

TAANI PÜÜDED EESTIMAA TAAS- VALLUTAMISEKS 1411—1422

JUHAN VASAR

MIT EINEM REFERAT:

DÄNEMARKS BEMÜHUNGEN ESTLAND
ZURÜCKZUGEWINNEN 1411—1422

TARTU 1930

K. Mattieseni trükikoda o/ü., Tartus.

Eessõna.

Alljärgneva töö teemat ei või nimetada eriti tänulikuks. Kroonikalised teated meid huvitavast sündmustikust puuduvad täiesti. Otsekoheseid ürikuid Pommeri Eeriku sepitsustest ordu vastu teistes riikides on säilinud väga vähe, nende arv ei ületa viit. Diplomaatilised sepitsused hoiti suures saladuses, sellepärast leidub ka muus säilinud üriklikus materjalis võrdlemisi väga vähe konkreetseid andmeid, mis oleksid meie teemale ära kasutatavad. Eriti tuleb teadete kasinuse üle kurta just Taani intrigeerimise uurimisel ordule alluvate vasalkondadega, samuti ka Liivi prelaatidega, mille teotsemine juba loomulikult ei jäta järele palju kirjalisi jälgi.

Käesolevas töös on katsutud kõike üriklikku materjali, mis enamikus leidub ordupoolseis ürikuis, liita suuremaks sündmustesõltumuseks. Senised uurimused, mis enamikus puudutavad Eeriku üritusi Eestimaa suhtes ainult mööda minnes, ei ole autorile olnud kuigi suureks abiks. Põhjalikku uurimust sel teemal ei ole. Autorid, kes Eeriku üritusi pikemalt jutu alla võtavad, näit. Mollerup, Ruuth, Erslev, piirduvad peamiselt ainult ürikliku materjali refereerimisega või jälle on oma pealiskaudsusega jõudnud tulemustele, mida ei või aktsepteerida (nii Seeliger, Prochaska, Nieborowski j. t.). Erandina tuleks nimetada L. Arbusow'it, kes oma „Akten und Rezesse der Livländischen Ständetage" I jaos üriklike teateid on kombineerinud vastastikusesse sõltumusse. Kahjuks aga on need kombinatsioonid, nagu Arbusow'i teose iseloomult teisiti ei tohigi oodata, ainult väiksemates spetsiaalküsimustes läbi viidud; üldise kokkuvõtte on Arbusow jätnud andmata; samuti käsitleb Arbusow peamiselt ainult Eeriku üritusi Liivi seisuste juures, sedagi mitte täielikult — Eeriku üritusi välisriikides ta ei puuduta. Enamikus on Arbusow'i tulemused meie töös ära kasutatud, osalt oleme pidanud neid revideerimise alla võtma.

Arvestades teemas ettenähtud sündmustiku iseloomu, osalt ka ürikmaterjali tõttu on ette võetud selle jagamine kolmeks pea-

tükiks. Eeriku orduvastalised üritused välisriikides ja Liivimaal hargnevad võrdlemisi iseseisvalt ja mõjustavad üksteist vähe, kuna üldine Eeriku vaenlik suhtumine ordu vastu 1422. aastani on täiesti pidev. Samuti olid Eeriku suhtumised välisriikidega oma arenemises mõjustatud hoopis teistest teguritest kui ta sise-liivimaalised üritused. See põhjustas ühti kui teisi vaatlema eripeatükis, kronoloogiline ülevaade oleks tekitanud asjata kordumusi. Taani orduvaenulise lakkamine on tingitud asjade arenemisest mõlemas suunas; selle põhjuseks on suurelt osalt ka mõlema Taani välispoliitilise suunduse vastastikune mõjustamahakkamine 1422. Selle tõttu vaatleme seda küsimust omaette peatükis.

Vaadeldes Taani suhtumisi ordu asjus teiste valitsejatega, Liivi prelaatide ning vasalkondadega, ja lõpuks Pommeri Eeriku ordu vastu sihitud ürituste lakkamist, tuli ette võtta mitmeid ümberhinnanguid. Kolme tähtsama üriku dateerimise parandamise tagajärjel ei saanud muidugi püsima jääda endise dateerimise põhjal tehtud oletuste juurde. On püütud selgust luua Eeriku sellekohase politika üksikute faaside vahel, üksikult esinevaid teateid kokkukuuluvalt seletada. Samuti on katsutud leida sidet Eeriku Šlesvigi ning ordupolitika vahel ja konstateerida nende vastastikust mõjustust. Otsekoheste teadete puudumisel tuli mitmeid oletusi teha teiste orduvaenuliste riikide seisukoha järele, mis sagedasti väga raske, kuna näit. Rooma Sigismundi suhtumine orduga on samuti pea täiesti läbi uurimata kui meiegi teema. Just viimases küsimuses tuli olla väga ettevaatlik ja mõneski küsimuses oletus ära jätta, sest autorile ei olnud kättesaadavad kõik teosed, mis oleksid materjali andnud Sigismundi ordupolitika hindamiseks. Eriti tuleb kahjatseda Altmanni Sigismundi ürikukogu puudumist. Selles mõttes on käesolev töö eriti ta esimeses peatükis teatud määral ebatäielik. Ka mõnede teiste tööde tarvitamine, nagu Pommeri „Urkundenbuch“, Wehrmann'i Pommeri ajalugu, Voigt'i „Erwerbung der Neumark“, oleksid kättesaadavuse korral tööd võib-olla, kuigi mitte oluliselt, siiski täiendanud. Nimetamata võiks jääda Prochaska „Król Władysław Jagiello” (1908), mis jäi tarvitamata poola keele mitteoskuse tõttu, sest Prochaska hilisema töö (1911) kaudu oleme ta vaadetega Taani-Poola suhtumise üle kahjuks tuttavad.

Käesolev uurimus on esitatud magistritööna 1927. aasta ke-

vadel Tartu Ülikooli Filosoofia-teaduskonnale. Siinkohal kasutab autor juhust t ä n u a v a l d a d a oma õpetajale professor A. R. C e d e r b e r g'ile, kes on osutanud talle alati lahket vastutulekut ja abi niihästi teemale juhtimisega kui ka pidevate nõuannetega.

Taani püüded Eestimaal taasvallutamiseks 1411—1422.

Saksa ordu ühes oma liivi haruga oli oma loomulikus laiene-
mises juba üsna varakult kokku puutunud skandinaavlastega põh-
jas, poolakatega ja leedulastega lõunas. Ära kasutades naabrite
sisemist nõrkust, omavahelisi hõõrumisi, teisale sihitud huvisid,
oli ordu neilt ostuteel omandanud ühelt poolt Eestimaa, teiselt
poolt Samogiitia ühes muude väiksemate maa-aladega, oli Poola
eest ära näpanud ta loomuliku merelepääsu — Danzigi Pommeri
ja ärakasutanud Kalmari uniooni eel käivaid riikide omavahelisi
võitlusi, et teha end Rootsile kuuluva Ojamaa saare peremeheks.
Laiutumine, eriti aga vägivaldne, naabrite kulul, pidi loomulikult
viimastel esile kutsuma pretensioone kaotatud maade tagasisaami-
seks. Niikaua aga kui naaberriigid püsisid üksikult ja omavahe-
lises tülis, ei olnud ordul eriliselt tarvis karta oma valduste alal-
hoidmise pärast.

See ordule võrdlemisi soodus poliitiline konjunktuur muutus
aga 14. ja 15. sajandi vahetusel. Ordu naabrite hulgas sündisid
jõudude ümbergrupeerumised, mis sisemiselt lagunevale orduriigile
võisid kergesti saada saatuslikuks.

Algust tegi Poola-Leedu ühinemine Krakovi pulmas 1386, mis
aga esialgu oli ainult nimeline ja samuti lõdvaks jäi Leedu läänis-
tamisega 1392 Vitautas'ele, kes esialgu pea täiesti iseseisvalt valit-
sedes, liidus olles orduga oma agressiivset politikat suundas pea-
asjalikult idasse. Vitautas'e suurejoonelised väljavaated, luua ene-
sele suurt idariiki iseseisvalt Poolast ¹⁾, nurjusid otsustava kao-
tusega Vorskla ääres 1399. Vitautas oli nõrgenenuna sunnitud jälle
seljatuge otsima Poolalt, oma täieliku iseseisvuse lootused ja püü-
ded esialgu maha matma, ta agressiivne politika võttis paariks
kümneks aastaks ühiselt poolakatega suunduse läände — ordu

¹⁾ Osten-Sacken, lk. 194 jj.

vastu ²⁾). Seda Vitautas'e uut seisukohta manifesteerivad uniooni uuesti kokkutõmbavad Vilna ürikud 18. jaanuarist 1401. Sellest silmapilgust peale võime dateerida Poola-Leedu uniooni hädaohtlikuks saamist ordule.

Kuna Poola ja Leedu ühinemine ähvarduseks oli peaaesjalikult ordu Preisi harule — Poola nõudles Danzigi Pommerit, Leedu Samogiitiat, kujunes vahetult Liivimaale hädaohtlikumaks teine unioon, mis toimus 1397. aastal Kalmaris. Kui Valdemar Atterdag müüs 1346. a. Eestimaa ordule, siis näis, nagu oleks Taani lõplikult loobunud sellest hertsogkonnast. Taani jõud olid koondunud esialgu iseenese riigi taaskoostamiseks, siis tulid sõjad hansalastega ja uniooni püüded, mis Taani huvid oma külge köitsid, ja vaevalt laskisid mõtet Eestimaa üle üles kerkida. Esialgu oli Skandinaavia riikidest Rootsi see, kes Eestimaa vallutamisest huvi tundis ja selleks 1348 ka läbikäimisse astus Eestimaa vasallidega, kes tõrkusid ordu alla minemast ³⁾). Kuid varsti köideti ka Rootsi jõud põhjariikide omavaheliste arvete õiendamistega, ainult võrdlemisi iseseisvat Soome droosti Boo Jooni poega näeme end mööda minnes segavat 1380-dail aastail Liivi sisemistesse asjadesse ⁴⁾). Ka Margaretha poolt ei astunud resolutsioone samme 1390. aastal end ärevasse seisukorda segamiseks, kuigi Riia peapiiskopp Johannes Sinten selleks katseid tegi ⁵⁾).

Kalmari uniooniga muutub seisukord Põhjas teiseks. Kui nõrgalt või tugevalt üksikud riigid selle läbi omavahel seotud ja kui täielikult nende vahel hõõrumispunktid kõrvaldatud olidki, ometi oli nüüd võimalik seda jõudu, mis seni ära kulus omavahelisteks võitlusteks, juhtida väljapoole. Kalmari uniooni teostumiseega võime jälle rääkida nende riikide väljaspool Skandinaaviat asuvate eesmärkide saavutamise katsetest, mida seni oli takistanud nende omavaheline rivaalsus. Värske uniooni välispolitiika pöördub nüüd peaaesjalikult kahele poole. Nagu üldse unioonis domineerivaks riigiks oli Taani, on Taani huvid ka välispoliitikas esikohal.

Ühelt poolt on uniooni politika eesmärgiks saavutada tagasi Taanilt äravõõrdunud ja Holsteini krahvide kätte läinud Šlesvigi

²⁾ Osten-Sacken, lk. 200 j., Schieman I, lk. 521.

³⁾ Gernet I, lk. 46 j.

⁴⁾ Girgensohn, lk. 12.

⁵⁾ Girgensohn, lk. 35.

hertsogkond. Ida pool aga pörkab Taani kokku Saksa orduga. Esialgu oli idas Taani peapüüdeks Ojamaa taasvallutamine. Teame, et see Rootsile kuuluv saar oli Margaretha ja Meklenburi Albrecht'i vahelistes võitlustes saanud viimasega liidus olevate viitaaliavendade „operatsioonibaasiks”, kust meriröövlid terroriseerisid kogu idapoolset Balti merd. Kaubanduskaitse ettekäändel oli ordu 1398. a. saare okupeerinud, keeldus aga sõja lõppedes Margaretha ja Albrecht'i vahel seda mitmesuguste ettekäändete all esimesele välja andmast. Taani ja ordu vahekord oli 15. sajandi esimesel kümnel selle tõttu äärmiselt terav, 1403./4. aastal läks asi avaliku sõjani, milles aga Taani esialgu veel liiga nõrgaks osutus, et Ojamaad väevõimuga kätte saada. Asi lõppes kompromissiga 1408. aastal, kus ordu 9000 noobli eest Ojamaast loobus ⁶⁾. Ordule oli see summa liiga väike, Taanile, kes juba Meklenburi Albrecht'ile Ojamaa eest 8000 lüübeki marka oli maksnud, liiga suur. Loomulikult jäi selle järele ordu ja Taani vahekord vastastikuse antipaatiatähe alla ⁷⁾.

Vahepeal aga oli ordu ja Poola ning Leedu vahel lahti puhkenud n. n. suur sõda ja 15. juulil 1410 löödud võidukas Tannebergi lahing, mis ordu sisemise lagunemise ja ta nõrkuse kõigile silmanähtavaks tegi. Kuigi Poola ja Leedu mitmesugustel põhjustel olid sunnitud Thorni rahus 1411 loobuma suurest osast võiduviljast, leppides kõigest Samogiitia saamisega Vitautas'e ja Jagiello eluajaks, mõne muu vähema maa-ala ja võrdlemisi suure kontributsiooniga, siiski oli Saksa ordu seisukord niivõrt halatsemisvääriline, et ta ka teistel riikidel võis äratada tahet, ordu nõrkust oma huvides ära kasutada.

Loomulik on siis, et ka Taani Margarethal, kel niikuinii orduga halbu kogemusi oli olnud, võis kerkida mõte silmapilku ära

⁶⁾ Hea ülevaade Taani ja ordu suhtumisest Ojamaa küsimuses leidub Daenell'i Blütezeit, lk. 140 jj.

⁷⁾ Erslev, Erik, lk. 77 nimetab Taani orduvaenulise põhjusi loendades esijoones seda, et see olnud tingitud Taani kuninga päritolust Pommerist, kelle huvid mitmesugustel põhjustel käisid risti vastu ordu omadele. Kahjuks ei tea aga Erslev midagi Taani orduvaenulisest suhtumisest enne 1415/16; kui ta neid juba teaks alanuna enne Margaretha surma, ei teeks ta seda kindlasti, sest Margaretha eluajal oli Eerikul ja ta vaadatel võrdlemisi vähe mõju tegelikkuses. Kui palju Pommeri huvid ka hiljemalt, Eeriku üksinda valitsedes, mõju avaldasid Taani ordu politikale, näeme pärast. Igatahes tuleb hoiduda siin liialdusest.

kasutada ja ühtlasi kätte maksta. Eesti hertsogkonna endine Taanile kuuluvus pidi Valdemar Atterdagi tütrele teada olema. Ordu seisukord peale Tannenbergi lahingut oli aga niisugune, et nüüd võimalik oleks kadumaläinud provintsi jälle tagasi saada. Juba aprillis 1411 on liivi ordumeistril teateid, et Taani kuningas kavatsavat ordu vaenlaseks saada ⁸⁾, ja arvestades hiljemini tõenduvat ordupoolsete ürikute head informeerutust, ei ole meil põhjust kahelda, et see nii ka on olnud. Käesoleva teatega algab terve aastakümne läbiminev rida ürikuid, mis kõnelevad Taani püüetest Eestimaad ordult ära kiskuda.

Loomulikuks liitlaseks Taanile ta püüete teostamisel olid Poola ja Leedu, ordu ägedamad vastased. Ka poolakad tarvitasid liitlasi, ja loomulikult pöördusid nende silmad hiljuti orduga teravas tülis olnud Põhja uniooni poole. Esimene üriklilikult konstateeritav poolakate ühendusse astumine Taaniga oli juba 1412. a. algupoolel ⁹⁾. Sellest peale, mõningate kõikumistega, tiheneb mõlemate unioonide vahekord. 1415. aasta esimesel poolal tekib mõlemate poolte vahel ründepeping ordu vastu, mida korratakse 1419. aastal. Ordut ähvardab mõlema peavaenlase ühinemine uueks suureks uniooniks juba kokkulepitud mõlema uniooni pärijate abiellumise teel, tema täielik jagamine nende kahe riigikomplekti vahel, kusjuures mõningate maa-alade kaassaaajaks oleks olnud Rooma kuningas Sigismund, kes ka eelmisest lepingust oli osa võtnud. Ordu viibis üle kümne aasta alalises sõja-hädaohus ja oli sunnitud üksteisele lähenevate unioonide vahel alaliselt laveerima, et end vee peal hoida. 1422. aastaks siiski läks ordul korda suuremast hädast üle saada, ehk küll osalt mitte enese vastuabinõude abil. 1422. aastal lakkab niihästi Taani kui ka Leedu orduvaenulikus — Poola jääb ordu suhtes isoleerituks. Lakkamise põhjusi vaatleme töö 3. peatükis, esialgu aga tutvume Eeriku katsetega ühendusse astuda välisriikidega ordu vastu, et sel viisil Eestimaad kätte saada.

⁸⁾ UB. 4, nr. 1878.

⁹⁾ Vt. I ekskurss.

1. p e a t ü k k.

Taani otsekohesed üritused Eestimaa kättesaamiseks ja ühendusse astumine teiste ordu välisvaenlastega.

Esiialgu katsus Taani oma eesmärgi saavutada rahulikumate abinõudega. Nendest püüetest teadasaamise võlgneme käesolevale tööle juurdelisatud ürikule ¹⁰⁾. 1412. aasta alul, kui pärale jõudis Rooma kuninga Sigismundi kiri Taani kuninga juurde manitsusega, olla ordu vastu heatahtlik, viibis viimase juures Poola saatkond, kes Eerikut ja Margarethat ordu asjus oma poole katsus tõmmata. „Sigismundile meeleheaks” saadetigi ordu juurde Taani saatkond, kes pakkus viimasele oma kuninga nõu ning abi. Ordu vastas lahke pakkumise peale samuti saatkonna läkitamisega Taanimaaale, mis koosnes ühest Danzigi vaimulikust ja rüütel Schillingsdorf’ist. Saatkond tänas kuningat lahkuse eest ja andis edasi kingitusena Eerikule ja Margarethale orduvenduse, mis viimaste poolt ka vastu võeti, sai aga hakkama ettevaatamatusega, viisakuse näol lubades kuningale ordu nimel „staden zu allem rechten”, kui ordu käes midagi peaks olema, mis kuulub õiguse järele kuningale.

Veel enne oktoobri lõppu 1412 läks välja Pommerisse ja ordu juurde Taani saatkond, koosnev riiginõunikudest (jren rad) Andreas Jakobs’ist, Hennung Kongsmark’ist ja Benedikt Pogwisse’st. 1413. aastal, arvatavasti küll septembri- või oktoobrikuul, viibis saatkond Marienburis ordu kõrgmeister Heinrich v. Plaueni juures, püüdes läbi viia Taani kuningat vahekohtunikuks ordu ja Poola vahelistes sekeldustes. Kõrgmeister lükkas ettepaneku tagasi ettekäändel, et ta püsib vahekohtus Rooma kuninga ja paavsti näol ¹¹⁾. Siis tõusetasid saadikud nõude, et kõrgmeister Eestimaa ¹²⁾ suhtes Taani kuningale peaks „czu rechte steden”, toetudes eelnimetatud ordusaadikute ettevaatamata vii-

¹⁰⁾ Üksikute sündmuste dateerimise kohta, mis selles dokumendis kirjeldatud, vaata Ekskurss 1, samuti teiste dokumentide juures üleskerkivate küsimuste suhtes.

¹¹⁾ Kõrgmeisteri poolt ettepaneku tagasilükkamise motiiviks võis olla Taani kuninga notoorne orduvastasus.

¹²⁾ Kahtlemata tuleb ürikus nimetatud hertsogkonda Eyslant pidada Eestimaaks. Eyflant’i all esineb küll järjekorraliselt Liivimaa, kuid siin on dokumendi algtekstis f parandatud s’iks. Juba sõna „hertsogkond” ei luba selle all Nieborowski (lk. 208) eeskujul mõista Liivimaad.

sakuse sõnale. Kuna endised ordu saadikud Taani kuninga juures seda ütluse väljendamist kinnitasid, ei jäänud kõrgmeistril muud üle kui vastata, et ta ei olevat uskunud, et tema volitatud ütlust nii tõsiselt võetakse. Taani saatkond nõudis selle peale, et Eestimaa küsimus antaks vahekohtu alla, mis aga tagasi lükati. Taanlased lubasid, et hertsogkonna vahekohtu alla andmise korral on nende kuningas ühes Pommeri hertsogiga ordule abiks. Kõrgmeister ütles, et ta ei usaldavat ühtegi Pommeri hertsogit. Taani saadikud küsisid seepeale, kas nende kuningas on temale usaldamatuseks põhjust andnud, sest see olevat ka Pommeri hertsog. Meister seletas, et ta ei olevat kuninga vastu umbusaldust avaldanud. Saadikud vastasid, et Eerik olevat oma riikide kuningas, kuid sündimise poolest Pommeri hertsog. Kõrgmeister kinnitas uuesti, et ta ei ole Eerikut hulka arvanud. Siis küsisid saadikud, kas Pommer-Stolpi Boguslaw on kõrgmeistrile põhjust andnud umbusalduseks. Kui see nii, siis saavat Eerik, kes esimesega ühiselt valdab Stolpi hertsogkonda, Boguslavisse mõju avaldada. Selgus, et Boguslaw VIII ei ole pidanud 1409. a. tehtud lepingut, ordule sõjaliselt abiks olla. Taanlaste nõude peale andis kõrgmeister neile oma saadikud Boguslavi juurde sõiduks kaasa, kes pidid veendumas selles, et viimane tahab ordule „õiguse juures olla”.

Pommeri Boguslaw aga näitas saadikutele ette dokumentaalsed tõendused, et ta oma lepingu kohustused on täitnud, ja kaebas, et ordu on tema ja Eeriku maid rüüstanud keset rahuaega.

1414. a. alul tagasi sõites uue kõrgmeistriga läbirääkimisi pidama, seletas see, et dokumentaalsed tõendused selle üle, et Boguslaw lepingut on täitnud, andnud endine kõrgmeister Plauen ilma ordu käsutajate teadmata. Saadikud esinesid uuesti pretensioonidega Eestimaa peale; meister vastas eitavalt. Seepeale nõudsid saadikud, et kõrgmeister annaks Eestimaa vahekohtu alla, missugusel korral ordule lubatakse Eeriku sõprust. Kõrgmeister vastas kategooriliselt eitavalt, ja lubas enda ennem üles puaa kui Eestimaa ära anda.

Refereeritud üriku vähegi tähelepaneliku läbilugemine näitab, et see ürik sugugi ei ole aluseks laialdasema orduvastase liiduse tekkimise konstateerimiseks, samuti ka mitte kokkuleppe leidmiseks sel ajal Poola ja Taani vahel, nagu seda ekslikult arvab Nieborowski ¹³⁾. Muidugi konstateerib käesolev kiri Poola-Taani lä-

¹³⁾ Nieborowski, lk. 208 j. Selle eksimõtte tagajärjel nähtavasti ongi N.

bikäimist juba 1412. aastast saadik, ja ei ole sugugi võimatu, et eriti Eeriku onu Boguslavi kaudu, kes oli Poola liitlane, paralleelselt meie üriku kirjeldatud aktsioonile igaks juhuks Taani poolt ka Poolaga orduvastalisi plaane sepitseti. Üriku kirjeldatud Taani saatkonna teotsemist 1413./14. a. ordu suhtes tuleb võtta aga Taani täitsa iseseisva aktsioonina.

Esimesel pilgul on selge, et saadikute pea-ülesandeks oli ordu juures pretensioonide tõstmine Eestimaa hertsogkonna peale, mis aga sugugi ei olnud paljas tülinorimine, vaid tehtud nähtavasti lootuses, et ordult tõesti korda läheb hertsogkonda diplomaatilisel teel suurema vaevata kätte saada. Saatkonna argumentatsioonist ulatub sel puhul punase niidina läbi katse, näidata kõrgmeistrile, et vastutuleku puhul nende kuningale Eestimaa asjus garanteerib kõrgmeister enesele viimase poolehoidu ja abi ühes Pommeri hertsogite sõprusega. Eriti silmatorkavaks sellesuunaliseks näiteks on Taani saadikute püüd, ümber lükata kõrgmeistri umbusaldust Pommeri hertsogite vastu, minnes isegi niisugustele võtetele, et ka Eerik ise asetatakse viimaste hulka, et siis kõrgmeister ei saaks oma umbusaldust üldistada j. n. e. Püütakse ordule selgeks teha pommerlaste olemevust Taanist; selle otstarbega on ette võetud ka vahepealne saadikute matk ühes ordu esindajatega Pommerisse Boguslavi juurde. Viimaks ähvardatakse ordu eitava vastuse korral Eestimaa asjus Taani kuninga ja Pommeri hertsogite vaenlusega.

Üldiselt tuntud ordu rasket seisukorda Tannenbergi lahingu järel lootsid siis Eerik ja Margaretha ära kasutada ordult Eestimaa väljapressimiseks, kusjuures nad, seda diplomaatilisel teel kätte saades, võib-olla tõesti oleksid ordule poolakate vastu abi andnud. Kogu Taani teguviis selles asjas tuletab elavalt meelde Sigismundi samasuguseid katseid 1416. aasta alul ja pärast, millega allpool tutvume. Kuna on teada, et ordu siis Sigismundi sõpruse eest valmis oli ära andma Neumarki, mis temale kalli raha eest panditud, siis näeme, et Taani praegu kirjeldatavad püüded ei olnud sugugi arvestuseta tehtud ja oli vähemalt teataval määral lootust, et kõrgmeister ähvardavast Pomerelli ja Samogiitia kaotusest pääsemiseks, mis temale palju lähemal oli kui Eestimaa, on valmis viimase ohverdama.

asetanud need läbirääkimised 1415. aastasse, siis olnud Poola-Taani liiduse aega.

Näib, et ka enese vahekohtunikuks pakkumine ordu ja Poola vahel, kuna ju need mõlemad asjad tulid ühiselt kõne alla esimestel Taani saatkonna läbirääkimistel kõrgmeistriga, oli samuti subordineeritud ülalnimetatud eesmärgile. Kätte saades vahekohtuniku osa Poola ja ordu vahel oleks ülaltoodud argumentatsioonid osutunud palju mõjukamaiks. Post factum ülestõstetud pretensioonid Eestimaa peale oleksid asetanud ordu väga piinlikku seisukorda. Eeriku nõuete mitterahuldamise korral oleks temalt olnud oodata ebasoodsat vahekohtu otsust; siis aga oleks loobumine sellest vahekohtust ordu ilma ees samuti diskrediteerinud, nagu vahekohtu otsuse täitmatajätminegi.

Mõlemate ettepanekute peale olid niihästi Plauen kui ka Küchenmeister vastanud eitavalt. Kui Taani ei tahtnud loobuda oma eesmärgist Eestimaad taassaavutada ja mitte asjata kaotada neid väljavaateid, mis avanesid saavutatud Eesti vasallide poolehoidus¹⁴⁾, siis pidi Eerik endiste rahulikkude vahendite asemele võtma uued, katsuma teostada seda sõjaliselt, mis ei läinud korda diplomaatilisel teel. Siin oli loomulikuks järelduseks ühenduse otsimine teiste ordu vaenlastega. Arvesse tulid siin peaasjalikult Poola-Leedu ja Rooma kuningas Sigismund.

Šlesvigi hertsog Holsteini krahv Gerhard VI surmaga 1404 kerkisid Taani poolt jälle üles püüded, seda enne Taanile kuulunud hertsogkonda holstlastelt ära kiskuda ja uuesti riigi külge liita. Margarethal oli osavate vahendite abil korda läinud end mõne aasta jooksul rahulikult teha Šlesvigi faktiliseks peremeheks. Seisukord muutus holstlastele väljakannatamatuks ja 1410. a. arenes asi avaliku sõjani, mis märtsikuul 1411 lõppes 5-aastase Koldingi vaherahuga. Vaherahu nägi ette status quo jaluleseadmise enne sõda; tülipunktide lahendamine pidi sündima 2 vahekohtuniku kaudu, kui aga need ühisele otsusele ei tule, ja seda oli ette näha, pidi asi minema Rooma Sigismundi ette¹⁵⁾. Eerik oli vahekohtust esmalt küll loobunud ja danehofi poolt lasknud otsustada holstlastelt Šlesvig ära võtta feloonia pärast, oli aga Vendi linnade ähvardava oleku pärast sunnitud enesele seljatuge otsima¹⁶⁾. Seda võis pakkuda Rooma Sigismund vastava mõju-

¹⁴⁾ Vt. II peatükk.

¹⁵⁾ Rydberg III, nr. 441 j. Erslev, lk. 8 j.

¹⁶⁾ Daenell, Hansestädte, lk. 283; Seeliger, lk. 15.

avaldusega linnade peale, samuti tuues seisukorda selgitust Koldingi lepingus ettenähtud teel.

Neid asju Sigismundilt saavutama läksid Eeriku ülesandel Konstantsi 1414. a. suvel Ribe ja Šlesvigi piiskopid Peder Lykke ja Hans Skondelev¹⁷⁾. Saatkond on väga tõenäoliselt Sigismundiga jõudnud kokkuleppele, sest 14. juunil 1415, võimalikkude Eeriku soovidega kooskõlas, mõistis Sigismund Konstantsis Šlesvigi hertsogkonna Eerikule, Holsteini krahvide feloonia pärast¹⁸⁾, kuigi ka holstlased 1414. aastal oma saadikud tema juurde olid saatnud. Umbes samal ajal lahendas ka Sigismundi mõju all olev riigi-hoovikohus Lüübeki linna endise aristokraatliku ning taanisõbralise ja nüüdse demokraatliku taanivaenulise raadidevahelise tüliküsimuse esimese kasuks, mis oli Taani Šlesvigi politikale aina tuluks¹⁹⁾.

Niisuguse kokkuleppe eelduseks pidi loomulikult olema, et Taani saatkonna läbirääkimistel Sigismundiga kogu suhtumine Rooma kuninga ja Eeriku vahel pidi arutusele tulema. Üheks seesuguseks punktiks oli ka orduküsimus, millest mõlemad pooled olid huvitatud. Lisatõenduseks sellest võiks siin olla asjaolu, miks meie tööle lisana juurde paigutatud kiri Taani läbirääkimiste üle orduga, mille kirjutamise aeg peaks umbes kokku langema käesoleva läbirääkimise ajaga²⁰⁾, saadeti Sigismundile, miks Taani kuningal võis huvi olla avaldada Sigismundile oma toimetusi ordu juures, samuti Sigismundil huvi Eeriku ürituste vastu²¹⁾.

Tõsiasi, et Taani ja Rooma kuningas Šlesvigi asjus jõudsid kokkuleppele, toob lähedale oletuse, et kokkulepe on sündinud ka muis punktides, kus neil oli kokkupuuteid, nende hulgas eriti meid huvitavas orduküsimuses, seda enam, et 1414./15. aastal nende seisukohad ses suhtes palju ühtlasemaks olid muutunud.

Sigismund oli enne „suurt sõda” ordu ja Poola vahel olnud liiduses esimesega, teda, kuigi hiljaksjäänult, aidates teha Thorni rahu 1411. a. sissetungiga Poolamaale²²⁾. Thorni rahu järel oli

¹⁷⁾ Erslev, Erik, lk. 12. Et ka Peder Lykke ühes sõitis, selle üle Seeliger, lk. 15. — Dansk Biograf. Lexikon X, lk. 521.

¹⁸⁾ Erslev, lk. 42.

¹⁹⁾ Seeliger, lk. 17, Lüb. UB. 5, nr. 530.

²⁰⁾ Vrd. 1. ekskurss.

²¹⁾ Kiri oli ju „taanlaste vastus R. kuningale”, nagu on öeldud pealkirjas.

²²⁾ Caro, lk. 357 j.

ta ordusõbralisus endisest palju jahtunud, peaaesjalikult küll ordu raske rahalise seisukorra ilmsikstuleku pärast, mille enese kasuks tarvitada saamine oli Sigismundi ordu toetamise peapõhjuseks ²³⁾. 1412. a. alguses oli ta aga jällegi lähenenud ordule ja temaga sõlminud liiduse Poola vastu, mis oli kantud võrdlemisi fantastilisest Poola jagamiskavatsusest ²⁴⁾; selle lepingu tagajärjeks oli siis ka ülalkäsiteldud kiri 8. jaan. 1412 Eerikule ordu toetamise nõudega. Kuid juba augustis 1412 teeb Sigismund vahekohtunikuna ordu ja Poola vahel otsuse viimase kasuks, ka enese rahakotti mitte unustades ordu kulul paisutamast ²⁵⁾. 1414. a. augustikuul tegi Sigismund Ofenis ordule uuesti kahjuliku otsuse; samuti võimaldas 1414. a. sügisel ordu ja Poola vahel tehtud Strassburgi vahe- rahu, mis tülikäsimused andis kontsiili ja Rooma kuninga otsus- tada, Sigismundile 1414. a. lõpul või 1415. a. alul teenida ordult 4000 ²⁶⁾ kuldnat lubaduse eest asja ordu kasuks korraldada.

Me näeme, et 1414./15. aastaks ei olnud ordu ja Sigismundi vahekord kuigi hiilgav. Ordu oli Sigismundile peaaesjalikult finantsi- lise ekspluateerimise objektiks. Ta oli ordule panditud Neumargi peale aja jooksul ordult üle poole miljoni kuldna välja pigista- nud ²⁷⁾. Suure sõja järel oli aga ordu rahaliselt ruineeritud, — sellest oli ka Sigismund veendunud. Kui Sigismund nüüd ordu ha- letsemisväärilist seisukorda siiski tahtis ära kasutada, siis pidi ta katsuma ordult saavutada profiiti maade näol. Vist sellest seisu- kohast välja minnes oli Sigismund 20. aprillil 1415 sõlminud kahtlemata ordu vastu sihitud liiduse Vitautas'ega ²⁸⁾ ja muidugi siis ka Poolaga.

Vahepeal ei olnud ka Eerik jätnud kasutamata loomulikku teed, mis tal jäi üle Eestimaa kättesaamiseks, peale katsete nur- jumist seda diplomaatilisel teel täide viia. Eespool pidasime või- malikuks, et Eerik paralleelselt ka nende katsetega pidas igaks ju- huks alal läbikäimist Poolaga. Nüüd oli aga kõige loomulikum, mõeldes Eestimaad saavutada sõjateel, liituda ordu kõige ägeda- mate vaenlastega. Kahjuks puuduvad meil esialgu teated seesu- gusest läbikäimisest, kuigi on väga tõenäoline, et neid on aset leid- nud. 1415. aasta alult aga on meil sellised konstateeritavad. 4. ap-

²³⁾ Caro, lk. 359 j.

²⁴⁾ Caro, lk. 362 j.

²⁵⁾ Caro, lk. 396.

²⁶⁾ Nieborowski, lk. 146.

²⁷⁾ Caro, lk. 461 j.

²⁸⁾ Cod. Epist. Vitoldi, lk. 1000.

rillil 1415 teatab kõrgemeister Sigismundile, et peale seda, kui Poola kuninga saatkond on viibinud Taani kuninga juures, on ta hiljuti saatnud oma rüütli Viczencz von Viczen'i ja ühe õpetatud mehe Poola kuninga juurde, kes hiljemini on läinud Vitautas'e juurde Leedusse ja kirja kirjutamise ajal arvatavasti seal juba viibivadki ²⁹⁾). Voigt lisab sellele teatele juurde, et räägiti liidusest ordu vastu ³⁰⁾). 18. jaanuariks 1416 on kõrgemeister igatahes täiesti kindel liiduses Eeriku ja Poola-Leedu vahel; ta laseb oma saadikutel Rooma kuningale seda ette kanda täiesti enesest mõistetavalt „als ir auch vor wol habet vornomen" ³¹⁾). Ka edaspidised ordu kartused 1416. a. jooksul, millega allpool tutvume, teevad meile väga tõenäoliseks, et niisugune liidus tõepoolest on sündinud, pealegi kui arvestame ordu võrdlemisi head informeerutust Poola ja Taani suhtumisest, mida pärast, kus 1419. a. liiduse eel võrdlemiseks andmeid rohkem käepärast, mõnigi kord konstateerida võime. Kuna niihästi Sigismund kui ka Eerik 1415. aasta jooksul olid üksikult kokku leppinud Poola-Leeduga ordu vastu, kuna väga tõenäoline on, et ordu küsimus 1414./15. aastal Sigismundi ja Eeriku vahel sõelumisele tuli ja seal, nagu Šlesvigi küsimuseski, tõenäoliselt jõuti ühisele kokkuleppele, on kõigest sellest loomulik tulemus, et ka nende kahe vahel on ordu vastu mingisugune liidus või tulevase tegevuse mahategemine aset leidnud, läbirääkimiste tagajärjel 1414/15 ³²⁾).

²⁹⁾ Cod. Epist. Vitoldi, lk. 315.

³⁰⁾ Vt. Voigt, lk. 261; sisult käivad peale viimase lisandi Voigti ja Cod. Ep. Vit. teated kokku, peale viimase lause. Võimalik, et siin tõesti on tegemist sama kirja kahe ärakirjaga, millest Cod. Ep. Vit. on toonud ainult osa, sest Cod. Ep. Vit. nimetab ürikud võetud olevat Registrant 9 p. 100—101, Voigt aga Registr. IVb, p. 50. Viimane asjaolu oleks meie arvamisele lisatõenduseks.

Mis puutub järgnevasse ürikusse, mille avaldab Voigt (kõrgmeistri kiri Taani kuningale) ja millest Voigt välja loeb, et ordu eelmises kirjas avaldatud kartused olid üleliigsed, et Taani kuningas ordu vastu sõbralikum on, kui kõrgemeister seda oli arvanud, siis on meile see kirja sisu olukorra otsustamisel tähtsuseta, kuna ta oma otstarbe poolest pidi sisaldama viisakust, ajaliselt aga väga hästi võis olla tingitud Sigismundi „rahustavast vastusest" eelmisele kirjale (me eeldame S:i osavõtet Eerik-Jagiello liidusest).

Eerik, kes aprillis 1415 ja jaanuaris 1416 oli orduvaenuline ja seda pidevalt enne ja pärast seda, ei saanud olla vahepeal ordusõbraline.

³¹⁾ UB. 5, nr. 2050.

³²⁾ Soe vahekord Eeriku ja Sigismundi vahel ei jäänud nähtavasti ka kõrgmeistrile tundmatuks. 1416. a. jaanuaris tahab kõrgemeister Eeriku peale

See tulemus võimaldab meile aga uue oletuse. Juba see asjaolu, et Eeriku saadikud aprilli alul 1415 peale asjaajamist Jagiello juures sõitsid Vitautase juurde, lubas kahelda, kas siin tegemist pole lepingu sõlmimisega, kuna, nagu 1418. aasta samasihilised läbirääkimised näitavad, ainult eelläbirääkimisteks küllalt jätkus Jagielloga kõnelemisest, sest Jagiello ja Vitautase ordupolitika ei näita neil aastatel mingisugust differentsi. Väga võimalikuks aga osutub Taani-Poola-Leedu lepingu sõlmimine nende saadikute kaudu nende Poolas viibimise ajal märtsi lõpust aprilli aluni 1415, kui me arvestame asjaolu, et umbes samal ajal³³⁾ sündis ka eelnimetatud Leedu(-Poola) liidus Sigismundiga, kelle kokkulepet Taaniga ordu asjus tõenäoliseks pidasime.

On võimalik, et 1415. aastal toimunud orduvastaline riikide ühend peale Eeriku, Jagiello-Vitautase ja Sigismundi sisaldas veel teisi vähemaid liikmeid. Sellistena võiks arvesse tulla Brandeburgi markkrahv Friedrich, kes oma teotsemises sel ajal oli väga sõltuv Sigismundist, samuti aga ka Eeriku onu Pommer-Stolpi hertsog Boguslav VIII, kelle osavõtet liidusest teeb tõenäoliseks lähema ühenduse kõrval Taaniga ka ta pidev orduvaenulikus Tannenbergi lahingust saadik³⁴⁾. Ka mõne teise Pommeri hertsogi osavõtte sellest lepingust on võimalik.

Mis käesoleva ühendi lähemaks eesmärgiks oli, on meil andmete puudusel kahjuks võimatu kindlaks teha. Üldiselt aga võib oletada, et liiduse otstarbeks oli rahuldada osavõtvate riikide pre-

mõjumiseks Sigismundi juures saavutada seda, et viimane nagu omalt poolt saadaks Eerikule manitsuskirja, et see ordu rahule jäta. Sealjuures käsib kõrgmeister oma saadikutel teatada Sigismundile Eeriku liitumisest Poola-Leeduga, kuid seda tuleb teha „in einer bequemen weise, nicht in einer klage” (UB. 5, nr. 2050). Nähtavasti on ordule siin Rooma kuninga kahepaikne seisukoht, kes end ordule sõbralikuna püüdis näidata (v. Nieborowski, lk. 154), siiski ta lähedase vahekorra tõttu Eerikuga kahtlane paistnud.

Paistab, et see katse, Sigismundilt saavutada sellist kirja, on ordu poolt tehtud lootuses, et heal juhul teda saavutada, kui S. on ordusõbraline, ja kui mitte, siis vähemalt selgusele jõuda Sigismundi õige seisukoha üle. — Sellest ei tohi aga järeldada ordu ja Sigismundi sõprust. 1419. a. alul pöördus ordu samase soovivaaldusega Eeriku poole, et see mõjuks Jagiellole, et viimane ei algaks sõda orduga. Eerikul olid siis orduvastased läbirääkimised Jagielloga lõpule jõudmas ja ordule kindlasti teatavad (Cod. Ep. Vitoldi Reg. 830).

³³⁾ Sigismund-Vitautase liiduse Sigismundi poolne tekst (Cod. Ep. Vitoldi, lk. 1000) on alla kirjutatud ja välja antud Konstantsis 20. apr.

³⁴⁾ Caro, lk. 510.

tensioone üksikute ordu maa-alade peale. Seejuures nõudlesid arvatavasti Poola-Leedu Pomerellit ja Kulmimaad ning Samogiitiat, Sigismund Neumarki ja võib-olla ka muude maa-alade tagasisaamist, Eerik loomulikult Eestimaad. Mõningad andmed lubavad oletada, et seda eesmärki püüti saavutada sõjalisel teel ja et kokku lepiti selle läbiviimise viisis.

11. juulis 1417 ütleb Vitautas Ascheradeni komtuurile, et juhul, kui sel aastal sõda oleks lahti puhkenud, oleks Sigismund saatnud talle 20 000 meest ³⁵⁾. Kahtlemata oli see lubadus seotud 1415. a. lepinguga. Ka Eerikul oli kavatsusi 1415./16. aastal sõjaliselt ordu vastu välja astuda. Roeskilde piiskopp Peder'i sõnadest, et „Taani kuningal on uus nõu Lüübekile kallale tungida; oleks parem, kui ta kinni peaks vanast nõust ja Eestimaale kallale läheks” ³⁶⁾, järgneb, et Eerikul 1415. aastal säärased kavatsused tõesti on olnud. Samuti on teada, et Eerik, 1416. aasta keskel alates sõda holstlastega, lootis selle õnnelikul lõppemisel venelastele kallale mineku ettekäändel ordu kallal jõudu katsuda ³⁷⁾. Sõjalise aktsiooni ettevõtmiseks oli määratud nähtavasti 1416. aasta, sest siin on ordu kartused vähemalt Taani suhtes kõige suuremad ³⁸⁾. Seda põhjustasid peale otsekoheste eespool-toodud teadete Taani hädaohust ka Taani kuninga tülinoriv ülesastumine ordu vastu. 1416. a. kevadesse kuulub meil esimene Eeriku süüdistus ordu vastu, et Liivi ordumeister teda laimanud Johann v. Dolen'i tapmise

³⁵⁾ UB. 5, nr. 2150, Beilage 2.

³⁶⁾ 1415. a. liidusega seletuvad paremini Roeskilde piiskopi Peder'i sõnad 1415. a. lõpus (Hermann Litel oli „korzlich” enne 1. jaanuari 1416 olnud Taanis!) ühele Harju vasallile: „unser herre der koning hat nuwen rad und volget den; volgete her sime alten rate, das were besser, und liesse diese stede unvorworwen, und griffe an Haryen und Wirland, da her mer recht zu hot” UB. 5, nr. 2047. — Parem kui Erslevi eeskujul seletada Eeriku „nuwen rad” ta Holsteini nõunikkudega ja „alten rad” piiskopp Peetri enesega oleks „rad” seletatav lihtsalt „nõuga”. — Eerikul on enne kavatsus olnud asuda Eestimaal kallale, mida paremaks peab Peder Lodehat, kui tema uut nõu asuda Hansa linnade kallale. Võrdle Erslev, lk. 77 j.

Arvatavasti oli juba ka Eerikule 1415. a. lõpus tuttav, nagu edaspidi näeme, sõja edasilükkamise tarvidus. Eerik püüdis vahepeal korraldada omi Holsteini asju.

³⁷⁾ UB. 5, nr. 2073.

³⁸⁾ Ordu kartus Taani eest peegeldub ka ta seisukohas Harju-Viru vasallide sõttakutse asjus 1416. a. suvel. (Arbusow-Stavenhagen, lk. 184.) Vrdl. ka hiljemalt meie käsitlust Eeriku ürituste üle Harju-Viru vasallide juures.

asjus³⁹⁾. Samuti protsessib Eerik oma kaplani käes olevate kirjade lahtivõtmise pärast Danzigis, millise fakti ordu küll maha salgab⁴⁰⁾. Mujalt on meil aga teada, et see kaplan Jagiello kirjadega oli teele minemas Danzigist Eeriku juurde ja kirja avamises süüdistas Eerik kohalikku komtuuri⁴¹⁾. Kuna ordul juba ennegi kahtlustusi oli Taani ja Poola läbikäimise kohta, võib arvata, et ordu, kirjavahetuse vastu loomulikku huvi tundes, tõesti süüdi on nende lahtimurdmises. Oleks imelik, kuidas Eerik säherduse süüdistuse peale põhjusetult oleks tulnud. Me näeme, et ordu kartus sõja eest 1416 väga võimalikult baseerus ka Poola-Taani otsese kirjavahetuse tundmisel ja polnud seega asjatu. Lõpuks juhib tähelepanu seisukorra tõsidusele 1416. aastal Thorni komtuuri kiri kõrgmeistrile, kus teatatakse, et Eerik esitab pretensioone Eestimaa kohta Ribe piiskopi Peder'i kontsiililt tagasijõudmise ajaks, mis kirja sisu ja daatumi järele otsustades käib 1416. a. esimesesse kuudesse⁴²⁾.

Orduvastase koalitsiooni kavatsused, sõjaliselt ordu vastu välja astuda, ei teostunud. Nii jäi tulemata ka ordu poolt kardeatud sõda taanlastega.

Põhjusi selleks peame otsima kõige pealt ordu ägedamate ning alaliste vaenlaste Poola ja Leedu loobumisest sõda alustada juba 1416. aastal. See oli tingitud peaasjalikult 1415. aasta lõpul alanud⁴³⁾ Vitautase sekeldustest tatarlastega Lõuna-Venemaal⁴⁴⁾, mis Leedut hädaohu möödumiseni ühelt poolt ei lubanud alata agressiivset väljaastumist teisel. Poola-Leedu oli seepärast nõus

³⁹⁾ UB. 5, nr. 2072 ja 2080. Doleni asjast pikemalt II peatükis.

⁴⁰⁾ UB. 5, nr. 2080.

⁴¹⁾ Cod. Epist. Vitoldi, lk. 445, Reg. nr. 830.

⁴²⁾ Voigt, lk. 275, märkus 2, Arbusow-Stavenhagen, lk. 177. 1416 on ürikule õigeks daatumiks, sest siis viibis Thorni komtuur Konstantsis (UB. 5, nr. 2058 ja mujal). Erslevi järele, lk. 19, on Peder Lykke juba suvel 1415 Taanimaale tagasi tulnud. Võimalik siis, et käesolev kiri eeldab Lykke'lt uut Konstantsi sõitu. Igatahes on Lykke nimetamine üheskoos Eeriku orduvastase tegevusega, viimase olenevus Lykke tagasitulekust, selgeks tõenduseks meie arvamisele, et saatkond, millest Peder Lykke osa võttis, sobitas orduvastase liiduse Eeriku ja Sigismundi vahel. Lykke pidi Eerikut vist uuesti seisukorrast informeerima, enne kui see esineb pretensioonidega. Arvatavasti oli Lykkel ka nüüd ülesandeks Konstantsis poliitilist olukorda järele kuulata.

⁴³⁾ Ilmselt neist räägitakse UB., nr. 2025, v. 79.

⁴⁴⁾ Vrdl. Nieborowski, lk. 208. Caro, lk. 458.

vaherahu pikendamisega aprillikuul 1416 Pariisis, muu seas ka Sigismundi vaheltsobitusel, järgmise aasta 13. juulini ⁴⁵⁾).

Võib-olla ette ära nähes Poola-Leedu loobumist tulevase aasta sõjakäigust — ajaliselt on see võimalik ⁴⁶⁾ — muutis ka Sigismund oma vahendeid ordu suunas 1414. ja 1415. aasta murrangul; võib-olla tegid teda vähem sõjakaks ka muud poliitilised komplikatsioonid, näit. türklastega ⁴⁷⁾ ja neil aegadel tema huvi esijoonenes köitvad toimetused shisma lahendamisel. Aasta vahetusel reisis Riia peapiiskopp Konstantsi kaudu ordumeistri juurde Marienburgi, kus ta 8. aprillil 1416 ühes Brandenburgi Friedrichiga esitab kõrgmeistrile Sigismundi volitusel ettepaneku, pigemini küll nõude, et ordu tunnistaks end ainult Rooma riigi alla kuuluvaks, annaks Sigismundile pandisummat tagasi nõudmata tagasi Neumargi ja ostaks Poolale 36 tuhande šokk-krossi eest panditud Ungari Zipsi maakonna Sigismundi jaoks välja, mille eest Rooma kuningas omalt poolt lubab muretseda ordule kindlat rahu heaga või jõuga ⁴⁸⁾. Me näeme, et Sigismund on omaks võtnud samad võtted oma soovide läbisurumisel ordu juures, nagu seda Eerik mõni aasta varemalt oli teinud. Ordu poolik vastutulek Neumargi asjus ⁴⁹⁾ andis Sigismundile lootusi sel teel eesmärgi saavutamiseks ja ta püsis mõni aeg sellisel šantaaži-politikal ⁵⁰⁾.

⁴⁵⁾ Caro, lk. 455 jj.

⁴⁶⁾ Leedu raskused tatarlastega olid ordul teatavad juba novembris 1415, võisid seda olla ka Sigismundil. Wallenrode algas aga oma teekonda Pariisist varemalt detsembri lõpul; võrdle Nieborowski Reg. 64, ka lk. 185 ja 210.

⁴⁷⁾ Aschbach I, 2, lk. 405 j.

⁴⁸⁾ Arbusow-Stavenhagen, lk. 181 j. Cod. Ep. Vitoldi, nr. 667.

⁴⁹⁾ Ordu lubas Sigismundile välja anda Neumargi, kuid mitte teisi nõudeid täita. Cod. Ep. Vitoldi, nr. 667.

⁵⁰⁾ Sigismundi šantaažipolitika ordu vastu selle läänialluvuse ja Neumargi jne. saavutamise kohta on tõestatav veel 1417. a. alul, kestis aga arvatavasti veel kauemini; v. Nieborowski Reg. 95 j.; Oleme siin teadlikus vastulus Brandenburg'iga, kes näeb (vt. lk. 77) selles sammus veel teatavat ordu pooldamist, eriti aga Seeliger'iga (lk. 34 j.), kes pearõhu paneb Sigismundi lubadusele, ordut ta nõudmiste rahuldamisel toetada, ja näeb läänialluvuse nõudes Sigismundi katset ordut päästa poolakate käest. Me ei taha sugugi eitada, et võib-olla Sigismundi seisukohalt parem oleks olnud, kui ta oma osa ordult kätte oleks saanud ja pealekauba veel viimane tulevikus oleks püsinud vastukaaluks Poolale. Kuid arvestades niihästi Sigismundi eelnevat kui ka järgnevat politikat ordu vastu, ta otsekohe saadava kasu peale suundatud iseloomu, peame küll Sigismundi peacesmärgiks pidama oma nõuete saavu-

Mõlemate pealiitlaste ajutine loobumine liiduse sõjalisest teostamisest võttis ka Eerikult võimaluse seda kohe teha. Poola-Leedu taandumine ettevõttest tähendas ta liitlasele Taanile ainult ajutist ootamajäämist, kuni Poola oma asjad korraldab. Sigismundi loobumine sõjakavatsusest mõjustas rohkem aga Taani ordupolitikat. Sigismundi tagasiastumine koalitsioonist tõi enesega kaasa selle nõrgenemise ja mõjus selle tõttu ka otsekohe jahutavalt innule, millega Eerik pidi teostama 1415. a. liiduse kavatsusi. Palju suurem on Sigismundi tagasiastumise mõju Eerikule aga kaudselt — taani välispoliitika valusama punkti Šlesvigi küsimuse kaudu.

Eerikule 1415. aastal Šlesvigi küsimuses vastu tulles ei olnud Sigismund Šlesvigi saatusest iseenesest huvitatud. Tõenäoliselt oli Sigismundi otsus Konstantsis tingitud ka arvestusest, et selle abil poliitilist komplikatsiooni Lõuna-Jüütimaal kiiremale lahendusele viia ja sellega Taani agressiivsust juhtida tugevama jõuga ta välispoliitika teise suundusesse — ordu vastu ⁵¹). Muutes aga tulevaseks aastaks oma kursi ordu suhtes ei olnud Sigismundil enam otsekohest tõukejõudu Eeriku edaspidiseks toetamiseks ja tema poolt Konstantsis 1415. a. tehtud otsuse läbi viia aitamiseks; pealegi võis kaasaaitamine võõrale kuningale ühe riigi osa võõrandamiseks diskrediteerida Sigismundi Konstantssi kontsiili ees, kus tal olid oma seisukohad läbi viia ⁵²). Selle tagajärjel jättis Sigismund Eeriku Šlesvigis omapead, mille mõju ei jäänud asjade kujunemisel avaldumata.

Eerik oli oma senised edusammud Šlesvigi küsimuses — pretensioonide tunnustamise ja sõbralikumate aristokraatsete rade sisseseadmise Vendi linnadesse — suurelt osalt võlgnenud Sigismundi abile. 1416. a. juunis algas ta oma legaliseeritud nõuete läbiviimist holstlaste vastu ettevõetud sõjaga, mis oli alguses Eerikule õnnelik, kuid juba juulikuus muutus kaotuseks.

tamist ordu juures. Sigismundi käsitlusel olev samm oli ette võetud peaaesjalikult läänialluvuse, Neumargi jne. saavutamiseks, mitte ordu päästmiseks.— Sellest järgneb, et me ei tohi järeldada Nieborowski Reg. 85-st 1417. a. äklist Sigismundi seisukoha muutmist ordu vastu ta soovide tagasilükkamise tagajärjel, nagu seda teeb Nieborowski, lk. 208 ja ta järele Arbusow (Arbusow-Stavenhagen, lk. 181, märk. 1).

⁵¹) Seega oleks seletatud Sigismundi senini teadmata sammu põhjused. Vrdl. Seeliger, lk. 28.

⁵²) Seeliger, lk. 30.

Eerik pööras liiduseotsinguga Vendi linnade poole; need aga lubasid olukorda osavalt kasutades asja lõpliku otsustamise enese kätte kiskumiseks astuda liidusesse selle poolega, kes tunnustab vahekohut Šlesvigi saatuse otsustamiseks Vendi linnade eesistumisel. Sigismund ei teinud vähematki katset oma autoriteedi abil sundida linnu Eerikuga paremasse vahekorda astuma ja Konstantsi otsust alal hoida. Nähes linnade järeleandmatust oli Eerik sõda edasi pidanud, oli aga holstlaste edu pärast siiski sunnitud 1417. a. aprillis linnadelt uuesti liidust otsima, mille ta saavutaski, kuid kõike eelmist annulleeriva klausiga, et liidus ainult siis jõusse astub, kui vastaspool ei kavatse õigust otsida. Seepeale palusid Holsteini krahvid otsekohe läänistust ja jätsid otsustamise linnade hooleks. 1417. a. novembriks oli ka Eerik sunnitud holstlastega vaherahu tegema ja tüliasja linnade lahendada andma, mille tähtpäev määrati 1418. a. 24. juuni peale⁵³). Me näeme, et Eeriku raskused Šlesvigi kättesaamisel väga suurel määral olenesid Vendi linnadest, kes asja algusest peale tertium gaudens'ina oma kätte kiskusid. Sigismund oleks oma autoriteediga võinud muuta linnade seisukohta, nagu ta tegi seda 1422. aastal⁵⁴), kuid muutunud vahendid ordu vastu tegid Sigismundile ülearuseks Eeriku toetamise Šlesvigi asjus, mille tõttu viimane 1416./1417. aasta jooksul ikka sügavamale sattus sõjalistesse sekkedustesse.

Eeriku välispoliitikas oli aga Šlesvigi tagasisaamine peasihiks. Kui Lõuna-Jüütis asjaolud nõudsid kogu jõudude pingutamist, siis pidi Eerik loobuma oma muude agressiivsete kavatsuste teostamisest, jättes selle paremate aegade jaoks. Niikaua kui Eerikul olid Šlesvigi küsimuse peatseks lahendamiseks head väljavaated nagu 1415. a. ja 1416. a. esimesel poolel, oli ta ordu vastu end väga ähvardavalt üles pidanud. 1416. a. teisel poolel ja 1417. aastal ei kuule me aga midagi Eeriku orduvaenulisusest. Et aga Eerik Taani huvide seisukohalt loomulikult ei loobunud kavatsusest Eestimaad siiski kätte saada, seda näeme järgmisest.

1418. aasta alguses hakkame jälle kuulma Taani tüliküsimustest orduga. Viiburi pealik Krister Nilsson tõstis kaebuse Tallinna linna peale Rootsi alamatele kahju tegemises kaubablokaadi tõttu venelastega⁵⁵); aprillikuul segas end ka Eerik asjasse.

⁵³) Seeliger, lk. 28 jj. Erslev, lk. 24 jj. Daenell, Hansestädte, lk. 286 jj.

⁵⁴) Erslev, lk. 85 jj. Seeliger, lk. 51 j.

⁵⁵) Arbusow-Stavenhagen, lk. 197.

nõudes selle aja kohta Liivi orumeistrilt võrdlemisi teraval toonil, et see mõjustaks Tallinna linna, et edaspidised tema alamatele liigategemised ära jääksid ja endised heaks tehtaks ⁵⁶⁾). Kuigi ordumeister seda Tallinnale soovitas ⁵⁷⁾), venis asi pikale. Krister Nilsson kaebas Tallinna peale Lüübekis, kus aga Tallinnale õigus anti ⁵⁸⁾). 24. juunil 1419. a. peeti Viiburis päev, kus Krister Nilsson uute nõuetega esines: Novgorodi Gooti hoov pidi ka kõigile Eeriku alamatele olema vabalt tarvitada, ja muud ⁵⁹⁾). Sellest on näha, et Krister Nilssoni tüli orduga ei piirdu ainult asja enesega, vaid et siin esineb ka teadlik tülinorimine ⁶⁰⁾). Arvatavasti 1418. aastal on Eerik loobunud ka temale 1412. a. kingitud orduvendusest ⁶¹⁾). 1419. aastal ilmub jälle päevakorrale Eeriku kaplani kirjade asi Danzigis ⁶²⁾). Kõik need nähtused on sümptomiteks, et Eerikul oli ordu vastu jälle mingi kavatsus küpsemas.

Tõepoolest leiame 1418. a. algupoolest ja keskpaigast kaks ürikut ⁶³⁾), mis näitavad meile, et läbirääkimised uue liiduse sõlmimiseks Poola ja Taani vahel on juba täies hoos. Arvatavasti ei olnud läbirääkimine ordu asjus kahe kuninga vahel kunagi katkenud, nagu ei olnud ka Eerik oma kavatsustest ordu suhtes loobunud. Seda näitab alljärgnevate läbirääkimiste toon, mis ühist väljaastumist ordu vastu täitsa enesestmõistetavaks peab, kusjuures jutt keerleb peaasjalikult ainult lähemate kokkuleppepunktide ümber.

Neist kirjadest selgub, et läbirääkimiste toimetajaks ja vahtalitajaks on 1418. a. olnud Jagiello ja Eeriku ühise usaldusmehena Taani rüütel Swancz Desnicz. Eerik oli ühes eelmises saatkonnas palunud Jagiellot, et see teda täielikult informeeriks sellest, missuguseks kujuneks nende ühine väljaastumine Poola ku-

⁵⁶⁾ UB. 5, nr. 2215.

⁵⁷⁾ UB. 5, nr. 2248.

⁵⁸⁾ Arbusow-Stavenhagen, lk. 203, märkus 4.

⁵⁹⁾ Arbusow-Stavenhagen, lk. 206, märk. 5. Tüli suhtes v. ka Ruuth, lk. 53 jj.

⁶⁰⁾ Pealegi oli 1419. aastal asja viibimine olenenud Kristerist; vrdl. UB. 5, nr. 2304, 2305. Tüli lõppes täielikult alles 1425 (v. Arbusow-Stavenh., loc. cit.), kuid kaotas ühes Eeriku poolt Eestimaa vallutamiseks ettevõetud ürituste lõppemisega oma teravuse.

⁶¹⁾ Voigt, lk. 332.

⁶²⁾ Cod. Ep. Vitoldi Reg. nr. 830.

⁶³⁾ Cod. Epist. Vitoldi, nr. 832 ja 833. Nende dateerimise üle vt. 2. ekskurss.

ninga vaenlaste ⁶⁴⁾ vastu, mida teades siis tema cmakorda ei viivitavat teatamast Jagiellole tema osa holstlaste vastu ⁶⁵⁾. Nähtavasti on sellised teated Jagiellolt vahepeal Swanczi kaudu päralt jõudnud, sest nüüd (1418. a. algupoolel) vabandab Eerik Jagiello ees, et ta Swanczi mitte otsekohe Jagiello juurde ei lase tagasi pöörduda ⁶⁶⁾. Kuna Eerikul olevat tulevasel jaanipäeval päev holstlastega ja ka ta onu Pommer-Stolpi Boguslav VIII on surnud, tahtvat ta ära oodata oma vasallide ja linnade esindajate tuleku, kellel temaga asju ajada, kusjuures ta nõupidamistel nende asjade üle ka Swanczi tahab näha ⁶⁷⁾. Asjaolude selgumisel pöörduvat siis Swancz otsekohe Jagiello juurde tagasi ja informeerivat seda Eeriku tahtmisest Šlesvigi asjus paremini, kui Eerikul enesel see praegu võimalik ⁶⁸⁾.

Vahepeal oli Eerik nähtavasti nimetatud asjas nõu pidanud, ja siis läks Swancz lähemate teadetega Jagiello juurde tagasi. Eerik teatab, et komplikatsioonid Šlesvigi asjus on lahenenud ⁶⁹⁾,

⁶⁴⁾ Nende all tuleb peaausjalikult mõista Poola peamist vaenlast — ordu.

⁶⁵⁾ Cod. Ep. Vit., nr. 832. Et jaanipäeval ärapeatava päeva all tuleb mõista vahekohtu-päeva Šlesvigis 24. juunil 1418 Eeriku ja Holsteini krahvide vahel Vendi linnade eesistumisel, v. 2. ekskurss... quo scito renunciare V. S. extunc non tardabimus qualitatem et modum cause vestre de hiis, cum quibus et nos sufferimus accionem. Et mainitavate „hiis” all tuleb mõista Holsteini krahve, selgub järgnevast lausest: „Porro cum eisdem (hiis eelmises lauses) diem celebraturi sumus”.

⁶⁶⁾ Cod. Ep. Vit., nr. 832 ... quod d. Slawez iam non statim continuatis gressibus ad C. V. revertitur.

⁶⁷⁾ Käesolev üriku osa on süntaktiliselt võrdlemisi segane. Otsekohe tõlkides kõlaks see koht umbes järgmiselt: Eerikul on päev holstlastega jaanipäeval, mispärast S-i tagasitulek viibib, ja seda sellepärast, et Boguslav on surnud. Seepärast tahab Eerik ära oodata oma alamate tuleku, kel midagi muud temaga toimetada ja kelle hulgas Eerik soovib Slawczi näha. Kui need asjad korras, siis läheb S. tagasi J. juurde.

Eeriku ootamajäämise väljendatud kausaalne suhtumine 24. VI 18 päeva ja Boguslavi surmaga teeb meile selgeks, et käesoleval kokkutulekul pidi nõu peetama eelmainitud asjade üle.

⁶⁸⁾ Kuna kogu kiri nr. 832 keerleb Eeriku vastuse ümber, mis Jagiellole pidi selgeks tegema ta nõutava talitusviisi Holsteini suhtes, siis tuleks ka siin „eandem parte” all seda mõista.

⁶⁹⁾ Nr. 833 ... hactenus F. V. ad nos dilata agenda ... cum hostibus occasionem praeuere sunt deducta... „Occasionem praeuere” võiks ka sõja mõttes aru saada. Siis on Eerikul ennemalt olnud nähtavasti kavatsus sõda holstlastega alustada.

ning mainib oma heatahtlikkust Jagiello vastu. Samuti teatab ta oma kavatsusest sõita üle mere Pommerisse, ja kui takistusi ei ole, siis isiklikult Jagiellot kohata; kui aga isiklikuks kokkusaamiseks tuleb takistusi, siis mõtleb ta viimase juurde läkitada täisvolilised saadikud. Jagiello vastab jälle Swanczi kaudu: ta lootvat, et isiklik kokkusaamine Taani kuningaga kannab head vilja, ja lubab, hoolimata toimetustest mujal, harilikust kauemini viibida Pommeri läheduses Suur-Poolas. Kui aga isiklik kohtamine saatuse kiuste ära jääb, jätab Jagiello sinna maha oma „concilii barones”, kellega tehtud kokkulepet ta tahab juba ette lubades kindlasti pidada.

2. oktoobriks 1418 leiame Eeriku juba Pommerist. Neumargi foogt on teada saanud Poola kuninga salajasist innukaist püüdeist Eerikut oma nõusse saada. Arvatavasti on need katsed samad, millega eespool tutvusime. Nüüd olevat Eerik Pommeris ja Jagiello olevat kutsunud ta salajasele nõupidamisele, missuguse kutse vastuvõtmist Neumargi foogt Eeriku kohta võimalikuks peab, arvestades selle notoorset orduvaenulisust. Poola kuningas kavatsevat Eeriku ja Sigismundi abiga Preisi ordu Küprosele üle viia. Selle plaani läbiarutamiseks kavatsevat ta peale nimetatud kuningate ja paljude vürstide kokku kutsuda ka Moskva suurvürsti. Oma kavast olevat Poola kuningas Eerikule kirjalikult teatanud, paludes teda selle üle isiklikult nõu pidama. Ent Eerik saatnud esialgu ainult kolm vannutatud nõunikku, kellele Jagiello oma kavatsusi aga mitte ei ole avaldanud ⁷⁰⁾.

Kas soovitud kokkusaamine kahe monarhi vahel aset on leidnud, ei tea me mitte. Arvatavasti ei olnud see nii, sest 1419. a. toimunud liiduse ürikud nimetavad, et käesolev sobing tekkinud Poola poolt Rosbergi kastellaani Sbigneus de Altomonte ja

⁷⁰⁾ Voigt, lk. 322. Neumargi foogti kiri kõrgmeistrile. Väga võimalik, et saadetud 3 nõunikku tuleb identifitseerida nende kolmega, kes hiljemalt olid tegevad Taani ja Poola vahelise liiduse sõlmimisel: Matzke Borken, Gerhard Dewitz ja Swancz Desnicz. Vaevalt võivad käesolevasse sõltumusse käia Caro, Lib. Canc. II, nr. 9 ja 10, kus räägitakse tundmata vürsti kokkusaamise kavatsusest Vladislav Jagielloga Poosenis 23. juunil ? aastal. Paigutada seda 1418. aastasse oleks liiga vara, sest siis oli Eerik veel Taanis, 1419. aastasse aga liiga hilja, sest siis oli Eerik juba Taanis tagasi ja kirjutas samal päeval alla liiduseürikule Kopenhaagenis. Caro sellekohasele oletusele (Caro, Lib. Canc. II, lk. 56, märk 2) tuleks olemasolevale kolmele küsimärgile veel teist kolm juurde lisada.

Kališi subkameraariuse Jaroslaus de Ivno ⁷¹⁾ ning Taani poolt Pommeri Boguslav IX nõuniku Matzke Borkeni, Gerhard Dewitzji ja meile juba tuttava Swancz Desniczi vahel ⁷²⁾. Igatahes mõjus aga Eeriku viibimine Pommeris kiirendavalt läbirääkimiste käigusse.

Nagu juba puudutatud, tekkis 1419. a. suvel liidus kahe uniooni vahel. Taanipoolne liiduseürik on dateeritud 23. juuniga Koppenhaagenis, poolapoolne 15. juuniga Tšervinski kloostri juures ⁷³⁾. Liiduse ürikute tekst läheb lahku oma olulises osas peasjalikult stiililiselt ja üksikute kokkuleppe-punktide järjekorras. Suuremaks erinevuseks on see, et taanipoolne ürik ainult umbmääraselt ära määrab objekti, kelle vastu liidus sihitud — „contra gentiles, paganos et infideles” ⁷⁴⁾, kuna poola tekst eriti lepingu ordu vastu sihitavuse esile tõstab — „contra magistros et Ordinem Cruciferorum de Prussia et Livonia... ac paganos, scismaticos et infideles” ⁷⁵⁾. Peale selle puudub taanipoolses dokumendis järgnevas viimasena mainitud punkt Jagiello lepingute üle Sigismundiga. Selle juurde tuleme aga pärast tagasi. Leping Eeriku ja Jagiello vahel koosneb ise järgmisest, kusjuures alljärgneva lühikese ülevaate aluseks on võetud Jagiello ja Vitautase poolt välja-

⁷¹⁾ Iseenesest võrdlemisi sisutu Eeriku kiri Jagiellole, Caro, Lib. Canc. II, lk. 152, mis teatab Jagiellolt mingisuguse teatise kättesaamisest ja seejuures kinnitab oma sõprust, kuulub väga tõenäoliselt 1419. a. liiduse sõlmimise eelaega, peale läbirääkimisi Swanczi kaudu, kuna teatise kätetoimetajatena Eerik nimetab ...domini J. et S. (arvatavasti ümberkirjutaja lühendus), keda aga ilmselt tuleb identifitseerida Jaroslaus de Ivno ja Sbigneus de Altomontega.

⁷²⁾ See selgub liiduse ürikute tekstist.

⁷³⁾ Taanipoolse üriku tekst leidub Rydberg, lk. 37 jj. ja Dogiel, lk. 352. Poolapoolse üriku tekstid, mis ära trükitud Rydbergil, lk. 41 jj. ja Cod. Ep. Vitoldi, lk. 454 jj., ei lähe kokku. Järelduste tegemisel võtame aluseks Rydbergis leiduva äratrüki, mis on tehtud Taani salaarhiivis leiduva originaali järele. Cod. Ep. Vit. on selle ammutanud ärakirjana Kornicki raamatukogust.

Peale lahkuminekute alguses ja lõpus, mis liiduse enese tekstis kõrvalised, on pärisliiduse 2. punktis Rydbergi tekstis ära jäänud, et pooled ei tohi kokku leppimata sõda alata peale ordu ka „dumtaxat aliis christianibus”. Oletusi selle ärajäämise kohta Rydbergi tekstist on andmete puudusel raske teha.

Cod. Ep. Vitoldi tekst on nähtavasti hiljuti enne dokumendi pitseerimist tehtud visand, sest ta kannab ka daatumi 15. juulil Tšervinski all.

⁷⁴⁾ Rydberg, lk. 38.

⁷⁵⁾ Rydberg, lk. 44.

antud ürik, mis üksikuid punkte selgemini üksteisest eraldab. Vastavad punktid peale viimase leiduvad ka Eeriku ürikus, nii et nad on vastastikused kohustused ⁷⁶⁾).

1. Pooled kohustuvad kogu oma jõuga üksteisele Preisi ja Liivi ordu ning paganate, uskmata ja shismaatikute vastu abiks olema ja abi (subsidia) andma, niipalju kui tarvilik ja siis, kui seda teine pool nõuab.

2. Kumbki pool ei alga orduga sõda teise poole nõusolekuta ja sõja läbiviimise viisi kohta kokku leppimata.

3. Sõja korral kohustuvad pooled mitte tegema separaatrahu ega lepingut.

4. Appikutsutu eelnimetatud vaenlaste vastu on kohustatud abi tooma omal kulul.

5. Sõjasaak jagatakse pooleks. Äravõetud maad kuuluvad sellele, kel on seks õigusi või pretensioone ja kellele nad enne kuulunud. Kahtluse korral läheb asi vahekohtu alla. Kui mingil viisil võidetakse maid, mis kunagi ei ole kuulunud pooltele, langeb see ühisesse ossa.

6. Pooled lubavad vastastikku üksteise huvisid (honorem, commodum et profectum) kustahes ja alati kõige võimaluse ning jõuga kaitsta ja kõrvaldada, mis nende vastu käib.

Lepingule järgnevad harilikud töötused, et ka lepingu tegijate surma korral see maksma jääb ja et kuningaga koos allapitsee-rijad vasallid prelaadid jne. kohustuvad lepingust ka siis kinni pidama, kui monarhid sellest loobuksid. Jagiello poolsele lepingule on juurde lisatud punkt, et ta käesoleva liidusega ei taha vastupidiselt talitada kohustustele, mis ta oma peale võtnud Rooma Sigismundi ja Böömi Venzeli vastu.

Selgemini kui umbmäärasem taanipoolne liiduse ürik, mis neid, kelle vastu leping sihitud, ainult üldiselt paganateks nimetab, näitab poolapoolne liiduse tekst, et 1419. aastal toimunud liidus ei ole mitte ainult ordu vastu sihitud, vaid on laialdasem kaitse-ründe leping kahe riigikompleksi vahel ⁷⁷⁾. Selle otsuse põhjendamiseks eriti mõõduandva tähendusega on lepingu kuues

⁷⁶⁾ Üksikute lepingu punktide nummerdamine on autori poolt tehtud lepingu pärastise käsitluse hõlbustamiseks.

⁷⁷⁾ Poola liiduse teksti järele on see sõlmitud contra... Ordinem Cruciferorum, paganos, schismaticos et infideles.

punkt, kus liitlased kohustuvad kogu jõuga teineteise huvisid kaitsema igal pool ja alati ⁷⁸⁾).

Selle punktiga võitis liiduses peaasjalikult Eerik. Kuna Poola-Leedu välispolitiika raskusepunkt kaldus ordule, kuna see suundus oli neile peamiseks, siis oli Eerikul tulevikus ette näha võrdlemisi vähe juhtumeid, et tal tuleks abi anda oma liitlastele, välja arvatud ordu vastu, mis oli Eeriku politikaga aga täiesti kooskõlas. Ent Eerikul oli, peale ordu tegemist veel Šlesvigi asjus Holsteini krahvidega, ja need huvid olid Eerikul seni püsinud esirinnas. Poolal leidus siin küllaldaselt võimalusi Eeriku avitamiseks.

Et selle lepingupunktiga muu seas on mõeldud Poola poolt ka lubadust appi tulla Šlesvigi asjus, on tõenäoline, kui meelde tule-tame, et 1418. aastal peetud läbirääkimistel oli arutusel ka Poola osa Holsteini krahvide vastu, kus Eerik selle järele, kui Jagiello oli selgitanud, kuidas nad üheskoos Poola vaenlaste (nende hul-gas edendas peaosa muidugi ordu) vastu hakkavad toimima, vii-mast informeeris selle ülesannetest ka Šlesvigi politikas ⁷⁹⁾. Kah-juks aga ei tea me, kui palju Eerik Šlesvigi asjus Jagiellolt on saanud konkreetseid lubadusi, mis tõenäoliselt peituvad 1419. a. lepingu üldistes lausetes väljendatud 6. punktis. Igatahes tohiks aga selge olla, et liiduse laiem olek kitsapiirilisest sihitavusest ai-nult ordu vastu oli peaasjalikult Eeriku huvides.

Poola ja Taani huvid puutusid kokku õieti ainult ordu küsi-muses, lepingu laiendamine teiste punktide peale, liiduse üldis-tamine tõid kasu peaasjalikult Eerikule. Seepärast peame käes-oleva liiduse ulatuslikkusest, mis ei ole, nagu nägime, paljas fraas, nägema peaasjalikult Poola kontsessiooni, vastutulekut Eerikule. Millest oli see siis tingitud?

Juba eespool nimetasime, et Sigismundi tagasiastumine 1415. a. orduvastasest koalitsioonist oli mässinud Eeriku võitlu-sesse Šlesvigi pärast pikemaks ajaks. Eeriku võimalused 1415. a. liiduse kohaselt ordu vastu sõjaliselt välja astuda olid Šlesvigi sõja tõttu ka siis veel köidetud, kui Poola ja Leedu, vabanenud

⁷⁸⁾ Selle punkti sissevõtmine lepingusse ei ole paljas fraas, sest et ta esineb mõlemas liiduse ürikus. Et poolakad oma liitlaste huvisid tahtsid toetada, näitab nende appitulek pommerlastele 1420 Brandeburgi vastases sõjas (Brandenburg, lk. 97 jj.). Ka Eerik oli Pommeri hertsogina asjast huvitatud.

⁷⁹⁾ Vt. eespool lk. 24.

tatarlastega sekeldustest, sõda juba ordu vastu soovisid. Eeriku välispoliitika pearaskus oli sihitud aga holstlaste vastu; ta püüded Eestimaa järele olid küll täiesti iseseisvaks Taani poliitiliseks ettevõtteks, kuid jäid varju seal, kus Šlesvigi küsimus päevakorrale kerkis. Eerik oli valmis ordu vastu sõjaliselt siis välja astuma, kui tal oli kindel lootus Šlesvigi probleemi oma kasuks lahendada. Selles lootuses oligi siis Eerik 1415. aastal sõlminud liiduse ordu vastu Poola-Leedu ja Sigismundiga. Šlesvigi probleem jäi aga peale 1416. a. lahendamatuks ja Eerikul tuli esialgselt kõrvale jätta mõtted, Eestimaa tagasivaldamise kavatsusi otsekohe teostada.

Kui Poola seesuguses olukorras siiski tahtis Eerikus enesele liitlast leida, kes kohe valmis oleks ordu vastu välja astuma, siis pidi ta leidma teid, kuidas muuta Eesti hertsogkonna kättesaamist Eerikule ihaldatavamaks Šlesvigi omast. Pidi püütama Eeriku seni Šlesvigil peatuvat peahuvi koondada Eestimaa peale. Üheks selliseks vahendiks oli siis nähtavasti ka abipakkumine Šlesvigi asjus. See võimaldas Eerikule lootusi, Eestimaad kätte saades ka olevikus halvas seisukorras olevat aktsiooni holstlaste vastu Poola abiga tagajärjekalt lõpule viia.

Kaalutlustel, Eeriku huvi idasse juhtida ja seal kinni pidada, võeti Poola pool tõenäoliselt tarvitamisele ka teine, palju mõjukam abinõu. Jagiellol oli kolmest abielust ainult üks tütar Hedwig, ja et juba 70-aastaselt vanamehelt ei olnud oodata, et tal poeg sünniks, siis näis, et Hedwig saab kogu riigi pärijaks. Ühenduses 1419. a. liiduse tekkimisega tõusis päevakorrale abielu projekt selle ja lasteta Eeriku onupoja, presumptiivse Põhja uniiooni pärija, meile tuttava Stolpi Boguslav VIII poja Boguslav IX-ga. Vastandiks Erslevile väidame ühes Brandenburg'iga, et noorte riigipärijate abielu kohta on vastav kontraht teostatud Jagiello ja Eeriku saadikute vahel⁸⁰⁾. Et meil teated kõne all olevast abieluprojektist ainult hilisemast ajast on säilinud, siis ei ole meil täpsalt teada, millal selline kokkulepe on aset leidnud. Arvatavasti küll üheskoos 1419. a. lepinguga, igatahes mitte hiljemalt, aga ka mitte 1415. a. lepinguga üheskoos, sest siis jääks meile arusaamatuks, miks abielukontrahiga kõvendatud liiduse-

⁸⁰⁾ Erslev, lk. 79, Brandenburg, lk. 108, märk. 2. Otsustava tähendusega on siin ürik Caro, Lib. Canc. I, nr. 1. Caro arvamise Lib. Canc. I, lk. 334, märk. 2, et Jagiello seda fakti, mis muide üriklilikult tõestamata, eitab, lükkab ümber Brandenburg loc. cit.

sidemeid Eeriku ja Jagiello vahel tuli uuendada. Et abielu-kavatsus tõusetati poolakate poolt ülalmainitud eesmärgiga, tõendab üriklilikult kindlakstehtud asjaolu, et mõni aasta hiljemini osa Poola magnaate vastandiks abieluprojektile Brandenburi Friedrichi teise poja ja Hedwigi vahel pooldasid endise lepingu alalhoidmist, sest sellega saadavat Eerikult abi ordu vastu ⁸¹⁾).

Abielu-kavatsusega Boguslavi ja Hedwigi vahel avanesid Pommeri dünastial suurepäraseid väljavaated. Eeriku järeletulija kätte oleks koondunud suur riikide kompleks Põhjamerest Musta mereni. Ka reaalsemalt arvestajale valitsejale, kui seda oli Eerik, ei oleks sääraseid sihid oma mõju avaldamata jätnud. Mida kindlakujulisemaks muutusid Eeriku väljavaated idas, seda enam pidi Eerikus esile tungima püüe Eestimaad kätte saada ta Šlesvigi peale sihitud huvide kulul. Mida kindlamaks sai Eerikule, et ta esijoones Eestimaale kallale minnes mitte ainult seda ei saavuta, vaid lisaks ka veel oma järeletulijale Poola-Leedu riigi, ja et tal pärastiseks niikuinii Šlesvigi tagasivallutamiseks abi kindlustatud, seda tugevama jõuga pidi tas kerkima mõte Šlesvigi asja esialgu seista lasta, nii kui ta on, ja enne ordu kallal õnne katsuda.

Vaadeldes järgnevas Eeriku ülespidamist 1418. a. suvest saadik Šlesvigi küsimuses, ei saa me tõesti mööda minna oletusest, et sellele on ta suhtumine Poolaga tugevasti mõjunud, ja et siis kui ka järgnevail aastail seisab Eeriku välispoliitikas esikohal endise Šlesvigi küsimuse asemel orduküsimus.

Nägime, et 1417. aasta novembris oli Eerik teinud vaherahu holstlastega kuni 29. septembrini 1418 ja andnud Šlesvigi õigusliku kuuluvuse otsustamise 24. juunil 1418 Šlesvigi linnas ära pidada kavatsetava vahekohtu kätte, kus jäme ots oli 4 hansalinna esindaja käes. Esialgu oli Eerik lootnud linnade kasuliku otsuse ning sellele siis loomulikult järgneva liiduse peale ja selles mõttes seisukoha võtnud ⁸²⁾. Veel veebruaris oli ta Preisi ja Liivi linna kutsunud Šlesvigi päevast osa võtma ⁸³⁾ ja ka veel 2 nädalat enne määratud päeva — 10. juunil — hansalinnu tungivalt päevale kutsunud ⁸⁴⁾; 24. juunil aga jättis Eerik lihtsalt

⁸¹⁾ Długosz XI, lk. 437. Ka siin oleme teadlikus vastuolus Ersleviga, v. lk. 79, kes enesele käesolevat probleemi selgelt ette kujutamata kirjeldab abieluprojekti, Eerikut aktiivsena näidates.

⁸²⁾ Erslev, lk. 45 jj. Daenell, Hansestädte, lk. 295.

⁸³⁾ UB. 5, nr. 2199.

⁸⁴⁾ HR. VI, nr. 558.

päevale ilmumata, mis tähendas loobumist katsest linnu enesele abiks saada. Peale kuninga seisukoha muutmise seletusega ta nõunikude mõjul, millisel arvamisel oldi tol ajal ka Vendi linnades⁸⁵⁾, ei ole selleks senini antud rahuldavat seletust⁸⁶⁾. Appi tuleb meile pisut enne 24. juunit 1418 Vladislav Jagiellole saadetud Eeriku kiri⁸⁷⁾, kus ta teatab, et ta ei saavat veel selgesti ära määrata viimase tulevast osa Šlesvigi küsimuses, millest järgneb, et ta veel kahevahel on ka oma tulevaste sammude kohta. Asi selguvat aga peale asja läbiarutamist oma vasallide ja linnade esindajatega. Selleks nõupidamiseks tarvitab Eerik ka Taani ja Poola vahelise usaldusmehe Swancz Desniczi juuresolekut, ilmselt küll selleks, et koosolijaid tutvustada Poolaga peetavate läbirääkimiste asjus. Kahtlemata mõjusid nüüd Šlesvigi päeva arutamise asjus kaasa ka Eeriku ja Jagiello vaheliste suhete edenedmine ja väljavaated idas. Viimaste esiletoomine pidi Šlesvigi küsimuses mõjuma aga kahesuguselt. Esiteks Jagiello lubadus, Šlesvigi asjas Eerikule appi tulla, pidi vähendama taanlaste silmis liiduse väärtust linnadega, mille saavutamisel oli veel palju riskeerida; jäi ju võimalus lahtiseks, et vahekohtunikudena otsustavad linnad Eeriku kahjuks, millega 1415. a. Konstantsis saadud legalisatsioon Šlesvigi püüetes oleks oma mõju kaotanud. Teiseks aga pidi ühenduses Jagiello lubadustega esilekerkiv kavatsus, ordu vastu minna, kaasa mõjuma, et Taani Šlesvigris võimaluse järele püüaks ära pidada sõjajuhtumeid, mis oleksid takistanud operatsioone ordu vastu ja asja vaherahu jne. näol tuleviku peale edasi lükata. Loobumine linnade liidusest Šlesvigi päevale mitte minekuga tähendas aga ka Eeriku agressiivsete kavatsuste edasilükkamist. Me näeme, et Poola-Taani suhetega on võimalik rahuloldavalt põhjendada muude asjaoludega seletamatut Eeriku loobumist linnadelt liiduse otsimisest, ja seepärast peame käesolevat põhjendust pidama tõenäoliseks⁸⁸⁾.

⁸⁵⁾ Daenell, Hansestädte, lk. 295 jj. HR. VI, nr. 591, 593.

⁸⁶⁾ Seeligeri seletus, nagu ei olevat Eerik end mitte alandada tahtnud Sigismundi saadikute ees, on otsitud ja võimatu. Vt. Ekskurs 3.

⁸⁷⁾ Cod. Ep. Vitoldi, nr. 832.

⁸⁸⁾ Šlesvigi küsimuse ühendust Poola-Taani suhetega näitab ka Cod. Ep. Vit., nr. 833. Nagu Jagiello ütleb, refereerides Eeriku teatist, teatanud viimane, et Eeriku Šlesvigi asi on lahendatud ja Eeriku heatahtlikkus ning head lootused Jagiellole avaldatud. Näib lause mõttest, et nende asjade vahel on põhjuslik seos.

Sellest asjaolust võiksime siis juba 1418. a. keskel tõenäoliselt järeldada ordu politika ülekaaluvõtmist Eeriku juures. Kindlasti võib seda väita 1418. a. sügise kohta, mil muidu nii kannatamatu Eerik ilma mingi muu lähedalseisva põhjuseta laseb Vendi linnade esindajaid pikendada vaherahu holstlastega terveni kaheks aastaks — 29. septembrini 1420⁸⁹⁾. Arusaadav on see aga siis, kui silmas peame Eeriku tahtmist end vabastada ordu vastu kavatsetava sõjakäigu jaoks⁹⁰⁾.

Nägime, et 1419. aastal toimunud liidus Poola ja Taani vahel ei olnud sihitud mitte ainult ordu vastu, vaid oli laiem kaitseründeleping. Sellega oleks seletatav ka asjaolu, et üldse tarvis oli veel uut liidust pärast 1415. a., kuigi Taani ja Poola vahel ei olnud vahepeal tekkinud mingisuguseid lahkkelisid. Peame eeldama, et 1415. aasta leping oli kitsapiirilisem — sihitud ainult ordu vastu; Eeriku politika suundamiseks itta oli aga muutunud asjaoludel Poola poolt tarvilik liidust laiendada.

Muidugi oli Jagiello poolt lubatud abi Šlesvigi küsimuses palju kahtlasem kui kokkuleppe teostamine ordu vastu. Lepingu ordu vastu sihitavus oli siiski peaasjaks, mitte ainult sellepärast, et poolapoolne lepingu ürik vaenlaste seas ordu eraldi nimetab, vaid siin oli punkt, kus kokku käisid mõlema uniooni alguslikud poliitilised huvid. — Enne aga, kui vaatleme üksikasjalisi konkreetseid kavatsusi, mis peitusid liiduse ürikute üldiste lausete taga, peame vaatlema ka Eeriku suhtumist kolmandasse suuremasse jõusse, kes samuti osa võttis koalitsioonist ordu vastu, — Rooma kuningas Sigismundisse.

Sigismundi šantaažipolitika ordu vastu ei olnud esialgsetest lootustest hoolimata andnud mingisuguseid tagajärgi. Vara või hilja pidi Sigismund mõtlema sõjalise väljaastumise peale, kui ta tahtis ordult saavutada nõutavat Neumarki jne. Mida kangekaelsemalt ordu ta nõutele vastu seisis, seda rohkem surveabinõusid võttis ta ordu vastu tarvitusele. 1417. ja 1418. aastal oli tal mõjuvaks vahendiks Brandenburgi markkrahv Friedrich, kes seni oli osutunud Sigismundi truuks käsilaseks. Selle kaudu laskis viimane takistada abivägede ja palgasõdurite ordu juurde minekut. Brandenburgi Friedrich aga oli oma maa huvide pärast sunnitud 1419. aasta esimesteks päevadeks asuma orduga heale

⁸⁹⁾ Daenell, *Hansestädte*, lk. 296.

⁹⁰⁾ Vt. ka 3. ekskurss, lõpp.

jalale ⁹¹⁾. Seega oli Sigismundi šantaažipolitikalt ordu vastu võetud viimane tugi, kuna tal enesel ei olnud mingit reaalset jõudu ordu läheduses. Me ei tea kindlasti, kas Sigismundil juba oli kavatsus ordu vastu sõjaliselt välja astuda ja liituda ordu jagamise mõttega, kui ta Taani kuninga juurde saatis rüütel Trulle, kes sinna jõudis umbes aprillikuul 1419 ⁹²⁾; igatahes aga pidi ka ta väljapressimis-politika seisukohalt kasulik olema uue jõu juurdeast ordu vastaste hulka.

Trulle näol Sigismundilt Eeriku juurde läkitatud saatkond ei äratanud asjata tähelepanu. Ta suurus kui ka Eerikule saadetud mitmesugused kingitused lubavad oletada, et see on Sigismundi poolt esimene samm üles võtta vahepeal katkenud suhtumisi Taani kuningaga. Ei ole sugugi tingimata kindel, et käesolev saatkond pidi õhutama Eeriku kallaletungi ordule ja selle eest temale lubama Rooma kuninga toetust Šlesvigi asjus, nagu seda arvab Seeliger ⁹³⁾, kuid on usutav, et Trulle saatkonna otsarbeks oli ka ordu küsimuses jõuda kokkuleppele Eerikuga. Igatahes juurde astudes tekkivale koalitsioonile ordu vastu ja 8. mail 1419 sõlmides ordu vastu liiduse Poolaga isiklikul kokkusaamisel Jagiello, pidi siis Sigismund ka Eerikuga selles punktis läbikäimisse astuma.

Poola ja Taani vaheline liidus näeb ette, peale nende äravõidetavate maa-alade saatuse, mille peale osavõtvatel riikidel on pretensioone, ka nende maade langemist ühisesse ossa, mis kunagi liiduriikidele ei olnud kuulunud. Niisugust punkti liiduses arvestades peab oletama, et mõnesugusel määral on liiduse tegemisel tõesti aluseks olnud Neumargi foogti poolt 1418. a. sügisel Jagiello pähe pandud kavatsus, orduriik kui niisugune üldse ära kaotada ja ordu ise Küpros'ele üle viia ⁹⁴⁾. Peab arvama, et orduvastase koalitsiooni eesmärgiks oli asja õnnestamisel ordu maid omavahel jagada.

Kuigi leping ette näeb võimalusi ordult maid ka muul teel kätte saada, siiski on juba ettenähtavalt selge, et kavatseti ordult saaki saavutada sõjaliselt. Sõja lahtipäästmise tähtpäeva me otsekohe antuna ei tea. Siiski on teada, et Jagiello ja Vitautas alustasid sõjakäiku ordu vastu 1419. aasta suvel, kusjuures poolapoolne

⁹¹⁾ Brandenburg, lk. 78 j. Nieborowski, Reg. 95 j.

⁹²⁾ Lüb. UB. 6, nr. 85, vrd. ka Ekskurss 3.

⁹³⁾ Seeliger, lk. 37, vrd. Ekskurss 3.

⁹⁴⁾ Voigt, lk. 332.

liiduse ürikki välja anti Tšervinskis, kus Jagiello ja Vitautase sõjaväed ühinesid, et edasi minna ordu kallale ⁹⁵⁾). Sõjategevuse avamise ajaks oodati päralt ka Sigismundi isiklikult abiväe eesotsas ⁹⁶⁾). Meid huvitab muidugi kõige enam Eeriku seisukoht, kas ta oli valmis ordu vastu sõjaliselt välja astuma. Kuna liiduses Poolaga oli ette nähtud, et pooled vastastikku teatavad enne tegelikuks saamist oma vaenlaste vastu sõja alata tahtmist ja saades teise poole käest nõusoleku peavad kokku leppima selle läbiviimise kohta, siis on arvata, et ka Eerik sõlmides liidust mõtles sõda alata 1419. a. suvel. Sellekohane kokkulepe pidi saavutatud olema arvatavasti veel enne ametlikkude liiduse ürikute vahetamist, sest Poola relvastumine algas kindlasti enne 23. juunit 1419, millega on dateeritud ajaliselt eelnev Eeriku poolne liiduse dokument. Kõige selle pärast peame väga tõenäoliseks, et 1419. a. mai keskel ordule tulnud teated taanlaste ja rootslaste kõvast relvastumisest laevadel ⁹⁷⁾ on tõesti olnud sihitud ordu vastu, kuna teist põhjust neile on väga raske leida.

Ordu seisukord koalitsiooni vastu, kuhu peale Pommeri Boguslavi kuulusid Vitautase kaudu veel Moskva ja Novgorod ⁹⁸⁾, oli äärmiselt raske. Peale Brandenburgi ja kaugete ordusõbraliste vaimulikkude kuurvürstide ei olnud ordul vastukaaluks midagi välja panna ja kahtlane oli, kas hädaohu korral oleks sealt tulnud tegelikku abi ⁹⁹⁾).

Lahti puhkemas olev sõda ei teostunud siiski. Ordu päästeingliks osutus jällegi Sigismund. Juba 1. juulil 1419 palus ta oma saatkonna kaudu Jagiellot, et sõda edasi lükataks ¹⁰⁰⁾). Milano peapiiskopi vaheltsobitusel tunnistas siis ka äärmises hädaohus viibiv ordu vahekohtunikuks Poola-ordu tülis ainult Sigismundi ¹⁰¹⁾). Viimastel tingimustel pikendati vaherahu veel üheks aastaks: 13. juulini 1420 ¹⁰²⁾).

⁹⁵⁾ Brandenburg, lk. 86. Tõenäoline on, et Poola-Leedu poolse liiduse üriku hilinemine võrreldes Taani omaga on tingitud just Vitautase ja Jagiello kokkusaamise kavatsusest, dokumendi allapitserdamise kergendusest mõlema riigi magnaatide koosolemise tagajärjel jne.

⁹⁶⁾ Caro, Lib. canc., nr. 81. Brandenburg, lk. 86.

⁹⁷⁾ UB. 5, nr. 2317.

⁹⁸⁾ Osten-Sacken, lk. 267 j.

⁹⁹⁾ Brandenburg, lk. 86.

¹⁰⁰⁾ Długosz XI, lk. 402.

¹⁰¹⁾ Dogiel IV, lk. 103 j. v. Brandenburg, lk. 87.

¹⁰²⁾ Raczyński, lk. 248. Väga võimalik on, et Sigismundi loobumine

Erikul ei olnud üksinda muidugi midagi peale hakata; ta oli sunnitud loobuma kavatsetud sõjaretkest ja asja edasi lükkama. Poola poolt sõjakavatsuste esialgne katkestamine ei sündinud nähtavasti mitte täiesti ignoreerides Eerikut, vaid see sai asjast kahtlemata informatsiooni, sest ajaliselt langeb kokku Poola-Taani poolapoolne liiduseüriku aeg, 15. juuli 1419, juba käsil oleva vaherahu pikendamise läbirääkimistega ordu ning Sigismundiga. Arvatavasti jõuti sõja edasilükkamises mingisugusele kokkuleppele sel puhul Poola kuninga juures viibivate taani saadikutega.

Juuli alul 1420 kordus samane lugu. Kuigi sõda osalt Poola ja ordu vahel oli lahti puhkenud, siiski algasid läbirääkimised Vitautasega vaherahu pikendamiseks ning konverentsi pidamiseks (Vileny's) hiljemalt mais 1420, mis eitab Poola-Leedu tõsist kavatsust alata sel suvel õiget sõda ¹⁰³). Kas olid ka Eeriku relvas-tumised 1420. a. kevadel, nagu kardeti, sihitud ordu vastu ¹⁰⁴), ei või kindlasti öelda. Küll algas Eerik juuli alguses Fehmarni saarele äkki kallale tungides veel enne vaherahu lõppemist sõda holsteinlastega ¹⁰⁵). Võimalik on aga, et juhul, kui Poolaga 1419.

sõjaväelisest aktsioonist põhjenes just nimelt selles, et ordu tunnistas teda nüüd ainukeseks vahekohtunikuks, mida Sigismund Kaschaus nõudis just enne lepingu sõlmimist Jagielloga. Vladislav aga oli Kaschaus lubanud aluda ainuüksi Sigismundi vahekohtule, kui aga ordu seda tunnistab. Raczynski, lk. 242. Sel tingimusel oli Sigismund sõlminud temaga liiduse. Vist selleks, et Sigismundilt saada legalisatsiooni oma püüetele ja siis sõjalist abi, oli Vladislav Jagiello loobunud nii heal hetkel oma sõjakäigust, mis Poolas suure rahulolematuse esile tõi. Arvatavasti selles ühenduses on ka Jagiello-Vitautas'e poolses liiduseürikus (Taani-Poola leping 1419) märkus, et ta ei tahtvat käesoleva liidusega rikkuda neid lubadusi, mis ta andnud Sigismundile. Teissuguste arvamistega on esinenud Seeliger, lk. 39 j., ja Caro, lk. 503. Et siin tegemist on reservatsiooniga Jagiello poolt, näitab „volumus” ja üldse kõnes oleva lause stiil, nii et tohiks ära jääda Seeligeri arvamine, nagu laskvat Eerik enesele Jagiello poolt kinnitada, et Sigismundi mitte ei petetaks. Rääkimata Seeligeri vaate konstruktiivsusest, tohiks viimasel korral küll oodata kas „obligavimus” rõhutustega mitmes variatsioonis. Caro arvamine, et sellest võiks järeldada Sigismundi ja Eeriku nõuete vastuolu, on, nagu nägime, üldiselt õige; lähem äramääramine aga, et Sigismund ei olevat tahtnud Eerikule lubada Eestimaad, on tuulest võetud.

¹⁰³) UB. 5, nr. 2477. Põhjuste kohta v. Osten-Sacken, lk. 259.

¹⁰⁴) UB. 5, nr. 2467. Ordu poolt võeti asja väga tõsiselt, mindi isegi nii kaugele, et anti käsk losside kordaseadmiseks oodatava Taani kallale-tungi puhul.

¹⁰⁵) Daenell, Hansestädte, lk. 300.

aastal sõjakäiku edasi lükates uue retke asjus kokku lepiti 1420 suve peale, siis võis Eerik järjekordse edasilükkamise tõttu kasutada holsteinlaste vastu aliguslikult ordu vastu kogutud jõudusid. Igal juhul aga on võimatu konstrueerida kallaletungist Fehmarnile Eeriku mittealistumist oma liiduse kohustustele ordu vastu. 1421. aasta aprilli alguses liidust sõlmides Brandenburiga oli Poola jällegi kohustatud pidama rahu ordu vastu veel ühe aasta ¹⁰⁶⁾, nii et Eerikul kõige paremagi tahtmise korral ei olnud mingit mõtet minna sel suvel omalt poolt üksinda ordu vastu, kuigi tal novembri lõpus 1420 oli tehtud vaherahu holsteinlastega 1421. a. mihhklipäevani ¹⁰⁷⁾. Üksinda ordu vastu minnes oleks Eerik riskeerinud niihästi seal lüüasaamisega kui ka tema käes oleva Šlesvigi osa võimaliku kaotusega Holsteini krahvide pealetungiga ta peaväe äraolekul. — Me näeme, et 1419. aastal Poola ja Taani otsustatud ühine aktsioon ordu vastu lükkus aasta-aastalt edasi peaaesjalikult Poola süü läbi. Eerik aga püsis kogu aja orduvaenulisenä. Kõik ordu katsed temaga paremasse vahekorda saada lükkas ta tagasi. Ordu sobitused 1419. a. otsekohe, 1420. a. lõpul Lüübeki piiskopi, 1421. a. suvel Riia peapiiskopi kaudu ei andnud mingisuguseid tagajärgi.

¹⁰⁶⁾ v. Brandenburg, lk. 117 jj.

¹⁰⁷⁾ Daenell, Hansestädte, lk. 302.

II p e a t ü k k .

Eeriku suhtumine orduvaenuliste elementidega Liivimaal.

Eespool vaatlesime Pommeri Eeriku katseid, astuda kontakti teiste orduvaenuliste valitsejatega. Eeriku üritused ei piirunud aga ainult sellega; ta otsib omale liitlasi ka Liivimaalt enesest, kus prelaatide ja vasalkondade opositsioon ordu stiftide inkorporeerimispolitikale oli avanud soodsa pinna selliseks suhtumiseks.

14. ja 15. sajandi vahetuseks oli ordu enda stiftide inkorporeerimise püüdes saavutanud tähelepandavaid edusamme. Kõik kolm suuremat ja iseseisvalt ülesastunud piiskopkonda Liivimaal olid sattunud, kui mitte täiesti ordu käsilaste, siis ometi kahjutute isikute kätte. Saare-Lääne piiskopkonda oli ordu 1380. a. upitanud oma mehe — Winrich v. Kniprode, samanimelise kõrgmeisteri vennapoja; Riia peapiiskopiks jäi orduvend Johann v. Wallenrode, ja ka Riia kapiitel oli paavst Bonifacius IX bullade tagajärjel nii hästi kui inkorporeeritud. 1400. a. läks lõpuks ordul korda lahti saada oma hädaohtlikumast vastasest, Tartu piiskopp Dietrich Damerow'ist. Tartu piiskopkonda täitsid nüüdsest peale mehed, kes ei teinud ordu ülemvalitsusele mingit tähelepandavat opositsiooni. — Nii möödus Liivimaal ka aastakümme enne Tannebergi lahingut. Wallenrode oli küll hakanud avaldama oma iseseisvuse instinkte, ta sõltumus ordust oli aga ikkagi nii suur, et ta oma pentsikust seisukorrast pääsemiseks 1405. a. välismaale sõites „rentis” oma stifti 12 aastaks ordule. Faktiliselt oli vähemalt selle aja kestel, kui ordu vikaarina valitses Riia peapiiskopkonda, ta võim selles Liivimaa osas kõige suurem.

Olles tegelikult esiagseks jagu saanud piiskoppide opositsioonist Liivimaal ühtlusriigi loomise vastu orduga eesotsas, oli aga ordu esile kutsunud opositsiooni teisalt, mida raskem oli maha suruda aina diplomaatiliste ja rahaliste vahenditega. Need olid üksikud vasalkonnad.

Liivi stiftide vasalkonnad olid oma poliitilise tähtsuse kiire

tõusu võlgnenud peaaesjalikult alalistele tülidele oma maahärrade ja ordu vahel, mille tõttu mõlemad pooled otsisid endile abi vasallidelt kui tegelikult sageli otsustavalt sõjaliselt jõult. Maaomanikkudena pidi vasallidel soovitav olema Liivimaa konsolideerumine, kuid ainult niipalju, kui see vastu ei käinud nende poliitilistele huvidele. Vasallide poliitilise tähtsuse ähvardas aga kaotada ordu tingimatu ülekaal piiskoppide üle, mis samuti oleks lõpu teinud poolte vastastikustele ülepakkumistele lubadustes vasalkondadele ¹⁰⁸). Seetõttu näeme vasalkondi ordu vastastena, kui see ähvardas lõpule jõuda oma inkorporeerimiskavatsustega. Sellel seisukohal olid vasalkonnad asunud Dietrich Damerow'i poolt juhitud võitluses Riia peapiiskopkonna inkorporeerimise vastu 1394—1397 ¹⁰⁹). Sama opositsioon pidi vara või hilja jälle ilmuma, sest nagu öeldud, oli ordu uue sajandi esimesel aastakümnel Liivimaal absoluutselt ülekaalus.

Sellise hea juhuse kokkupõrkeks vasalkondade ja ordu vahel avas Tartu piiskopp Bernhard Bulowe surm, nähtavasti 1413. aasta alguses ¹¹⁰). Vakantsele piiskopitoolile püüdis ordu paavsti juures läbi suruda loomulikult omameelset meest; seekord osutus ordu kandidaadiks kõrgmeistri sugulane Günther v. Schwarzburg. Seega oli ordu sattunud vastuollu Tartu kapiitliga, kellel oli oma, meile nimepidi tundmatu, elekt. Mõlemad pooled pöördusid paavsti poole. Ordu tõi ette, et Tartu piiskopkond on asutatud ordu poolt ja temale alluv, sellepärast peaks paavst piiskopitooli täitmisel arvestama ka ordu huvisid. Tartu kapiitli saadikud tegid aga omalt poolt selgeks, et stift ei kuulu ordule ja asub tulevikus Rootsi riigis ¹¹¹). Selle peale andis

¹⁰⁸) Girgensohn, lk. 3 ja 42.

¹⁰⁹) Girgensohn, lk. 49.

¹¹⁰) Bulowe täpne surmadaatum ei ole teada. Ta suri hiljemalt 28. veebruaril 1413.

¹¹¹) UB. 4, nr. 1937. Ordu poolt äraostetud kardinaaldiakoni Petrus de Angeli teade kõrgmeistrile. Selle järele olevat paavst ütelnud „...ecclesiam fore in regno Sveciae sitam, nec ad vestrum ordinem pertinere. Nieborowski Reg. 31 saame teada, et sellise seisukohaga on välja tulnud Tartu saadikud. Nieborowskil on küll: „sie hatten dem Papst gesagt, die Kirche liege in Schweden, darum hat er sie heimlich einem seiner Kämmerer verliehen“. „Fore“ tarvitatakse keskaegses ladina keeles tihti ka preesensi edasiandmiseks (vrd. Ducange III, lk. 548). Nähtavasti siis selleski ürikus, mis tarvitanud Nieborowski, on seisnud „fore“. On ju võimalik, et paavstil tõepoolest lonkasid geograafilised teadmised niivõrt kauge maa kohta. Kuid

paavst, mööda minnes mõlemast kandidaadist, stifti oma kubikulaariusele Dietrich Resler'ile.

Ühenduses Tartu piiskopitooli vakantsiga on olnud, nagu kõik märgid näitavad, suuremad hõõrumised. Väga võimalik on, et samasesse aega langeb hiljemalt 1413. a. sõlmitud Tartu stifti liidus Vitautasega, igatahes näib see sündinud olevat enne Resleri päralejõudmist Liivimaale ¹¹²). Ordu pidas liidust oma vastu sõlmituks, mis järgneb orduprokuraatori arvamisest, et Liivi ordumeister peab Reslerilt nõudma stifti liiduse lahutamist Vitautasega. On täiesti loomulik, et Tartu kapiitel püüdis kaitsta oma elekti võimaliku ordukandidaadi läbimineku vastu ja otsis selleks omale seljatuge ordu välisvaenlaste juurest.

töenäolisem on see, et kapiitli saadikud vaevalt riskeerisid niisuguse avaliku valega esineda, et Tartu stift asub Rootsis. Küll aga võisid saadikud paavstile teada anda mingit kavatsust, mille teostumisel Tartu saab asuma Rootsis. Angelil olid läbirääkimistest otsesemad andmed kui prokuraatoril. Ta ütleb „fore”, mille juurde ka meie peatuma jääme.

¹¹²) Nieborowski, Reg. 35. Orduprokuraatori kiri kõrgmeistrile või kes ta aset täidab, 15. jaan. 1414. Juba sõnad „Dietrich Reseler, ernannter Bischof von Dorpat, soll auf Verlangen des M. v. Livland das Bündnis d. Domstiftes mit Witold auflösen” näitaksid tõenäolisena, et Resler ise ei ole liidust sõlminud. Kahjuks aga on need Nieborowski sõnad.

Siiski peaks liidus tehtud olema enne R-i Liivimaale tulekut. Resler viibis veel 27. juulil 1413 Roomas. 11. juuliga on dateeritud paavsti soovituskiri Reslerile piiskoppide jne. juures, kuna saadab tema ülesandega „ad Alamanie ac nonnullas alias partes”. (Arbusow, Geistlichkeit, lk. 169.) Ka siis, kui Resler juba kohe 27. juulil Roomast teele asus, on vaheaeg selle ja 1414. a. 15. jaanuari vahel väga väike, et sellesse saaks paigutada Resleri reisuaia, paavsti ülesannete täitmise teel, tutvumise olukorraga Tartus, läbirääkimised Vitautas'ega, teate jõudmise prokuraatorile Veneziasse.

Kui aga stift omapead, ilma piiskopita selle liiduse sõlmis, siis arvatavasti pidi selle aeg kokku langema piiskopkonna vakantsiga.

Võimalik on, et Resler alles hiljemini jõudis oma residentsi, kas 1414. või koguni 1415. a. esipoolel. UB. 5, nr. 2030 peab olema neist aastaist. Kiri äratub oma tänuga Tallinnale au ja heateo eest, millest ka ordumeistrile teatatud, mulje, nagu oleks see reageerimine kas läbisõidul avaldatud lahkusele, või tervitustele, või kingitustele saabumise puhul. See on muidugi oletus kolme küsimärgiga, kuid ta seletaks asjaolu, miks Tartu piiskopi protestatsioonid ja kahjutasunõuded Doleni pärast esinevad alles 1415—1416, kuna Dolen tapeti 1413. Liivi ordumeistrikoha vakants 1415. a. sügisel seletaks omalt poolt ka asja viibimist. Peale UB. 5, nr. 2030, ei ole Tartu piiskopilt Reslerilt säilinud ühtegi ürikut mulle kättesaadavas literatuuris, mis oleks dateeritud enne 1416. a.

Samuti umbes samasesse aega langeb ka teine juhtum, mis tõendab, et Tartu vasallidest olid mõned astunud ühendusse Pommeri Eerikuga. Enne oktoobrit 1413, arvatavasti aga aprilli lõpus või mai esimestel päevadel 1413, surmati Preisimaal Braunsbergis kõrgmeisteri Plaueni käsul ja mõnede ordu käsutajate kaasteadmisel „nach überstürztem Gerichtsverfahren” üks mõjukamasse ja vanemasse Tartu piiskopkonna vasallisooesse kuuluv Tartu vasall Johann von Dolen¹¹³⁾. Seesugune omavoliline kõrgmeisteri samm, nagu võõra vasalli hukkamõistmine, äratas muidugi kogu maal meelepaha. Ühel Harju-Viru vasallide koosolekul, 21. mail 1414, selgitas pärastine Liivi ordumeister, siis Viljandi komtuur Siegfried Lander von Spannheim Liivi ordumeistri käsul, nähtavasti meelte rahustamiseks, põhjusi, miks Dolen hukati. Sellel koosolekul tarvitanud S. Lander von Spannheim Taani kuninga kohta haavavaid sõnu, olevat teda „beruchtigt und bedasset”, missuguse asjaolu Eerik pärast kasutas oma norimisteks ordu vastu. Et kahtlustus Doleni kohta pidi olema väga raskes „eksituses” ordu vastu ja kindlasti põhjendatud, et tema vastu võeti tarvitusele säärane vastutusrikas samm, ja et temaga ühenduses laimatakse ka Taani kuningat, siis tohiks selge olla, et Dolen on seisnud ordu suhtes äraandlikus ühenduses Eerikuga¹¹⁴⁾.

Doleni juhtumit tuleb võtta sümptomaatilise nähtusena vähemalt osa Tartu stifti vasallide kohta, sest harilikult järgneb ühele suuremale mehele hulk väiksemaid. Ka tuleb mõjukamate Tartu ja Riia stifti vasallide Tiesenhausenite vahekorda Eerikuga vaadelda samuti kui sümptomit nimetatud Tartu vasallide konspiratsioonist ordu vastu.

3. oktoobril 1413. a. andis Eerik teada, et ta oma teenijate hulka on võtnud Johann (Hans) ja Peter Tiesenhauseni ja lubab

¹¹³⁾ Doleni surmamise daatumi kohta on Arbusow arvamisel, et see on olnud vähe aega enne 6. maid 1413; see on kõrgmeisteri kirja daatum, kus ta kahtlustab Harju-Viru vasalle Eerikuga ühenduses olemises; arvatavasti olevat Doleni surmamine kõrgmeistrile materjali andnud Harju-Viru vasallide läbikäimisest Eerikuga. Arbusow-Stavenhagen, lk. 167, märk. 1. Ka muidu on tõenäoline, et Doleni surmamine on olnud Plaueni viimasel valitsemisaastal, sest muidu oleks imekspandav, miks see asi uuesti päevakorraile tuli alles mais 1414. Käesoleval juhul aga seletuks viibimine kõrgmeisteri sedisvakantsi tõttu oktoobrist jaanuarini.

¹¹⁴⁾ Arbusow-Stavenhagen, nr. 246. UR. 5, nr. 2080.

neile oma kaitset ¹¹⁵⁾. See kiri iseenesest tundub imelikuna juba selle poolest, mislaadi teenistust võisid küll Taani kuningale pakkuda kaks Liivimaa vasalli. Kirja pearõhk aga peitub kindlasti Tiesenhausenite kaitse alla võtmises, ja seda oli Tiesenhausenitel vaja, kui nad osa võtsid konspiratsioonist ordu vastu. Mõni aeg enne seda, arvatavasti aprilli- või maikuus, toimus Doleni hukkamine. Kui Tiesenhausenid osa võtsid samast konspiratsioonist, siis tohiks selge olla, et nad kartuses, et nende enesetega võiks korduda samasugune lugu, muretsesid enestele Eerikult kaitsekirja. Ka nõudis seda nende maade kaitse, mis suurelt osalt asusid ordu vikariaadi all olevas Riia stiftis, osalt aga ka ordualal.

Igatahes teeb Tiesenhausenite perekondlik traditsioon meile tõenäoliseks, et nende teenistus Eeriku juures võis olla sellise iseloomuga. Peter ja Hans olid selle Bartholomäus Tiesenhauseni pojad, kes Damerow'i võitlustes ordu vastu oli ühes oma onupojaga Damerow'i poole üleläänud Riia vasallide juhtivamaks jõuks. Danzigi rahus 1397 olid Tiesenhausenid sunnitud, küll väikse vastutasu eest, ordule jätma oma osa Kokenhuseni lossist. Riia peapiiskopkonna minekuga ordu vikariaati pidi see rahutu suguvõsa selgemini kui muidu tundma ordu ülevõimu ¹¹⁶⁾.

Meil on liiga vähe ürikulist materjali selleks, et kindlaks teha, millised eesmärgid peitusid selle nähtavasti 1413. aasta esimesel poolel aset leidnud Tartu ja võib-olla ka Riia ¹¹⁷⁾ vasallide konspiratsiooni taga. Ajaline kokkulange Tartu piiskopkonna vakantsiga lubab meil teha oletuse, kuigi siin väga ettevaatlik tuleb olla, et on püütud ühendusse astuda niihästi Eerikuga kui ka Vitautas'ega, et Tartu kirik jääks ordust sõltumatuks. Et aga, nagu pärast näeme, ka Eestimaa vasallid samuti ühenduses olid Eerikuga ja võib-olla olid Tartu (ja Riia) vasallidega ühise konspiratsiooni liikmed, siis vahest oli selle eesmärgiks Eestimaa Taani kätte mängimine, mis oleks Liivimaale juurde toonud uue toe opositsioonile; võimalikult aga taheti ka Tartu piiskopkonda asetada min-

¹¹⁵⁾ UB. 6, nr. 2999. Kirja mõttest saab Bruiningk nähtavasti arv nagu meiegi. Ta regist käesolevast ürikust nimetab kaitse alla võtmist kõige pealt. Bruiningk, lk. 201.

¹¹⁶⁾ Girgensohn, lk. 80 j.

¹¹⁷⁾ Tiesenhausenid olid Tartu, kuid ühtlasi ka ordu ja Riia stifti vasallid; võimalik, et nad osa võttes orduvastasest konspiratsioonist kaasa tõmbasid ka Riia vasalle.

gisugusesse sõltumusse Taanist, nagu ütlesid paavstile Tartu ka-piitli saadikud „ecclesiam fore in regno Sveciae sitam”. Viimane oletus ei olegi nii ebatõenäoline, kui meeles peame seda, et 1451. a., piiskopp Bartholomäus Savijärve ajal, kordus samasugune katse ¹¹⁸⁾).

Nagu öeldud, langeb samuti 1413. aastasse Eeriku ja Eesti-maa vasallide sidemete avalikukstulek kõrgmeistrile. 6. mail 1413 kirjutab viimane Harju-Viru vasallidele, et kuigi temale on ette toodud ühte-teist viimaste asjadest ja tegevusest, ei tahtvat ta seda siiski uskuda, sest senini on rüütlitel olnud hea nimi, mis-pärast nad senini on ära teeninud kõrgmeistri usalduse ja hea-tahtlikkuse. Kui vasallidel peaks olema midagi ordu vastu, siis peaksid need sellest teatama kõrgmeistrile, kes siis asja püüab korda seada. Vasallid läkitagu kõrgmeistri juurde 2 oma saadi-kut; nad pidagu seda meeles, et nad „die unsirn seit”; see lubab neid hädakorral aidata, ja loodab, et vasallid oma head nime au sees hoiavad. Ja kui vasallidele keegi troostlikke ja valesõnu ette kannab, siis ärgu pangu nad seda tähele ¹¹⁹⁾).

Käesoleva kirja sisust tohiks selge olla, et kõrgmeistril on kahtlustusi Harju-Viru vasallide loiaalsuses, ja et isik, kes ette toob vasallidele troostlikke ja valesõnu, on Eerik. Viimase ole-tuse poolt räägib peale samaaegsete Eeriku suhtumiste arvesta-mise stifti vasallidega ka järgmine asjaolu.

Üheaegselt kahtlustamisega Harju-Viru vasallide vastu kaht-lustas kõrgmeister ka Tallinna linna, kellelt samuti enese juurde tsiteeris kaks saadikut. Tõenäoliselt oli Tallinna sel ajal ordule loiaalne, nagu üldse siis enamik linnu sai orduga esialgu võrdle-misi hästi läbi, ja hiljemini jõudis ka Liivi ordumeister sellele otsusele ¹²⁰⁾). Tallinna püüdis ära hoida seda häbistavat kõrg-meistri juurde läkitatavat saatkonda, ja tõenäoliselt selleks, et anda paremat tunnistust oma ordupoolsusest, puhus ta üles kar-tused, et 1407. a. asutatud Pirita klooster, kus käis palju palve-rändajaid Põhjamaadelt, võib oma mereäärse asendiga saada Taani kallaletungi baasiks, kust võib linna sõjariistus vallutada. Nõuti, et Pirita klooster paigutataks ümber — merest kaugemale.

¹¹⁸⁾ Schieman, II, lk. 136.

¹¹⁹⁾ UB. 4, nr. 1939.

¹²⁰⁾ UB. 4, nr. 1942, 1945; UB. 5, nr. 2015. Vrd. Arbusow-Stavenhagen, lk. 165 ja 170.

Need kartused indulgentsi saajate sõjalise väljaastumise pärast on kaunis otsitud; seda tõendabki ordumeistrite lõplik külmaksjäämine kloostri ümberpaigutamise mõtte vastu, ja see teeb täiesti tõenäoliseks Arbusow'i oletuse, et nende kahtlustuste ülespuhumine Tallinna poolt on toodud sellega kaasuvate oma loiaalsuse tõestuste kõvendamiseks¹²¹). Sel juhul järgneb aga kindel oletus, et Tallinnat kahtlustati konspireerimises Taaniga; sellest peaks siis ka selge olema, et samaaegsed kahtlustamised Harju-Viru vasallide vastu põhjenesid samal alusel.

Tallinlaste loiaalsusest on ordumeister veendunud ja palub omalt poolt kõrgmeistrilt nõutud saatkonna ärajäämist. Samas kirjas ei ole aga midagi nimetatud Harju-Viru saadikute kohta, samuti ei ole meil säilinud mingit ürikut viimaste kahtlustustest vabastamise kohta. See toob lähedale oletuse, et Liivi ordumeister omalt poolt täiesti nõus oli kõrgmeistri sammudega vasallide vastu. Ka on võimalik, et Tallinna näis uskuvat harju-virulaste suhtumisse Eerikuga, sest nii raskelt usutav kui on Piritale soodustav võimalus sõjaliseks aktsiooniks, sama tõenäoline on, et Piritale „ablassleute” kaudu võis sündida ühendus Taani ja orduvaenuliste elementide vahel Liivimaal. Võib-olla tahtis Tallinna oma kahtlustustest vabanemiseks ka just ära tähendada, et vähemad laevad merelt võivad maanduda ka otse Piritale¹²²), et vasallide ühendus Taaniga ei tarvitse toimuda mitte Tallinna kaudu, kelle kodanikkude peale võis kergesti langeda selline kahtlus, sest et kaupmehed olid liikuvamaks rahvakihiks. Lõpuks teeb usutavaks, et kõrgmeistri kahtlustused on põhjendatud Harju-Viru vasallide vastu, nende lähedane ajaline suhtumine Doleni, Tartu kapiitli, Tiesenhausenite teotsemisega ja viimaks ka see, et 1421. aastast on meil nende Taani pooldamine nii hästi kui ürikuliselt kinnitatud¹²³).

Eeriku oletatav ühenduses seismine Harju-Viru vasallidega ei piirdunud nähtavasti ainult üksikute avantüristidega, nagu seda oli mingi kriminaalsüüteo eest hukkamõistetud Friedrich Wrangel. Wrangeli kohta on 1421. ja 1422. aastast teateid, et ta on Eeriku riikides kaitset leidnud ja esimese kaudu nähtavasti ühen-

¹²¹) Arbusow-Stavenhagen, lk. 165. Üks tallinlaste kiri nimetab kartuse objektina otsekohe vagu mehi: „hir over ut Sweden van vogeden und andern luden”. UB. 4, nr. 1945.

¹²²) UB. 4, 1945.

¹²³) UB. 5, nr. 2528; vt. ka allpool.

duses olnud Friedrich ja Hans Parembek'e, kes tulid Rootsist ja Soomest laevadega Eesti randa, põletasid isiklike vaenude tõttu Eestimaa maha Otto v. Brakel'i mõisad ja viisid ära Soome ühe vasalli Arndt von Vietinghoff'i ¹²⁴).

Nagu juba oletada võib sellest, et kõrgmeister oma juurde tsiteeris Harju-Viru vasalkonna esindaja, oli nähtavasti konspiratiivses ühenduses Eerikuga vähemalt suur osa vasalkonnast.

Eestimaa oli vaevalt 70 aastat tagasi tulnud Taani alt ordu alla. Taani aeg oli Eestimaa vasallidele olnud kuldseks ajajärguks. Niikuiini kauguse pärast nõrgana esinev Taani keskvoim oli halvatud veel Taani riikliku nõrkusega sel perioodil, kui ta valduses oli Eestimaa. See asjaolu lubas Harju-Viru vasalkonnal palju varemalt kui teistel Liivimaal tõusta iseseisvaks korporatsiooniks, mis end oma teotsemises tundis pea sõltumatusena Taanist. Harju-Viru vasallid teadsid väga hästi, missugustele asjaoludele nad võlgnesid faktiliselt suured poliitilised vabadused. Kui Taani poolt hakati katseid tegema Eesti hertsogkonna läänistamiseks või riigist võõrutamiseks, siis olid Eesti vasallid need, kes ihu ja hingega sellele vastu seisis, katsudes äärmisel juhul oma maad anda kas või Rootsi alla. See oli loomulik, sest kui peremees kodus ning lähedal, siis ei olnud vasallidel nii vabu käsi oma asjade ajamisel kui enne. Nii olid ka Harju-Viru vasallid põigelnud ordu alla sattumise eest 1346. aastal. Veel 1348. a. olid nad ühendusse astunud Rootsi kuninga Magnus Eeriku pojaga, et hertsogkonda Rootsi kätte mängida ¹²⁵). Sellest ajast peale aga tuli paratamatult alluda saatusele, ja me näeme hiljemalt vasalle mitmeski küsimuses orduga käsikäes käivat.

Teadvus suurema osa oma privileegide päritolu kohta jäi aga Eestimaa vasallidele kauaks ajaks. Ka meie poolt käsitletava ajajärgu kohta on konstateeritav seda sisaldava ajaloolise legendi olemasolu Harju-Viru vasallide juures. Kui Saare piiskopp Kaspar Schuwenpflug oli 1421. a. tsiteerinud vaimuliku kohtu ette oma (ja Harju) vasalli W. Fahrensbach'i, siis protesteerisid selle vastu Harju ja Viru vasallid, misjuures esile tulevad ka nende ajaloo-

¹²⁴) Vt. Arbusow-Stavenhagen, lk. 245 j.; UB. 5, nr. 2490, 2546, 2634. Ka muidu on Eerik nähtavasti protektsiooni andnud üksikuile orduga tülli läinud isikuile. Nii viibib umbes sel ajajärgul Kalmaris orduvend Eerik Ovelacker, keda olevat mustatud Liivi ordumeistri ees ja kes nüüd kõrgmeistrilt palub luba teise ordusse üle minna. Vt. UB. 4, nr. 1856.

¹²⁵) Vt. Grandinson, lk. 36 jj. Höhlbaum, lk. 72 jj.

lised vaated oma privileegide ja õiguste saavutamise kohta. Harju-Viru vasallid arvavad, et vanasti üks Taani kuningas on Liivimaa sõjaliselt alla heitnud, rüütlid, sulased ja meeskonna sinna paigutanud ja andnud neile õiguse, mida nad omavahel tarvitasid¹²⁶⁾; nad tahavad jääda „bei irer alden rechtichkeit, friheit und gnade“, mis neile vanast ajast saadik on andnud Taani kuningas¹²⁷⁾. Kindlast assotsiatsioonist oma õiguste ning privileegide ja Taani kuningakrooni vahel võis aga nende kitsendamise puhul kergesti järgneda pöördumine nende kuningate järeltulija poole, kes need privileegid andnud. Tüüpiline näide sellest on Wilhelm Fahrensbach'i pöördumine Eeriku poole palvega, et see teda kaitseks Saare piiskopi vastu ja hoiaks teda ta mõisatega selle õiguse valdamises, mida omavad tema eelkäijate käest teised rüütlid ja sulased Liivimaal¹²⁸⁾.

Teadvus oma endisest kuuluvusest Taani alla ja oma õiguste päritolekust Taani kuningatelt lõi soodsa pinna ühenduse tekkimiseks Eestimaa vasallide ja Pommeri Eeriku vahel. Meile pole tuttavad lähemad põhjused, miks hakkasid Harju-Viru vasallid Eerikuga konspireerima. Kõrgmeister peab võimalikuks, et neil oli „enigerlei widerstos, gedrang adir gebrechen“ ordu vastu¹²⁹⁾. Arvestades seda, et niisugusel iseseisval ning jõuküllasel korporatsioonil, kui seda oli Harju-Viru vasalkond, väga võimalikult võisid tekkida konfliktid oma maaisanda — orduga, eriti raskel ajal — peale Tannenbergi lahingut, kus ka Liivi ordu haru eriti pidi oma jõudu pingutama, ja osaliselt sündis see ta vasallide kulul¹³⁰⁾, on väga tõenäoline, et kõrgmeisteri kahtlustused osutusid tõeks.

¹²⁶⁾ UB. 5, nr. 2709, vt. 995.

¹²⁷⁾ UB. 5, nr. 2522.

¹²⁸⁾ UB. 5, nr. 2709, v. 998.

¹²⁹⁾ UB. 4, nr. 1939.

¹³⁰⁾ Näiteks 1414. a. taheti ära keelata vilja väljavedu Liivimaalt, et võiks näljahäda ära hoida Preisis, kuhu aga võis müüa võrdlemisi madalate taksihindadega, millest eelmisel aastal paljud kahju saanud. Liivimaal tekitanud asi suurt rahulolematust. 1415. a. lõpul teatab Liivi ordumeister kõrgmeistrile, et ta ei või seda ette kirjutada stiftidele, rüütlitele, sulastele ja linnadele, „went sie y und y frei gewesen sint“ (nähtavasti viimaste vastuargument!). UB. 5, nr. 2025; vt. Arbusow-Stavenhagen, lk. 172. Selliseid raskusi võis sõjaseisukord ka enamalt tuua. Thorni rahus ettenähtud kontributsiooni maksmine pingutas neil aastail ka Liivimaad. Arbusow-Stavenhagen, lk. 157 j.

Samuti jääb tumedaks, kumma poole poolt sündis algatus sidemete loomiseks; loomulikumana tundub küll see, et vasallid pöördusid Taani poole, kelle orduvaenulikus ja soov Eestimaad tagasi saada olid teada juba 1411. aastal¹³¹⁾. Eerikule oli aga ühendusse astumine vasallidega Eestimaa taasvallutamise püüetes suure tähendusega. Vaevalt võis oodata Harju-Viru vasallide poolt salajast läbikäimist isikuga, kes nõudles Eestimaad, muus mõttes kui katsudes oma hertsogkonda Taani kätte mängida. 1413. aastaks oli ta ühenduses ka osa Liivi stiftide vasalkondadega, mis oli kuninga plaanide läbiviimisele aina tuluks.

Ühendus, mille Eerik oli loonud Harju-Viru ja stifti vasalkondadega, kestis nähtavasti pikemat aega ja ei katkenud arvata-vasti kunagi, kuigi meil alles 1421. a. alguses jälle leidub selle kohta ürikuiline otsekohene teade. Liivi ordumeister teatab võib-olla küll veidi mustemates värvides, kui õigus kõrgmeistrile, keda ta tahab viia liiduse sõlmimiseni hanseaatidega, et „niihästi ordu kui ka stiftide vägevamate suguvõsadest rüütlid ja sulased kannavad Taani kuninga märki”¹³²⁾. Ordu rüütlitest ja sulastest peaksid siia esijoones kuuluma Harju-Viru vasallid, kuna muil ordu aladel asuvad vasallid olid võrdlemisi väiksed ja poliitiliselt tähtsuseta. —

Vahepeal oli niihästi Tartu kui ka Harju-Viru vassalle ärevuses hoidnud Johann von Dolen'i surmamise tagajärjel

¹³¹⁾ UB. 4, nr. 1878; kas 1411. või 1412. aastasse peab kuuluma ka Cod. Ep. Vitoldi nr. 668, mis Prochaska poolt dateeritud 1416. a. Kirjas nimetatud Taani kuninganna võib olla aga ainult Margaretha. Prochaska on kirja dateerimiseks leidnud pidepunkte ainult Taani ürikuist, mis avaldusid temale 1416. a. saadik. Muud andmed kirjas ei luba hästi aega täpsamalt dateerida. Kirjas öeldakse, et „vortmer so lopt hir echter ein ruchte im lande von der kōninghinne van Denemarke, dat wi uns der ok sullen vruchten”, ja palub kõrgmeistrilt lähemaid teateid, et siis võiks „darna bestellen must mit den sloten to Hargien unde to Wyrlande”. Nähtavasti siis juba hoolitseti losside korrashoiu eest võimaliku Taani pealetungi puhuks.

Enam tõenäoline on, et kiri on kirjutatud 21. aprillil 1411 (teisipäev peale quasimodogeniti't), sest siin kirjeldab ta alles kuulujuttu Taani vaenlikkusest, 23. aprillil aga on tal juba kindlad teated (UB. 4, nr. 1878).

¹³²⁾ UB. 5, nr. 2528. Et gesellschaft = märk, mitte nagu Bungel: Gesellschaft tragen = Partei nehmen (UB. 5, lk. 1056), vaata Lüb. UB. 6, nr. 85 — Trulle toob Eerikule „des Romschen konings geselschop, ale den lyntworm yn gold”. Ka Arbusow-Stavenhagen, lk. 242, on selles mõttes aru saadud. Sigismundi „Lohe ordu” üle vt. Aschbach, lk. 263.

ta omaste poolt ülestõstetud kahjutasunõudmine, millises asjas tagajärjetult peeti orduga päevi 1416.—1419. aastani¹³³). Võimalik on, kuigi mitte otsekohe tõestatud, et Eerik 1416 oma kaebustega, nagu oleks teda Doleni asjus laimatud, just mõjustada tahtis heakstegemise läbirääkimiste käiku. Raske oleks muidu seletada, miks Eerik oma kaebustega esines alles 1416. aastal, kuna „laimamine” sündis, nagu ülal nägime, 1414. a. kevadel. Kindel on, et Eeriku poolt välja paista lastud haavumine raskendas ordu positsiooni Doleni heakstegemise nõudjate vastu, sest ta võttis ordult võimaluse Joh. v. Dolenit süüdistada äraandmises, kuna sellest Taani kuningas kindlasti oleks uut haavamist välja lugenud.

Arvatavasti tulevikus ettenähtava Taani-Poola liiduse kartusel, osalt võib-olla ka Eeriku süüdistusel aluse võtmiseks ja kindlasti kartuses Tartu stifti jne. vasalkonna meeleolu eest tulevikus oodata oleva sõja korral, leppis ordu 1419. aasta alul Doleni omastega, makstes neile kahjutasuks 1600 Riia marka, kusjuures kahjutasu maksis Liivi ordu. Viimane tingimus paistab ehk imelikuna, sest Doleni surmas oli süüdi kõige pealt kõrgmeister, kuid ta on kooskõlas sellega, et vasallide rahunemine oli kasulik kõige pealt ordu Liivi harule ja et Liivi ordumeister oli see, kes alatasa oli peale käinud kõrgmeistrile, kes asja venitada püüdis, et see hoolitseks asja kiire lõpetamise eest, s. o. tuleks vastu Doleni perekonna nõuetele¹³⁴). Päris asjata need kartused Tartu vasalkonna eest ei võinud olla, kui maksti nii suur summa, ja sellest järeldades on põhjust arvata, et vasalkonna ärevus ning orduvaenulikus oli kaunis suur. Kuna niihästi enne kui ka pärast on ürikuliselt tõestatav vasallide ühenduses-seismine Eerikuga, siis on sellise ärevuse juures vahepeal see ka väga usutav. Tartu vasallid olid poliitilisest seisukorrast pealegi hästi informeeritud. Johann v. Doleni lesk Gertrud v. Dolen oli varsti peale kokkulepet orduga öelnud oma vennale, Ascherade komtuurile Schwarzhof'ile: ta arvavat, et liidusest, mille tegid omavahel Vitautas ja Jagiello

¹³³) Bergengrün annab päevapidamiste kohta halvasti läbitöötatud ülevaate. Selle kohta vt. Arbusow-Stavenhagen, nr. 201, 213, 219, 239.

¹³⁴) UB. 5, nr. 2326. Lepitusraha maksmine Doleni perekonnale ei teinud teda arvatavasti ordusõbraliseks, sest Doleni poeg Hans oli üks neist, kes hiljemini mais 1421 läksid Taani kuninga juurde kaitsekirja tooma Tartu piiskopile. Seda aga vist arvab küll ordumeister, andes edasi Gertrud Doleni teadet, et ta olevat „ein erlich, klug, weise frowe”.

1419. a. suvel, osa võtavad ka Taani ja Rooma kuningas ¹³⁵⁾; seda oli ta teadnud enne 24. juunit 1419, siis kui vahest veel pitserdamata oli liidus Taani ja Poola vahel. Võimalik on, nagu hiljemini näeme, et Resler'i päralejõudmisest alates Tartu vasallid teotsesid nüüd oma piiskopiga eesotsas.

Umbes sama, mis öeldud Tartu stifti vasallidest, maksab ka Harju-Viru omade kohta. Ka siin on meil 1413.—1421. a. suhtumine Eerikuga ürikuliselt tõestamata; arvatavasti ei ole aga seegi vahepeal katkenud. Doleni kahjutasunõude puhul ulatus ärevus siiagi. Mõningal määral näikse Eesti vasallide suhtumisest orduga võimalik olevat järeldada ka nende suhtumist Eerikuga.

Kui kõrgmeister 1416. a. suvel nõudis Harju-Viru vasallide appitulekut Preisimaale, lubasid viimased küll tulla, kuid jätsid lõpliku otsuse Liivi ordumeistri teha, sest vasallide äraolekul olevat karta pihkvalaste sissetungi Eestimaaale. Peale nõupidamist käskijatega jõuab Liivi ordumeister otsusele, et Harju-Viru vasallid olevat „nicht gar willich dar to”. Pihkvalaste sissetungi korral vasallide äraolekul ei saavat aga ordu meile kahju tasuda, ja võib tõusta ordu ja vasallide vahel „ewiger haat und twi-dracht” ¹³⁶⁾. Paistab, et käesolevas kirjas ei karda ordumeister mitte niivõrt pihkvalaste rüüsteretke Liivimaale kui just viimaste tülisattumist sel korral Harju-Viru vasallidega.

Järgmisel päeval kirjutab ordumeister kõrgmeistrile, kui oli saabunud hoiatus Tallinna piiskopilt, et Eerik peale sõja lõpetamist holsteinlastega kavatses Liivimaale kallale tungida, ja seletab, et sääraseid teateid saades hästi on tehtud Harju-Viru vasallidega, et neilt ei nõuta sõjakäiku Preisimaale ¹³⁷⁾. Ordumeistri viimaseid sõnu võib seletada kahte viisi. Kõige pealt, et ordumeister soovis hoida Harju-Viru vasalle kodus Eestimaa kaitseks kartaoleva Taani pealetungi vastu. Teiseks aga, arvestades tulevikus varitsevat sõda Taani vastu, et püüti hoida soodsana Eestimaa vasallide meeoleolu, ja kardeti pihkvalaste rüüsteretkest, et see võiks vasallid orduga lõplikult tülli ajada. Viimane võimalus näib olevat tõenäolisem, sest Eeriku pealetungi ei olnud kohe oodata, vaid peale Holsteini sõja lõppu oli pealetungiks vaja teha veel varustisi jne.; nii et vahepeal oleksid Harju-Viru vasallid julgesti võinud Preisis ära käia. Ka 1418. a. ei olnud Harju ja Viru

¹³⁵⁾ UB. 5, nr. 2326.

¹³⁶⁾ UB. 5, nr. 2074.

¹³⁷⁾ UB. 5, nr. 2075.

vasallid kuigi suure heameelega valmis andma ordule nõutavat sõjalist abi, vaid tegid selleks mitmesuguseid harilikkudest raamidest väljas olevaid tingimusi ¹³⁸). Võrreldes vasallide muutunud seisukoha juures ordule abiandmisega 1422, kus nad lubasid oma abi juba enne kõrgmeistrilt ametliku nõude saamist ¹³⁹), torkab see kontrast vasallide ülespidamises eriti teravalt silma.

Välja arvatud Kura piiskopkond, mis algusest saadik orduusse inkorporeeritud, ja riikliku maaomandi puudusel ordust sõltuv Tallinna piiskopkond, oli Liivi prelaatide traditsiooniline vaenlikkus ordu vastu. See oli tingitud peaaesjalikult ordu katsetest luua Liivimaal ühist liitriiki, muidugi enesega eesotsas, ja teha kohalikke prelaate enestest sõltuvaks, nagu see oli ordu Preisi osas. Tannenbergi lahingu eelkäivaks aastakümneks oli ordu sel alal saavutanud, nagu nägime, tähelepandavaid resultate. Pika-peale aga suri välja või läks Liivimaalt ära ordust olenev generatsioon piiskoppe. Kõige pealt vabanes 1413. a. Tartu piiskopitool. Sellele kohale ei suutnud ordu läbi viia oma kandidaati. Uus piiskopp Resler võttis oma seisukoha iseseisvalt, sattus opositsiooni orduga peamiselt oma terava politika tõttu naaber Pihkva vastu, mida ordu ei võinud toetada, alalise sõja ähvardusel mujalt. Resler, kes jäi isoleerituks, võttis omaks stifti kaitselepingu ordu vaenlase Vitautas'ega ¹⁴⁰). Resler surus ordu juures läbi kahjutasu nõudmise oma vasalli Doleni surmamise pärast, tarvitades seejuures repressiiv-abinõusid ordu alamate vastu oma piiskopkonnas ¹⁴¹), ja tõstis hiljemalt ordu vastu üles Damerow'i aegadest saadik ununenud läänivande nõude ¹⁴²).

1418. a. vabanes Wallenrode nimetamisega Lüttichi piiskopiks ka Riia peapiiskopkond. Kuigi Wallenrode eriti viimasel ajal ikka enam ja enam ordu vastu kaldus, jäi ta välismaal oleku ja stifti ordule rentimise tagajärjel konflikti mõju Liivi sisemistele asjadele võrdlemisi väikseks. Uus peapiiskopp Johannes Ambundii (Habundi) keeldus vastu võtmast ordurüüd, s. o. astuma orduvennaks ning sellega peapiiskopkonda ordust sõltuvaks tegemast. Habundi asumisega Liivimaale tuli opositsioonile ordu vastu juurde uus tegur; samuti süvenes opositsioon uute sihtide, näit.

¹³⁸) Arbusow-Stavenhagen, lk. 200.

¹³⁹) Arbusow-Stavenhagen, lk. 270 j.

¹⁴⁰) UB. 5, nr. 2063. Osten-Sacken, lk. 245 j.

¹⁴¹) UB. 5, nr. 2102.

¹⁴²) Vt. Schieman, lk. 113.

habiidi ja sellega ühenduses oleva visitatsiooni küsimuse juurde-toomisega ja eriti selle läbi, et nüüd oli opositsioonil Riia peapiiskopis jälle oma loomulik juht ¹⁴³).

Lõpuks läks ordule kaduma ka viimane — Saare-Lääne piiskopkond, mis küll alguses sai ordusõbralisele Kaspar Schuwenpflug'ile, kes aga, nagu pärast näeme, konflikti sattudes mõne oma mõjukama vasalliga, 1421. a. ordust ära võõrdus ¹⁴⁴).

Eeriku seisukohast, kes ordu vastu kavatses Eestimaal pärast sõjaliselt välja astuda, oli opositsiooni kasvamine Liivimaal muidugi kasulik. Uued orduga vastuolus olevad prelaadid pidid samuti Eeriku üritustele vaatama heatahtlikult. Eeriku näol oli ordul juures üks vaenlane; ta sundis ordu enda tähelepanu pöörama sisemistelt asjadelt väljapoole, andes seega piiskoppidele võimaluse rohkem omapead talitada; ordu aga pidi rohkem kui muidu arvestama prelaatide heatahtlikkust, ja seda rohkem oli temalt oodata viimastele kontsessioone.

Teiselt poolt aga ei võinud prelaatidel ka midagi olla Eeriku tõelise sissepesitamise vastu Eestimaal, sest see oleks tähendanud Liivi ordu püsivat nõrgenemist, oleks iseenesest vähendanud ordu ülevõimu piiskoppide suhtes. Edasi aga oleks Eeriku püsimajäämisel Eestimaal prelaatidel teatav lootus alati võimalikkude tulevaste komplikatsioonide puhul orduga leida enesele liitlast ning seljatagust põhja pool, nagu seda oli olnud väga tihti lõunas Leedu. Eriti tähtis oli see muidugi Tartu ja Saare piiskopkonnale, mis külgnesid Eestimaaga.

Loomulikult pidid mõlemad pooled vara või hilja astuma ühendusse. Esimesena pidi aga päevakorrale tulema läbikäimine Eeriku ja Tartu piiskopp Resleri vahel, kes oli esimeseks oposiitiivseks piiskopiks, kes tuli Liivimaale.

Dietrich Resler ei olnud Tartu kapiitli elektiks, aga kui ta tuli Liivimaale, kas 1414. või 1415. aastal ¹⁴⁵), ei ole nähtavasti temale tartlaste poolt piiskopitooli kättesaamisel mingit takistust tehtud. Ürikutes ei leidu selle üle midagi, ja vastupidi, me näeme Reslerit 1416. aastast alates, mil meil tema tegevuse kohta jälle on ürikulist materjali, töötamast käsikäes oma vasallidega ja kapiitliga, niihästi kahjutasu nõudmises Doleni eest kui ka Pihkva ja

¹⁴³) Vt. Hildebrandt; UB. 7, sissejuhatus, lk. XIII j.

¹⁴⁴) Vt. Ekskurss 4 ja 5.

¹⁴⁵) Resleri Liivimaale tuleku aja üle vaata eespool lk. 39, märk. 112.

ordu vastu, kus ta omaks võttis arvatavasti enne tema päralejõudmist tehtud liiduse Vitautas'ega, lastes enesele Konstantsi kontsiili poolt kinnitada selle kaitset Tartu stifti üle ¹⁴⁶⁾.

Viibides kogu aeg oma vasallide ja nõuandjate hulgas, kes olid 1413. a. konspireerinud Eerikuga, võttis Resler omaks nende politika ordu vastu. Sellest on meile usutav, et ta ka juba varemalt suhtumisse on astunud Eerikuga, kuigi ürikulised teated meile selle üle otsest järeldust lubavad teha alles 1419. a. kohta.

Kui 1419. a. vabanes Saare-Lääne piiskopkond, valis selle kaapiitel piiskopiks Johannes Schutte (Schütz), kes oli vastukandidaadiks ordu kaitsealusele Kasper Schuwenpflug'ile, kelle paavst ka kinnitas. Schutte seletas kõrgmeistrile, välja reisis (paavsti juurde), et ta apelleerib tulevase kirikukontsiili poole (kui paavst teda ei kinnita) ja tahab vallutada oma stifti Taani ning Poola kuninga ja Vitautas'e abiga. Kõrgmeister avaldab kirjas ordu prokuraatorile, kust ka ülaltoodud andmed võetud, kartust, et Schutte piiskopiks saades samuti kui Resler oleks „sie ouch entwant haben von der einunge des landes Lyffland und unsirs ordens“, mis nähtavasti viitab Tartu piiskopi suhetele Vitautas'ega. Seda võivat järeldada sellest, et Schutte on esitanud paavstile ülalnimetatud kuningate kirjad. Edasi saadab kõrgmeister ühes käesoleva kirjaga ühe ka paavstile ja käsib prokuraatorit paavstile seletada, kuigi tal Kasperi kinnitamine juba teada oli ¹⁴⁷⁾, kui hädaohtlik Liivimaale olevat piiskopkondade äraandmine, kui seejuures ei arvestata ordu huvisid. Edasi peab prokuraator paavsti paluma, et tulevikus ei täidetaks vabanenud piiskopkondi, ilma et ordu soovi tähele pandaks, „zuforderst und vor allen andern“ Tartu piiskopkonda ¹⁴⁸⁾.

Põhjus, miks kõrgmeister kirjas, kus ta teatab Johannes Schutte ühendusseastumist Jagiello ja Eerikuga, paavsti eriti palub Tartu piiskopkonda mitte ordu nõusolekuta täita, on selge siis, kui arvestame ka samas kirjas esinevat teadet, et Schutte oli Tartu piiskopkonna dekaan. Ilmselt kahtlustab kõrgmeister just Tartu piiskoppi selles, et see on süüdi Schutte proteksiooni saamisel Jagiellolt ja Eerikult. Tõesti oleks imekspandav asjade are-

¹⁴⁶⁾ UB. 5, nr. 2063.

¹⁴⁷⁾ Kaspar kinnitati 8. jaanuaril 1420; UB. 5, nr. 2451. Sellest peaks prokuraator ka kõrgmeistrile teatanud olema. Juba 3. mail võtsid Kasperi prokuraatorid stifti üle; UB. 5, nr. 2467. Arbusow-Stavenhagen, nr. 254.

¹⁴⁸⁾ UB. 5, nr. 2469.

nemise kiirus 5./6. novembrist 1419, kus piiskopp Winrich suri ¹⁴⁹⁾, kuni 5. maini 1420, mil eelolev kiri kirjutatud, kui mitte Schuttel ei oleks olnud eestkostjat Taani ja Poola kuninga juures, kes juba varema suhtumise korral viimastega oleks võinud kiirustada mainitud kirjade saatmist paavstile. Muidugi võis see sündida ka Tartu kapiitli või vasallide kaudu, ja võib-olla oli ka Schutte ise ennemalt ühenduses olnud Eerikuga, kuid me peame arvestama ka kõrgmeistri kahtlustust, et ka siis, kui Resler ei aidanud Schuttel Eerikult kaitsekirja saada, oli kõrgmeistril ikkagi põhjust Reslerit selles kahtlustada.

Kuidas ka ei oleks järelduste tegemisega Resleri tegevuse kohta, eespool-toodud kiri näitab, kuivõrt oli Eerik valmis end vahele segama Liivi sisemistesse asjadesse ja kuivõrt kahjulik oli ordule, et ta sisemised vastased alati võisid loota välise abi peale. Schutte ühendus Eerikuga oli möödamineva tähendusega. Juba 22. augustiks 1420 on viimane, nähtavasti vastava tasu eest, ära leppinud Schuwenpflug'iga ¹⁵⁰⁾.

Tähtsam oli Eeriku ühendusseastumine Liivi kolme iseseisvama prelaadiga 1421. a. 1420. a. oli paavst Martin V määranud Riia peapiiskopi Johannes Habundi lahendama tüli Upsala peapiiskopi Johannes Gerekesön'i ja Eerik Pommer'i vahel ¹⁵¹⁾. Kui võrt loodeti sõitu, mis 1421. aastal, nähtavasti juuni alul ¹⁵²⁾, Habundi sel otstarbel Rootsi ette võttis, ordu poolt ära kasutada parimate suhete loomiseks Taani kuningaga, ei ole kindlasti teada; igatahes oli ordumeister veel sama aasta veebruarikuus kahelnud, kas sõja korral Taaniga temal abi võiks olla maa prelaatidest ¹⁵³⁾. Igaks juhuks valmistati selleks otstarbeks Valgas 1421. a. veebruarikuus ärapeetud maapäeval Tartu ning Riia piiskoppide poolt ühiselt ja Tallinna piiskopi poolt eraldi ühiselised kirjad, mis pidid tõendama Siegfried Lander v. Spanheimi süütust Taani kuninga laimamises Doleni asjus ¹⁵⁴⁾, ja lisaks neile transsumpt Eestimaa müügilepingust 1346. a., et Eerikule selgeks teha Eestimaa õiguslikku kuuluvust ordule ¹⁵⁵⁾. Nähtavasti soovitas Riia

¹⁴⁹⁾ UB. 5, nr. 2348.

¹⁵⁰⁾ Arbusow-Stavenhagen, nr. 261.

¹⁵¹⁾ Vt. Erslev, lk. 306 jj.

¹⁵²⁾ Vt. Arbusow-Stavenhagen, lk. 247.

¹⁵³⁾ UB. 5, nr. 2528.

¹⁵⁴⁾ Arbusow-Stavenhagen, nr. 277, 278.

¹⁵⁵⁾ UB. 5, nr. 2548, 2549.

peapiiskopp küll ordu poolt tehtud ülesandeid, kuid kasutas oma kokkusaamise Eerikuga selleks, et saada Eerikult kaitsekirja oma stifti kohta, mis ei võinud oma otstarbelt käia muu kui ordu vastu ¹⁵⁶).

On täiesti tõenäoline, et Habundi mõtles astuda Eerikuga orduvastalisse ühendusse juba enne oma väljasõitu Liivimaalt, ja ei teinud seda mitte ainult inspireeritult Eeriku poolt. Neis asjus oli ta Dietrich Resleriga kokku leppinud nähtavasti juba nimetatud Valga maapäeva ajal, sest see oli viimane kindlaksteh-tav isiklik kohtamine nende vahel. Selle tõenduseks tohiks olla as-jaolu, et Habundiga ühes sõitsid Eeriku juurde ka neli Tartu stifti vasalli, osa piiskopi „obirsten rathtes” — Dietrich v. Rope, Engelbrecht ja Peter v. Tiesenhausen'id ja Hans von Dolen ¹⁵⁷) (tapetud Joh. v. Doleni poeg), kaks viimast vanad veteraanid suh-tumises Eerikuga. Tartu vasallide kaasaminek Rootsi ei ole sele-tatav Eeriku ja Johannes Gerekesön'i vahekohtust osavõtte tar-vilikkusega, küll aga sellega, et neid tarvitati läbirääkimisteks Eerikuga, mis käisid ühenduses Riia ja Saare stifti kaitsekirja saamisega. Asjaga ühines ka Kaspar Schuwenpflug, nähtavasti kas oma saadikute kaudu või volitades Riia peapiiskoppi. Et Kas-par ei algatanud läbirääkimisi mitte nende vikaaride saadikute kaudu, kes augusti lõpul või septembri alul Eerikult abi otsima läinud Fahrensbach'ile järgi sõitsid, näitab see asjaolu, et Kas-paril oli paavsti käest Eerikule palve, et see ta stifti oma kaitse alla võtaks, — palve, mis liiga palju aega oleks võtnud, et pärale jõuda veel õigeaks ajaks ¹⁵⁸).

Läbirääkimiste tagajärjeks Johannes Habundi, Tartu ning arvatavasti ka Saare piiskopi volinikkude ja Eeriku vahel olid 24. septembril 1421 väljaantud kaitsekirjad, sisult ühtlased ¹⁵⁹) niihästi Saare kui ka Riia stiftile. Arbusow oletab, et nende kõr-val anti ka Tartu stiftile samasisuline kaitsekiri, kuigi see meile ei ole alal hoidunud ¹⁶⁰). See on võimalik, kuigi sama võimalik on, et Tartul oli juba ennemaltki selline kaitsekiri olemas. Sisuliselt aga see asja ei muuda. Kaitsekirjade võrdlemisi väheütleva

¹⁵⁶) Arbusow-Stavenhagen nr. 277 ja 278 asuvad Kopenhameni arhiivis, seega adressaadile üle antud; vt. Arbusow-Stavenhagen, lk. 247.

¹⁵⁷) Arbusow-Stavenhagen, nr. 286.

¹⁵⁸) Vt. Ekskurss 4 ja 5.

¹⁵⁹) UB. 5, nr. 2503; vt. Arbusow-Stavenhagen, lk. 247, märk. 3.

¹⁶⁰) Arbusow-Stavenhagen, lk. 247.

sisu taga, et Eerik oma eelkäijate eeskujul, paavsti palvel ja omast armust võtab selle ja selle piiskopi ning ta alamad oma kaitse alla ja palub kõiki temale kaasa aidata ja mitte ülekohut teha, peitub kahtlemata mingi konkreetne kokkulepe, mida aga kahjuks ei saa lähemalt kindlaks määrata. Kui Saare piiskopi kaitsekiril veel annab võimaluse oletada, et ta on sihitud Fahrensbach'i vastu, sisaldab Riia piiskopi oma kahtlemata orduvastast sihti. Nähtavasti, järeldades poolte huvidest, käsitles kokkulepe küll Eeriku appitulekut tarviduse korral Liivi prelaatidele ja viimaste kohustusi Taani sissetungimise puhul Eestimaale. Milles need aga lähemalt seisid, ei ole meil, nagu öeldud, andmete puudusel võimalik kindlaks teha. Ühte aga võime kindlasti konstateerida: Johannes Gerekesön'i ja Eeriku konflikti lahendas Habundi Eeriku kasuks ¹⁶¹⁾, mis, samuti kui kaitsekirjad, tunnistab heast kokkuleppest Taani kuninga ja Riia peapiiskopi vahel.

Kokku leppides 1421. a. septembris Liivi prelaatidega oli Eerik koondanud enese ümber kõik Liivimaal olevad ordule opositsioonis olevad elemendid, sest stiftide ja Harju-Viru vasalkonnaga olid tal juba kaua enne suhted loodud, mis edasi kestsid ka 1421. a. Ordumeister kirjutab kõrgmeistrile 25. veebruaril 1421: „Auch so tragen ritter und knechte von den mechtigesten und hohesten schlechten zu Lyfflande, so woll unses ordins, als der stichte manne in Lyfflande, des koninges gesellschaft von Dene-marken” ¹⁶²⁾. Septembri lepingud olid Eeriku ürituste tipuks, saavutada omale liitlasi Liivimaal, kuid olid ühtlasi ka osa endiste liitlaste temast ärapöördumise põhjuseks.

Vast-tsiteeritud ürik on viimane, mis näitab Harju-Viru vasalle Eerikule sõbralikkudena. Edaspidised teated vasallidest räägivad hoopis teist keelt nende suhtumisest orduga ning seega ka Eerikuga. Harju-Viru vasallid reageerivad edaspidi kõrgmeistri sõttakutsele hoopis teisiti kui senini. Senise ettekäänetsemise asemel lubavad Harju-Viru vasallid kõrgmeistrile 24. juunil 1422 sõjaväelist abi veel enne, kui kõrgmeistri ametlik kutse pärale jõudis ¹⁶³⁾. Sõjas poolakate vastu on kõrgmeistri sõnade järele Harju-Viru kui ka teised Liivi orduvasallid „do gehorsam

¹⁶¹⁾ Erslev, lk. 307. Johannes Gerekesön loobus oma peapiiskopitoolist.

¹⁶²⁾ UB. 5, nr. 2528.

¹⁶³⁾ UB. 5, nr. 2622, 2627; Arbusow-Stavenhagen, lk. 270.

so gutwillig sein gewest, und sulchen fleis, truwe und ernst bei uns gethan haben" ¹⁶⁴).

Harju-Viru vasallide meelemuutust võib meile rahuldavalt ära seletada ainult järgmine asjaolu. Ainukeseks punktiks, kus Harju-Viru vasalkond võis 1421. a. lõpul või 1422. a. alul kokku pörgata Eerikuga ja läheneda ordule, oli Saare-Lääne piiskopi Kaspar Schuwenpflug'i tüli Wilhelm Fahrensbach'i ning Heinrich Scherenbeke'ga ¹⁶⁵). Mõlemad viimased oli Saare stifti, ent ühtlasi ka Harju-Viru vasallid ¹⁶⁶). Nende tülis Schuwenpflug'iga oli Eestimaa vasalkond kindla seisukoha võtnud oma liikmete kasuks ¹⁶⁷). Et nüüd Eerik tagasi lükkas Fahrensbach'i palve, teda kaitse alla võtta, ja tegi seda ta vastase Schuwenpflug'iga, siis on selge, et Harju-Viru vasalkond, kes asjaga Fahrensbach'i kaudu võis tuttavaks saada, enam Eerikut ei võinud toetada. Eestimaa vasallide senist kaldumist Taani poole võis seletada lootusega, et selle kuninga alla kuulumise korral oleksid vasallide õigused ning privileegid olnud rohkem kaitstud. Eeriku asumine Saare piiskopi poole näitas aga vastupidist. Teate Eeriku komploteerimisest piiskoppidega said vasallid arvatavasti Fahrensbach'i kaudu, kes Eeriku politika murrangupunkti aegu viibis viimase juures.

Peale kokkuleppe tekkimist Kaspar Schuwenpflug'i ja Eeriku vahel jäi ka ordu, kes viimasel minutil oli katsunud sellest mööda pääseda, riskeerides teha Fahrensbach'i oma vaenuliseks, üksikuks. Ordu oli aga pääsenud piinlikust seisukorrast, edendada vahemehe osa, mis ähvardas mõlemaid pooli teha temale vaenuliseks. Ordul jäi nüüd üle loomulik tee kaitsta Fahrensbachi temale vaenuliseks saanud prelaadi vastu. Ühes sellega kindlustas ta endale Harju-Viru vasallide poolehoidu. See seisukorra selgimine tuleb asetada küll 1421. a. viimasesse veerandisse, mil kokkulepe, nähtavasti ülevälgendatud teel, sai teatavaks Harju-Viru vasallidele ja ordule ¹⁶⁸). Vormiline leppimine

¹⁶⁴) UB. 5, nr. 2640.

¹⁶⁵) Vt. 4. ja 5. ekskurss.

¹⁶⁶) Vt. Gernet II, lk. 99, UB. 5, nr. 2610.

¹⁶⁷) Nähtavasti tuleb seda mõista ürikus 4. jaanuarist 1412 „dar sich de ritterschaft der lande zumole sere in settet" all. UB. 5, nr. 2522. Selle kohta vt. Ekskurss 5.

¹⁶⁸) Gernet asetab vasallide meelemuutuse ordu suhtes 1420. aastasse (II, lk. 97 ja 101 j.). Lahkarvamine tuleb ürik UB. 5, nr. 2522, 1421. a.

ordu ja Eestimaa vasallide vahel sündis tõenäoliselt 24. juunil 1422 ärapeetud ordu seisustepäeval ¹⁶⁹). Vasallid lubasid ordule sõjaretkele kaasatulemise veel enne kõrgmeisteri ametliku kutse päralejõudmist, ordu aga võttis vasallide asja energilisemalt käsile ¹⁷⁰).

Eeriku loomulikeks liitlasiks ordu vastu Liivimaal olid Harju-Viru ning stiftide vasallid ja kohalikud mõjukamad prelaadid. Nende ordu „tsentralisatsiooni” vastu tõrkuvate elementide sekka oli Schuwenpflug-Fahrensbach'i tüli toonud lahkeliidid. Vaenlikkudena seisid üksteise vastas ühelt poolt Harju-Viru vasallid ja osa Saare vasalle, teiselt poolt Schuwenpflug'i loomulikult toetavad prelaadid ja suuremalt jaolt nähtavasti nende poole kalduvad stiftide vasalkonnad ¹⁷¹). Sellest peale ei saanud Eerik nendega koos enam kompleteerida.

Eeriku seisukorda kergendas see asjaolu, et tõenäoliselt ei olnud seni kumbki pool asja kriitilises punktis orduga veel liitunud ¹⁷²). Mõlemad pooled kandsid oma asjad Eeriku ette, ja Eerikule jäi valimisvabadus, kumba poolt enesele liitlaseks võtta. Ordu kartliku politika tagajärjeks oli see, et ta pooli lepitada katsudes istus kahe tooli vahele.

Eerik valis oma liitlasteks prelaadid, — kas arvestades võimalikku Harju-Viru vasallide poolduse kaotamist, ei tea. Arvatavasti pidi Eerikul vähemalt umbkaudnegi ülevaade olema asjade seisukorrast ja valiku tagajärgedest, sest kindel on, et Fahrensbach pidi, otsides Eeriku pooldust, oma väidete mõjuvamaks tegemiseks Eeriku ees enesest olenevana kujutama ka Harju-Viru vasalkonna seisukohta. Teadmatus, kuivõrra selgesti Eerik enesele ette kujutas poliitilist situatsiooni, ei võimalda lähemalt ära määrata Eeriku valikumotiivisid. Mida selgemini aga ta pilk hindas seisukorda, seda rohkem pidid need vastama tegelik-

4. jaan. lahkuminevast tõlgendamisest ja dogmaatilisest seisukohast, et ordu algusest saadik võttis seisukoha Fahrensbachi poolt. Ürik UB. 5, nr. 2528 räägib asjale kategooriliselt vastu. 25. veebr. 1421 olid vasallid orduvaenulised. Muud vastulaused 4. ja 5. ekskursis.

¹⁶⁹) Ekskurss 5.

¹⁷⁰) Vt. Arbusow-Stavenhagen, lk. 270. Ordu energilisem tegevus peegeldub Kaspari kirjades 30. dets. 1422 ja 1. maist 1423. UB. 5, nr. 2573, 2709.

¹⁷¹) Ekskurss 5.

¹⁷²) Ekskurss 5.

kudele resultaatile, millele viis ta valik. Paari kõrvalmõju Eeriku otsuse tekkimisele, mis ei olnud tingitud poliitilisest seisukorrast, võib aga kohe konstateerida. Prelaatide partei oli esindatud Eeriku juures oma loomuliku pea ja volituslike esindajate kaudu, Fahrensbach aga oli eraisik, teotses omis asjus, ja vaevalt võis tal olla volitust esineda Harju-Viru vasalkonna nimel. See asjaolu pidi andma Eeriku silmis prelaatide kõnele suurema mõju, vähendas aga Fahrensbachi poolt ettetoodud väidete tähendust. Ka Riia piiskopi tulevane otsus Johannes Gerekesön'i vastu langes prelaatide vaekausi.

Oma valikuga kaotas Eerik Harju-Viru vasallide poolehoidu. Vastutasuks sai ta liiduse kolme Liivi prelaadiga, kes Eeriku vastu arvatavasti mõningaid kohustusi enda peale võtsid. Ühtlasi saavutas Eerik paavsti nõudega, piiskopkondi oma kaitse alla võtta, teatava legalisatsiooni oma orduvaenulisele, mille peale sel ajal ka oma jagu rõhku pandi. Pealtnäha paistab asi lihtsa vahetusena liitlaste suhtes; paistab, nagu oleks Eerik selle sammuga võitnudki, sest Liivi 3 prelaadi tegelik jõud ühes nende vasallidega oli kaugelt suurem Harju-Viru vasalkonna omast.

Siiski oli Schuwenpflug-Fahrensbachi tüli Eeriku üritustele raskeks hoobiks. Tegelikult ei olnud piiskoppidega liidus kuigi suureks kõvenduseks Eeriku senisele positsioonile Liivimaal. Tartu piiskoppi, Tartu (ja Riia) vasalkonna toetust võis Eerik oma sissetungil Liivimaale juba enne liidustki kindlasti arvestada. Ordumeistri kiri 25. veebruarist 1421 nimetab stifti ja ordu vasallide taanisõbralikkuse kõrval ka seda, et sõja korral Taaniga kohalikud prelaadid vaevalt avitavad ordu Eeriku vastu. Vitautas'ega liiduses olevalt Johannes Habundi'lt oleks vara või hilja samuti olnud oodata liitumist Eerikuga. Prelaatide konstantne opositsioon ordu vastu oleks Eeriku endistele saavutistele loomulikul arengul niikuinii juurde lisanud liiduse Liivi piiskoppidega.

Eeriku valiku positiivne saavutis — kokkulepe Liivi prelaatidega — on seega ainult tegelikult juba ennakasaavutatult paljas manifesteerimine, millele juurde tuleb kokkuleppe konkreetne tulemus, mis tulevikus niikuinii oleks teostunud ilma ohvriteta.

Nii tõi 1421. a. september Eerikule pea puhta miinuse Harju-Viru vasallide ülemineku näol. Eeriku üritustele Eestimaa suhtes oli see suureks kaotuseks. Vasallid, kes tahtsid oma maad

Eerikule üle anda, oleksid selle sissetungi korral Eerikule konsekventselt oma tegelikku abi andnud. Püsimajäämisel Eestimaa hertsogkonnas aga tähendas vasallide poolehoid Taani kuningale veel enam. Nüüd tuli Eerikul arvestada vasalkonna vaenlikkust.

Kaspar Schuwenpflugi ja Fahrensbachi tüli oli toonud Eeriku püüetesse, Liivi opositiivseid tegureid ordu vastu koondada, osalise, kuid valusa fiasko. Prelaatide poolehoidu tõttu oli aga Eeriku positsioon Liivimaal siiski küllalt tugev selleks, et mitte loobuda oma üritustest Eestimaa suhtes.

III p e a t ü k k.

Eeriku loobumine püüetest Eestimaa vallutada.

Nägime üle aastakümne kestvaid Eeriku üritusi Eestimaa omandamiseks. Eerik tegi kõik, mis võis, et leida ordule uusi vastaseid ja liituda endistega niihästi sees- kui ka väljaspool Liivimaad. Nüüd näeme 1422. a. keskel Eeriku suhtumises orduga järsku murrangut. Taani kuningas mitte ainult ei loobu oma pretensioonidest ordu vastu, vaid 1423. a. septembrikuul tekib endiste vaenlaste vahel koguni vastastikune defensiivleping.

Senini ei ole küsimus, millega Eeriku säärast järsku seisukoha vahetust seletada, küllaldaselt selgitatud. Mollerup lepib oma pealiskaudses ülevaates ainult asjaolu nimetamisega, et Eeriku orduvastased üritused olid ta tõsiste püüete kõrval Šlesvigi kohta ainult subordineeritud tähendusega, ja arvab, ühes Riedel'iga, et käesolev liidus oli sõlmitud Brandenburgi vastu ¹⁷³⁾. Ka Erslev on umbes samal seisukohal: ta ütleb, et 1421. a. toimunud abieluleping Brandenburgi Friedrichi noorema poja ja Poola Hedvigi vahel oli Eerikule hoobiks näkku, tegi ta vankuvaks senises vaenlikus seisukohas ordu vastu ja avas ta silmad hädaohule, mida oli oodata kuurvürst Friedrichi suurenevalt võimult ¹⁷⁴⁾. Muidu möödub ta üksikutest faktidest kirjeldades. Brandenburg oletab Sigismundi kätt Friedrichi seisukorra halvenemises ja leiab samuti, et 1423. a. liidus oli sõlmitud Brandenburgi vastu ¹⁷⁵⁾.

Kõik need seletamiskatsed sisaldavad oma jao tõtt ja on ehk küllaldaselt, kui me kogu Eeriku üritusis ordu vastu näeme ainult möödaminevat episoodi. Vaadeldes eespool

¹⁷³⁾ Mollerup, lk. 11 j.; Riedel, lk. 273. Vt. ka Hildebrand UB. 7, sissejuhatus, lk. X j.

¹⁷⁴⁾ Erslev, lk. 82 j.

¹⁷⁵⁾ Brandenburg, lk. 167 j.

aga Eeriku kümmeaastad kestnud püüdeid Eestimaa tagasivallutamiseks, jõudsime otsusele, et meil on siin tegemist tõsiselt pideva ja poliitiliselt läbikaalutud tegevusega. Selle lakkamise seletamiseks on aga vähe eeltoodud põhjendamis- katsetest. Me nägime, et Eeriku huvi, minna ordu vastu, oli jõudnud oma tipule 1418. a. lõpupoolel ja 1419. a., kusjuures Eestimaa kättesaamine oli selleks ajaks saanud domineerivaks eesmärgiks Eeriku välispoliitikas. Üheks selle põhjuseks olid Eerikule ta suurejoonelised väljavaated idas, tingitud abielu- lepingu sõlmimisest noore Boguslavi ja Poola-Leedu pärijanna Hedwigi vahel. Seda hoogu, millega Eerik asus 1419. a. ordu vastu väljaastumisele, pidi aga suurelt jahutama 1419 ja 1420 peajasjalikult Poola-Leedust ja Sigismundist sõltuva sõjakäigu edasilükkamine. Seisukorra lahendamise Šlesvigi oli Eerik edasi lükanud heas lootuses, orduga vahepeal toime saada; asi venis aga aasta-aastalt edasi, ilma et lootustest mingit tegelikku resultaati oleks tulnud. Pealesunnitud tegevusetus ordu vastu iseenesest pidi kannatamata iseloomuga monarhi ikka enam ja enam mõtlema panema, kuidas poolelijäänud Šlesvigi küsimust uuesti lahendada.

Lõplikult kaotas orduküsimus oma esikoha Eeriku välis- poliitikas siis, kui talt ära võeti peamine põhjus. Umbes aasta kestnud läbirääkimiste järele sõlmis Poola kuningas 8. aprillil 1421 Brandenburgi Friedrichiga Krakovis liiduse ordu vastu ja ühes sellega enne juba Boguslavile äralubatud Hedwigi abielu- paktid Friedrichi noorema pojaga ¹⁷⁶⁾. Eerikule pidi see sündmus varsti teatavaks saama, sest asja lõplik järelekaalumine Poola poolt sündis mitmete magnaatide arvamise järelekuulamise teel ¹⁷⁷⁾; see võis kergesti tekitada kuulujutte, mille tõele vasta-

¹⁷⁶⁾ Cod. dipl. Brand. II, 3, lk. 396 j.; vt. Brandenburg, lk. 106 jj. ja 208 jj., ja Caro, lk. 521 j.

¹⁷⁷⁾ Długosz XI, lk. 437. Nõupidamisest sel puhul selgub ka, et Poola poolt oldi kindlal arvamisel, et Eerikult abi saamine oleneb abielust Hedwigi ja Boguslavi vahel. Liitu Brandenburiga eelistati sellepärast, et Brandenburi abi on lähedam ning kindlam, Eeriku poolt pakutav aga — mari- tiimne. Et Boguslaviga abielu pooldajate vastu ei toonud Poola magnaadid sugugi Eeriku liidusest mittekindlipidamist, mis oleks kõige tugevamaks argumendiks, see asjaolu tõendab, et senine sõja edasilükkamine ei olnud tingitud Eerikust ja et Eerik võttis oma liidusekohustusi nähtavasti tõsi- selt, mis täiesti vastab meie seisukohale.

vust Eerikul võimalik oli kontrollida Poola muutunud ülespidamisega tema vastu ¹⁷⁸⁾). Käesolev sündmus ei olnud küllal dane, et oleks põhjustanud Eeriku ürituste lakkamise, Eestimaad kätte saada, küll aga asetas ta nad sinna kohta Taani välispoliitikas, kus nad olid olnud enne Boguslavi abielu projekti üleskerkimist. Taani välispoliitika peaeesmärgiks osutub jälle Šlesvigi kättesaamine, Eestimaat taasvaldamiseks tehakse tööd siis, kui seda lubab olukord Lõuna-Jüütis, nende abinõudega, mis sealt üle jäävad, niipalju kui see takistuseks ei ole Šlesvigi küsimuse lahendamisel.

Senini oli ordu Taani üritustele hädasunnil võrdlemisi loiult reageerinud. Püüti kõrvaldada üksikuid hõõrumispunkte Taani ja ordu vahelt ja ümber lükata Eeriku poolt tõstetud süüdistusi ordu vastu ja ta pretensioonide õigust Eestimaale peale. Kõigist ordusammudest Eeriku juures ei ole meil säilinud üriklikke teateid. On väga võimalik, et ka eelmistel aastatel on Taani kuninga juures ta vaenluse tõttu käinud ordu saadikud ¹⁷⁹⁾). 1416. aasta suvel õiendab kõrgmeister kirjalikult Taani kuninga juures selle süüdistusi, et Liivi ordumeister olevat teda laimanud Johann v. Doleni asjus ja et Danzigi komtuur olevat avanud ühe Jagiello poolt Eerikule saadetud kirja, lubades juhul, kui Eerik viibib kättesaadavas kauguses, tema juurde saata saatkonna, kes peab tõendama kõrgmeisteri süütust ¹⁸⁰⁾). 1418. a., kui Eerik oli manitsenud ordumeistrit, et see mõjuks Tallinna linna peale, et viimane loobuks ta alamatele edaspidi liiga tegemast ja en-

¹⁷⁸⁾ Igatahes 1424. a., kui Eerik samme astus abielulepingu uuesti jaluleseadmiseks, oli tal asi tuttav. Ka Sigismundil oli juba 1421. a. teada Brandenburi-Poola liidusest (Brandenburg, lk. 117). Kui see õige peaks olema, et ordu kõrgmeister mõtles Brandenburg-Poola abielu välja Taani ja Poola lahutamiseks ja andis selle võimaluse kohta märku kuurvürst Friedrichile (Kotzebue III, lk. 369, 443; Caro, lk. 504), siis on küll üsna tõenäoline, et liiduse teostumisel Poola-Brandenburi vahel Kuchmeister ruttas abielulepingust teatama Eerikule.

¹⁷⁹⁾ Toeppen I, lk. 244; 1413. a. jaanipäeval reisis Johannis Grolow Taanisse, ka Peter Tiergartil oli varemalt kavatsus sinna sõita. Siis on välja antud 17¹/₃ marka „4 merkuhe“ Kopenhaageni saatmiseks kõrgmeisteri kingitusena Eerikule. Võib-olla on see kingitus ühenduses Eeriku saatkonna poolt esitatud pretensioonidega Eestimaale suhtes. 1415. a. on „Pfundgeldi“ arve järele käinud Taanis Peeter Tiergart ja Johannes Czan. — Toeppen, lk. 372.

¹⁸⁰⁾ UB. 5, nr. 2072, 2080.

dised kahjud heaks teeks, oli Liivi ordumeister ka selle tülipunkti kõrvaldamiseks samme astunud¹⁸¹⁾. Selles asjas oli suvel 1418 Taani kuninga juurde ja Hansapäevale Lüübekisse saadetud 3 Tallinna saadikut, kes siis ka arvatavasti ordu suhteid Taaniga kõne alla pidid võtma¹⁸²⁾. Sel puhul kasutati ka Turu foogti Klaus Lüdeken'i poja sobitust, et Eeriku nõunikud Tallinna linna vastu paremat meeolelu luua¹⁸³⁾. 1419. aasta hilisügisel käis jällegi uus ordu saatkond, muu seas ka Narva foogt Johann v. Lexsten, Eeriku juures. Saadikute ülesandeks oli kõige pealt Liivi ordumeistri õiendamine Taani kuninga ees jälle üleskerkinud Doleni küsimuses, võimalikult aga ka Taani pretensioonide tagasilükkamine Eestimaa kohta. Saatkond pääsis küll Eeriku jutule, kuid ei saavutanud oma eesmärki; Eerik ei võtnud vastu ka kingitusi (2 täkku), mis ordumeister talle saatis¹⁸⁴⁾. — 1421. a. suvel pidi ka Riia peapiiskopp, nagu nägime, Eerikule selgitama, et Eestimaa kuulub seadusepäraselt ordule¹⁸⁵⁾. Muidugi jäid kõik need katsed, Eeriku pahameelt ära pöörata, tagajärjetuks, sest see ei olnud põhjustatud mitte neist punktidest, mille vastu ordu tõi õiendusi, vaid tahtmisest, Eesti hertsogkonda uuesti Taani riigi külge liita. Samal põhjusel jäid tagajärjeta ordu poolt palutud vaheltsobitused kolmandate isikute poolt, nagu Lüübeki piiskopp Johannese oma 1420. a. novembris¹⁸⁶⁾.

Eerik oli seni täiesti julgelt võinud välja tulla oma orduvaenulisusega ning urgitsemistööga ordu vasallide ja Liivi piiskoppide juures. Ordu jõud olid kinni alalise äharduse tagajärjel lõunast, samuti ei olnud terav vahekord orduga senini takistuseks olnud ta muudele poliitilistele eesmärkidele. Eerikul oli kaks vaenlast: Holsteini krahvid ja ordu. Kummagi vastu võis ta täiesti oma äranägemise järele pöörduda; kumbki vaenlane ei

¹⁸¹⁾ UB. 5, nr. 2215, 2248.

¹⁸²⁾ UB. 5, nr. 2249, 2251, 2254.

¹⁸³⁾ UB. 5, nr. 2255; Forsström, lk. 271.

¹⁸⁴⁾ Arbusow-Stavenhagen, lk. 209 j.; UB. 5, nr. 2355, 2456.

¹⁸⁵⁾ UB. 5, nr. 2548, 2549. Võib-olla oli saadikute ülesandeks selgitada ka veel Danzigi komtuuri vastu tõstetud süüdistust Eeriku kirjavahetuse lahtimurdmises, mille kohta läks kõrgmeisteri poolt eriline saatkond aprillis 1419 Eeriku juurde, paludes ühtlasi mõjuda Eerikut, et Jagiello ei astuks välja ordu vastu. Cod. Ep. Vitoldi, lk. 445.

¹⁸⁶⁾ UB. 5, nr. 2520.

mõjustanud, vähemalt järelejäänud teadete järele, teineteise seisukorda Taani vastu. Ordu nõrk reageerimine Taani vastu võis viimase poliitikat ordu vastu ainult tagantjärele aidata. 1421. aasta lõpul aga tuleb siingi murrang.

Kui ordu 1398. a. okupeeris Ojamaa saare, Preisi linnades sisse seadis n. n. „naelatolli” (Pfundzoll), siis olid Preisi linnad sellega esialgu rahul olnud. Ojamaa okupeerimisega ordu poolt vabanes Balti meri kardetavatest mereröövlitest — vitaaliavendadest. Naelatolli sisseseadmine ordu poolt oli esialgu mõeldud Ojamaa ekspeditsiooni kulude katteks. Seni kui naelatoll kaudselt maksti kaubanduse kaitseks, ei olnud ka hansalinnadel erilist põhjust tema vastu nuriseda¹⁸⁷). Ojamaa ekspeditsiooni lõppemisega aga oli kõrgmeister jätkanud naelatolli sissenõudmist linnadelt ja teinud sellest korraliku sissetuleku allika. See põhjustas lõpmata hõõrumusi hansalinnade ja ordu vahel. 1421. aasta alul olid Liivi linnad, nõudes naelatolli kaotamist, ordumeistrile mõista andnud, et kui kõrgmeister valmis oleks loobuma naelatollist, siis saaks võimalikuks liidus nende, ordu ja kogu hansalinnade vahel. Liivi ordumeister pöördus soovitusega kõrgmeisteri poole, linnade nõudele vastu tulla, nagu ta seda enneminigi oli teinud, argumenteerides asjaoluga, et lepingu korral hansalinnadega oleks kõrvaldatud võimalus, et Taani kuningas, kelle lakkamatust orduvaenulisusest ta alles teate saanud, võiks Liivi või Preisi- maale hädaohtlikuks saada¹⁸⁸). Sellised argumendid pidid mõjunud olema ka kõrgmeistrisse, kes naelatollist senini kangekaelselt kinni oli pidanud, — tuli ju sellest kasu peaaesjalikult Saksa ordu Preisi harule. Augusti lõpust peale algasid läbirääkimised Danzigis, siis Marienburgis Vendi linnade esindajate ja kõrgmeisteri vahel, mis lõppesid 1. septembril 1421 nende vahelise liidusega, peale seda kui kõrgmeister oli andnud lubaduse naelatolli kaotamiseks ja teinud linnadele veel teisi järeleandeid. Lepinguga, mis sõlmiti 10 aastaks, kindlustasid linnad ordule 2000 mehe appisaatmise sõja korral; arvatavasti oli ka ordu andnud samase lubaduse¹⁸⁹).

¹⁸⁷) Arbusow-Stavenhagen, lk. 239.

¹⁸⁸) UB. 5, nr. 2528; vrd. ka nr. 2527 ja 2524 (26. apr. 1421) (Arbusow-Stavenhagen, lk. 243, m. 1).

¹⁸⁹) HR I, VII, lk. 218 j., nr. 374, 376, 377. Ära trükitud on siin kahjuks ainult linnadepoolne liiduse ürik, kuigi ordupoolne, nagu nr. 376 seletusest selgub, on alal hoidunud. Kuna sealsamas on öeldud, et

Liivi ordumeistri juba refereeritud kiri on tõenduseks, et käesolev liidus, kuigi üldisem, oli sõlmitud peaausjalikult Taani vastu. Eespool nägime, kuivõrt Eeriku suhtumiste edenemine Šlesvigi tagasisaamiseks oli sõltunud Vendi linnade seisukohast. Kuigi vahest linnad juba liidust sõlmides ei mõelnudki end kõita ordu territoriaalpolitikaga ega temale seljatagust Taani vastu kindlustada, vaid esijoones lihtsalt ära kasutasid ordu häda endale kasu saamiseks, siiski olid nad teataval määral ka omade kasude seisukohalt sunnitud liidust pidama: liidusekohustuse täielikult ignoreerimisel oleks võidud ka naelatolli uuesti sisse seada ja oleksid kadunud ka teised liiduse saavutised ¹⁹⁰). Loomulik oli, et linnad püüdsid hoiduda sõjalist abi saatmast; aga et sellest kergemini pääseda, pidid nad diplomaatilisel teel juba eneste kasude pärast vahele astuma ordu kasuks, kus see võimalik. Oma mõju abil Šlesvigi politikas oli neil kerge Eeriku juures ordu küsimuses oma autoriteeti mõjukalt esile tõsta. Kas Vendi linnade poolt Eerikule selles mõttes märku on antud, seda me ei tea, kuigi see pole võimatu. Aga Eerikul, kes teadis, et ordu ja hansalinnade vahel on toimunud liidus, pidi olema seisukorrast vähemalt umbkaudnegi arusaamine. Senikui kuningas soovis enesele Šlesvigi asjus hansalinnade abi, tuli tal oma suhtumistes orduga olla ettevaatlikum. Ordu oli saavutanud suure võidu sellega, et 1421. a. 1. septembrist saadik oli Eerik oma ordupolitikas sunnitud arvestama ka ordu mõju olukorra kujunemisse Šlesvигis, mida ennemalt ei olnud vaja.

Aga veel teist viisi — otsekoheselt ja palju tugevamalt — mõjustas ordu ja hansalinnade vaheline liidus Eeriku suhtumist orduga. Vendi linnade politika Šlesvigi asjus oli seni käinud põhimõtte järele: asja venitada ja Taani kuningat mitte lasta hertsogkonda enda kätte saada. Vendi linnad olid jämeda otsa Šlesvigi asjus endi käes pidanud ja kõigisse Eeriku katsetesse, Šlesvigi jäädavalt vallutada, olid linnad end vahele seganud. Eerik oli kogu aeg katsunud võita linnade liitlust, need aga olid alati kõrvale põigelnud. Alalise sõja tõttu Šlesvigi pärast kannatas merel kaubandus; mõlemad pooled võtsid vitaaliavendi

abiandmine pidi olema vastastikune, siis on see sama hästi kui üriiklikult tõestatud.

¹⁹⁰) Daenell, Hansestädte, lk. 306. Kui häda oli möödunud, oligi uus kõrgmeister 1423. a. kevadel naelatolli jälle sisse seadnud; ibidem, lk. 315.

oma teenistusse. Seepärast hakkas osa Vendi linnu, Stralsund ja Rostock, juba 1420. a. soovima, et sõda lõpetataks Šlesvigi pärast Taani kuninga kasuks, ja sattusid sellega vastuollu Lüübeki viivitamispoliitikaga, kuna viimasele oli Taani tugevnemise hädaoht kõige suurem¹⁹¹⁾). Võib-olla lootuses, hansa kaubandusele avaldatava survega sundida ka 3 teist Vendi linna astuma temaga tegelikku liidusesse Holsteini vastu, uuendas Eerik 1422 juba enne tarvitusel olnud keelu, mille põhjal ei tohtud kaupa oma riikidest välja vedada¹⁹²⁾, ja kitsendas, muidugi ka oma linnade huvides, Hansa privileege¹⁹³⁾). Pärast seda kui linnad olid eitavale seisukohale asunud Eeriku nõudmise suhtes, et need sunniksid holstlasi tunnustama Šlesvigi asjus vahekohtunikuna temale soovitatavat Sigismundi ja eitava vastuse korral temale liiduseabi annaksid¹⁹⁴⁾, Eerik aga vaherahu-sobituse tagasi lükkas¹⁹⁵⁾, lepiti differentside lahendamiseks Taani ja hansalinnade vahel kokku, pidada päev Wordingborgis 5. juulil 1422.

Eeriku arvestused osutusid aga nõrgaks¹⁹⁶⁾). Surve linnade kaubandusele mitte ainult ei muutnud Taanile soodsamaks ebasõbralise Lüübeki seisukohta, vaid tegi talle vaenuliseks ka seni sõbralikumad linnad. Võib-olla tegi linnade vahekorra Taani vastu veel teravamaks hiljutine mündihalvendus Taanis sunnikursiga, millest kannatasid kaupmehed suurt kahju¹⁹⁷⁾).

Wordingborgi päeval esinesid hansalinnad väga terava nõudega, et kuningas kaotagu kaubaväljaveo keeld ja seadku jalule hanseaatide privileegid¹⁹⁸⁾). Oma nõudmist katsusid linnade saadikud mõjuvamaks teha sellega, et nad rääkisid ka võimalikust liidusest Eerikuga holstlaste vastu, samal ajal aga

¹⁹¹⁾ v. Daenell, Hansestädte, lk. 301, 307; HR. VII, nr. 465 ja 466.

¹⁹²⁾ Stralsund ja Rostock ei võtnud aprillis osa protestist väljaveokeelu pärast, seal esinesid Lüübek ja Wismar vaherahu pikendamise pärast Holsteini ja Taani vahel. Daenell, Hansestädte, lk. 307.

¹⁹³⁾ Erslev, lk. 69; järeldatav ka hansalinnade poolt Wordingborgis ülestõstetud kaebustest. HR. VII, nr. 517, § 1.

¹⁹⁴⁾ HR. VII, nr. 441, § 2; v. Seeliger, lk. 48.

¹⁹⁵⁾ Daenell, Hansestädte, lk. 307.

¹⁹⁶⁾ Eeriku kavatsustest, hansalinnadega liidust saavutada, teatab ka Sigismund 1422 alul ordule. Sigismund, keda Eerik tahtis endale vahekohtunikuks, oli Eerikuga läbikäimises. UB. 5, nr. 2581.

¹⁹⁷⁾ Daenell, Hansestädte, lk. 307 j.

¹⁹⁸⁾ HR. VII, nr. 517, § 1.

ähvardasid kuningat 1. septembril 1421 tehtud ordu ja linnade vahelise lepinguga ¹⁹⁹).

Wordingborgi päev lõppes tagajärjetult. Eerik ei rahuldanud hanseaatide nõudmisi, arvatavasti sellepärast, et linnad ei olnud nõus temaga minema holstlaste vastu. Juuli lõpus kuulutasid linnad Eeriku riikide vastu välja kaubablokaadi, ja sellest ajast peale valitses tema ja linnade vahel avalik sõjaseisukord ²⁰⁰).

Et linnad olid Eerikut ähvardanud oma liiduse abil orduga, siis tekkis Eerikul arvamine, et kogu Wordingborgi päeva nurjumises on süüdi ordu.

Wordingborgi päeva ajal oli kõrgmeisteri ülesandel Eeriku juurde tulnud paremaid suhteid sobitama Siegfried Stegelitz. Sellele avaldas ta ka siis arvamist, et see „widerdris der hansesteten” ei olevat tulnud muust kui ordumeistrite süü läbi — liiduse pärast nende ja hansalinnade vahel, ja ähvardas ordu saadikut, et ta ühineb Poola kuningaga ja igauhega, kelle ta muidu kätte saab, ordu vastu ²⁰¹).

Pommeri Boguslavi nõunik Matzke Borken, kes oli Stegelitziga kaasas ta era-asjus, püüab kuningale seletada, et ordul ei olevat siin süüdi. Ta ei arvavat, et Eerik asuks liidusesse hussiite toetava Poolaga. Seepeale vastab Eerik, et tal muidugi armsam olevat, kui kõneldakse, et Taani kuningas käib käsikäes kristlusega, kui see, et ta on selle vastu. Edasi lubab Eerik Stegelitzile sel juhul, kui kõrgmeister räägib veel linnadega, siis „sal der meister und orden obir uns wol rathen”. Lõpuks tähendab Eerik, et kui keegi saadik tuleb kõrgmeisteri juurest

¹⁹⁹) HR. VII, nr. 487, § 27; Daenell, Hansestädte, lk. 307.

²⁰⁰) Daenell, Hansestädte, lk. 308 j. Meie kogu eelnev ülevaade Eeriku suhtumisest järgneb paratamatult oletusest, et Eerik ei tahtnud hansalinnadega tülli minna. Eeriku vihastumine ordu peale, et see päeva nurjumises süüdi, näitab selgesti, et me oletus on õige.

²⁰¹) Et Eerik ütleb, ta ühinevat Poolaga, mida ta ennemalt ei olevat tahtnud, näitab äärmisel juhtumil seda, et ta Brandenburi-Poola abielupaktide tõttu oli loobunud Poola liidusest. Kuid Eeriku püüded Riia peapiiskopiga ordu vastu kompleteerida, kasutades sealjuures Riia linna tüli orduga, on veel tõestatud 1422. a. algusest (UB. 5, nr. 2581), kus 8. aprilli liidus oli Eerikule tuttav, nii et ei või öelda, et Brandenburi-Poola liidus oleks Eeriku orduvaenulisuse katkemise põhjuseks. UB. 5, nr. 2576.

tulevikus vastuvõetava ettepanekuga, siis kuningas omalt poolt tahab teha paremat, mis ta võib²⁰²⁾).

On selge, et siin on meil esimest korda tegemist Eeriku lähenema hakkamisega ordule. Kui õige või vale oli Eeriku arvamine, et hansalinnade vastasus temale, mis väga nõrgestas ta Šlesvigi politikat, oli põhjustatud ordu ja linnade vahelisest liidusest, jäägu lahtiseks. Kindel aga on see, et kuningal oli ja jäi Wordingborgi läbirääkimistel ordu saadikuga see veendumus, ja selle veendumuse seisukohalt pidi, arvestades kuninga tahtmist linnadega leppida, võimalikult vara jõutama ka orduga heasse vahekorda²⁰³⁾.

Ordu talitas — ei ole teada, kas teadlikult — väga targalt, kui ta edaspidise rahusobituse Eerikuga usaldas Stralsundi bürgermeisteri Konrad Bischof'i hooleks, kes 1422. a. novembri alul oli rahu sobitamas Eeriku ja hansalinnade vahel, kelle keskel jälle ülekaalu võttis tahtmine asja rahulisel teel toimetada²⁰⁴⁾. Vahetalitus hansalinnade esindaja kaudu võis ainult kinnitada Eeriku veendumust, et viimaste ja ordu vahel valitseb tegevuse ühtlus, ja oli kohane tekitama arvamust, et ka linnade politika teravuse kaotamist võiks ordu arvele kirjutada. Olgu kuidas on, Konrad Bischof'i katsetel, ordu ja Taani kuningat paremasse vahekorda asetada, oli tagajärge. Eerik oli nõus astuma orduga sõbralikumaisse suhteisse²⁰⁵⁾.

Vahepeal selgus Šlesvigi ümber tekkinud poliitiline seisukord. Peaasjalikult Sigismundi toetusel, kes tahtis vabastada Eerikut hussiitide vastu abi saamiseks, sobitati tema voliniku Sileesia hertsogi Heinrich Rumpoldi kaudu Holsteini krahvidega 1. jaanuaril 1423 vaherahu status quo alusel kuni 1424. a. jaanipäevani. Selle aja sees pidi lõpliku otsuse Šlesvigi kuuluvuse üle tegema üks mõlemate poolte poolt tunnustatud vahekohtunik ja nimelt Rumpold ise, kusjuures viimane võis asja edasi anda Sigis-

²⁰²⁾ HR. VII, nr. 512.

²⁰³⁾ Oleme siin vastupidisel arvamisel Arbusowiga, kes neis läbirääkimistes näeb ainult Eeriku ähvardusi ja ta „Gereiztheit'i" (Arb.-Stavenhagen, lk. 258, m. 2); on see nii, siis muidugi ei olnud ka ordu ja linnade vahelisest liidusest mingit kasu (Arbusow-Stavenhagen, lk. 254).

²⁰⁴⁾ Daenell, Hansestädte, lk. 310.

²⁰⁵⁾ UB. 5, nr. 2680, Konrad Bischof'i kiri kõrgmeistrile: ...und handelte mit sinen gnaden welke sake von juwes ordens wegen, umme sate und vruntscop, dar sine gnade gans sere to geneget wart, und noch also is.

mundile, kes siis vaba valiku järele vürste juurde tõmmates otsuse võis teha ²⁰⁶). 6. jaanuaril saavutas Eerik, lubades hanseaatide kaebusi rahuldada ²⁰⁷), ammuoodatud liiduse Vendi linnadega Holsteini vastu; liiduses oli küll klausel, et ta hakkab siis maksma, kui vastane ei anna asja 6 kuu jooksul vahekohtusse; et aga vahekohus oli Sigismundi käes, kust Eerik ainult head lootis, siis kaotas see oma teravuse ²⁰⁸).

Šlesvigi politikas olid need lepingud Eerikule suureks edusammuks. Edaspidine Eeriku tegevus koondub peamiselt sellele, et nüüd holstlasi täielikult isoleerida. Selleks oli vaja Vendi linnadega sõlmitud liidust laiendada ka teiste hansalinnade peale. Ülejäänud linnu kutsuti ühinema liidusega: kes ligi tulevad, need saavat sellest kasu, mittetulijaid ootab kahju. Seda tegid Liivi linnad ka varsti ²⁰⁹). Selle isoleerimispolitiika seisukohalt pidi Eerikule ka soovitav olema orduga liidusesse astuda. Tõepoolest leidub 15. septembril ordu ja Taani liiduses punkt, et kokkulepitud liiduseabi kuningale pidi ka mere teel saadetama ²¹⁰); on selge, kuhu see sihtis, — Šlesvigi peale.

Ka teiselt poolt nõudis Šlesvigi politika Eerikult orduga heale jalale asumist. Sest saadik, kui 1419. a. keskel lahti puhkes hussiitide mäss, oli Sigismund, kes oli saanud samal ajal Böömi kuningaks, asunud heasse vahekorda orduga. Ordut oli Sigismundil vaja vastukaaluks Poolale, kus rahvas avalikult sümpatiseeris hussiitidega, ja eriti Vitautas'ele, kes vastu oli võtnud hussiitidelt pakutud kuningakrooni ja Sigismund Korybut'iga saatnud böömlastele abiväge ²¹¹). Me näeme aga, kuivõrt sõltuvaks sai 1423. aasta alguseks Šlesvigi küsimuse lahendamine Sigismundi heast tahtmisest. Ka selleks, et viimast hoida oma pool, pidi Eerik orduga katsuma heale jalale asuda.

Lõpuks oli võimalus ordut kasutada igaks juhuks ka Vendi linnade vastu, kui seda tarvis läks. Üheks linnade mõjukamaks

²⁰⁶) Vt. Seeliger, lk. 51 j.

²⁰⁷) Hanseaatide kaebused olid üldjoontes samad, mis esitati Wordingborgis.

²⁰⁸) Daenell, Hansestädte, lk. 312.

²⁰⁹) Erslev, lk. 92; Daenell, Hansestädte, lk. 313.

²¹⁰) ...Weres ouch das die heisschunge der hulffe czu der vorge-schreibenen dreyer reiche behuff geschege, so sal die hulffe czu schiffe und czu fusze gescheen. Rydberg, lk. 76.

²¹¹) Caro, lk. 511 jj.

vahendiks Eeriku vastu oli olnud keeld kaubandada tema riikidega; seda aga oli võimalik linnadele enestele raskeks teha selle läbi, et ka ordu oleks boikoti korral Põhjariikide vastu keelanud hanseaatide kauplemise omas riigis. Niisugune punkt on ette nähtud ordu ja Taani vahelises liiduses 1423²¹²⁾, ja see oli mõeldud peale vastastikuse kaubamaksustamise võimaluse kindlustamise Eeriku poolt²¹³⁾ tarviduse korral kindlasti ka Vendi linnade ohjeldamiseks Šlesvigi küsimuses.

Ordu küsimus, mis senini ei olnud olukordade kujunemisele Šlesvigi asjades avaldanud mingit tähelepandavamat mõju, oli 1422. aasta suvest saadik vähemalt Eeriku arvates astunud lähedasse ühendusse viimasega. Eeriku seisukohalt hakkas enne Šlesvigi asjus täiesti mõjuta olnud orduvaenulisus nüüd temale enesele kahju tegema Lõuna-Jüütimaal, kus peale Poola-Brandenburgi liidust asus jälle Eeriku politika pearaskus. Kasude kõrval, mida võis tuua orduga jälle heale jalale asumine, oli see, mis kaotati, võrdlemisi tähtsuseta. Oli ju 1421. aasta sügisel seisukord Liivimaal kujunenud halvemaks, kui ta seda oli ennemalt olnud; lootustes, kiires korras midagi ordu käest saavutada, oli Eerik pettunud, nähes asja edasilükkamist 1419. ja 1420. aastal; ka Melno järve rahuga 1422. a. sügisel oli Vitautas loobunud edaspidiseks oma orduvastasusest, mis edaspidiseid lootusi Eestimaa kättesaamises tublisti vähendas. Eestimaa suhtes ei olnud Eerikul just midagi eriliselt positiivset saavutatud, et sellest oleks olnud raske loobuda. Pealegi oli ju võimalik peale Šlesvigi küsimuse õnnelikku lahendust oma tööd jälle uuesti alata. Orduga leppimine ei lõpetanud aga ainult vastasel korral tekkivaid raskusi Šlesvigi probleemis, vaid töötas anda ka tegelikku abi selle lahendamiseks.

Peamotiiviks orduga liitumises olid Eerikul Taani riigi huvid, mis käisid peaaesjalikult Šlesvigi hertsogkonna tagasi-vallutamise peale. Kasulik oli Eerikule ordu sõprus aga ka kui Pommeri hertsogile. Sellest ajast peale, kui Brandenburgi markkrahviks sai Nürnbergi Friedrich (1415), olid Pommeri hertsogid sattunud viimasega ikka enam ja enam teravasse vahekorda. Esiialgu olid Pommer-Stettiini vürstid need, kes Fried-

²¹²⁾ Rydberg, lk. 77 j.

²¹³⁾ Daenell, Hansestädte, lk. 315 j. Seal pikemalt ka Eeriku kaubanduse- ja rahandusepolitilistest kavatsustest.

richiga tülli sattusid, hiljemini, 1417. aastast peale, kui Sigismund oli välja kuulutanud kogu Pommeri läänialluvuse Brandenburgile, oli ähvardatud ka Eeriku lähemale sugulaste — Pommer-Wolgasti hertsogite iseseisvus²¹⁴). 1419. a. oli tekkinud laiutava Brandenburi vastu suur „madalmaa härrade” koalitsioon, millest osa võtsid kõik Pommeri hertsogid²¹⁵). Sama aasta juunis pääsis lahti sõjategevus; 1420. a. sai koalitsioon, kel oli abiks 5000 poolakat, Angermünde juures lüüa. Pommerlased aga saavutasid vaherahu, kuna Friedrichil oli korraldada tüliasju ka Frankimaal²¹⁶).

Brandenburgi liidus Poolaga (aprillis 1421) halvendas märksa pommerlaste seisukorda, sest nüüd tuli arvestada endise Poola sõbralikkuse asemel ta vastasust. Oli mõttetu hoida enesel ordu näol vaenlast selja taga, kui kogu omad maad olid Brandenburgi tõttu hädaohus. Loomulik, et pommerlased hakkasid lähemena ordule, kellega seni vastuolus olid olnud idapoolsed hertsogid ja kelle vastu käis Krakovis sõlmitud liidus.

Pommeri hertsogid püüdsid, lähenedes ordule, muidugi ka oma „suurt onupoega Eerikut” juurde tõmmata, millest võib-olla ka ordu tegi olenevaks oma sõpruse. Selles mõttes on arusaadav Wordingborgi päeval Eeriku juures ühes ordu saadiku Stegelitziga viibiva Pommeri Boguslavi nõuniku Matzke Borken'i nõuanne, aidata ordut poolakate vastu²¹⁷), samas mõttes tuleb aru saada Eeriku onunaise (surnud Boguslav VIII lese) Sophia sobituskatsetest Eeriku juures kõrgmeisteri ülesandel²¹⁸).

Kahtlemata mõjusid Eerikusse ka Pommeri hertsogite pealekäimised, sest Eerikul oli alati väga tihe ühendus olnud oma sugulastega, ja Pommeri asjad pidid ka teda huvitama, sest et temale kuulus ka osa Pommer-Stolpi hertsogkonnast, mis asus just ordu piiril. Kuid otsustandva tähendusega Eeriku ürituste lakkamises, Eestimaad kätte saada, mis olid Taani riigi huvides ette võetud, ei võinud ta olemine Pommeri hertsogina olla. Selle tunnistuseks on kogu Eeriku suhtumine pommerlasi huvitava

²¹⁴) Brandenburg, lk. 61.

²¹⁵) Barthold IV, I, lk. 37; Brandenburg, lk. 83.

²¹⁶) Brandenburg, lk. 106.

²¹⁷) HR. VII, nr. 512. Et Matzke Borken oli Pommeri Boguslavi nõunik, selle üle v. Rydberg, lk. 79; nähtavasti on see samane, kes 1419. a. sobitas liidust Eeriku ja Poola vahel.

²¹⁸) Voigt, lk. 434.

probleemiga eelmisel aastail. Eerik ei olnud 1419./20. aastal osa võtnud koalitsioonist Brandenburi vastu; kui pommerlaste häda oli kõige suurem, oli ta jäänud Friedrichiga heasse vahekorda, ja oli teda 1421. a. kevadel koguni vahekohtunikuks tahtnud oma Šlesvigi asjus²¹⁹⁾. Friedrichi üleminek ordu poole sündis kaua aega enne Eeriku orduvaenulisuse lõplikku lakkamist, nii et vaevalt kuninga isiklik haavuminegi oleks teda üksinda sundinud hakkama ordu pooldajaks²²⁰⁾; ka ei olnud hertsoginna Sophia üritustel, Eerikut muuta ordusõbraliseks, 1422. a. kevadel olnud tagajärge²²¹⁾.

Peale selle kui Eerik oli Wordingborgis 1422. a. suvel mõista andnud, et nüüdsest peale temaga teisiti võib rääkida, ja Konrad Bischof oli saanud kuningalt tõenduse, et see valmis on orduga asuma sõbralikku vahekorda, edenesid läbirääkimised riikide vahel kiiresti hea suhtumise suunas. 1423. aasta alul või eelmise lõpul oli käinud üks kõrgmeistri usaldusmees Eeriku juures, kes oma heatahtlikkust ordule oli avaldanud²²²⁾. Kuningas oli oma sõpruse täheks saatnud kõrgmeistrile kingituseks heeringaid²²³⁾. Märtsi lõpus kavatseti ordu poolt saata Eeriku juurde üks ordu käskija kingituste ja tõendustega Eestimaa omandusõiguse üle. Liivi ordumeistri soovil aga lükati see saatkond nähtavasti seniseks edasi, kui Vileny's saavutati kindel rahu poolakatega²²⁴⁾, arvatavasti selleks, et siis Eeriku vastu võiks kindlamalt üles astuda.

Sügisel tuli Eerik, kes kavatses pikema välismaareisu ette võtta Pommerisse, kus siis Uus-Stettiinis enne kõrgmeistri saadikutega, pärast selle enesega läbirääkimistel valmis 15. septembriks ordu ja Taani vaheline defensiivliidus. Liidus pidi Eerikule abi tooma Holsteini krahvide vastu, seljatuge andma Vendi linnade muutumise korral ta vaenlasteks, pidi ka Pommeri hertsogeid,

²¹⁹⁾ Erslev, lk. 81.

²²⁰⁾ Erslevil nähtavasti on selline arvamine; vt. lk. 81 jj.

²²¹⁾ Voigt, lk. 434. Eeriku ettekäane, veel mitte leppimise üle läbi rääkida, sest et tal tegemist on holstlastega, on tõenäoliselt kuju, millega ta oma sugulastele püüdis mitte järsku vastust anda, või mis oli valitud Pommeri Sophia poolt ordule öeldud lootuse andmiseks.

²²²⁾ UB. 5, nr. 2696.

²²³⁾ UB. 5, nr. 2697.

²²⁴⁾ UB. 5, nr. 2696, 2697, 2706.

kellega Eerik 1423. a. alul oli teinud defensiivliiduse, aitama Brandenburgi ekspansioonipüüdeid tagasi tõrjuda ²²⁵).

1423. a. Uus-Stettiini liidus manifesteerib kümmekond aastaid kestnud Eeriku ürituste lõppemist Eestimaa kättesaamiseks. Sellest mõttest ei ole Eerik võib-olla kunagi loobunud ²²⁶), oma pärastisel valitsemisajal aga ei saanud ta seda tegudeks muuta. Peale tagasipöördumist välismaateekonnalt sattus ta ikka rohkem Šlesvigi asjade keerdu, nii et ei jäänudki võimalust mõelda teostada sõjalist väljaastumist ordu vastu. Eestimaa kättesaamiseks.

²²⁵) Liiduse tekst: Rydberg, lk. 74 jj. UB. 7, nr. 33. Eeriku liiduse üle pommerlastega vt. Erslev lk. 95.

²²⁶) Veel 1429. a. kuuleme Saare piiskopi läbikäimisest Eerikuga. UB. 8, Sissejuh., lk. XXX j., nr. 30. Samuti 1424. a. töötab Eerik jälle samme astuda Boguslavi abielu jaluleseadmiseks Hedvigiga, vt. Erslev lk. 100 mujal tsiteeritud ürikud.

1. e k s k u r s s.

Saksa ordu keskarhiivi sirvik 122, leht 154—156 leiduva dokumendi üle.

Kõne all oleva töö lõpus lisana toodud üriku tähtsusest varasemate Taani ja ordu suhtumiste kohta veendusime peatöös. Kuigi üriku tekst leidub trükituna A. Prochaska brošüüris „Z archiwum Zakonu Niemieckiego”, on ometi selle äratrükkimine lisana tarvilik, sest et Prochaska raamat ei ole meie kogudes kättesaadav, ja pealegi on Prochaska publikatsiooni sattunud, rääkimata eksitustest transkriptsioonis, mõningad olulised vead, mis dokumendi interpretatsioonil võivad valetulemustele viia. Lisana toodud ürikutekst on täppis ärakiri minule dr. P. Nieborowski lahkel kaasabil Viini Saksa ordu keskarhiivi poolt kättetoi-metatud koopias.

Käesolevas kirjas kõige tähtsamaks osutub loomulikult selles kirjeldatud sündmuste ajaline fikseerimine.

Ürikus öeldakse, et sel ajal, kui Taani kuninga juurde pärale jõudis Rooma kuninga Sigismundi manitsus „als von des konges wegen von Polan und des ordens zu Pruszen, das das musz czu gudem flehe kommen”, viibisid Taani kuninga juures Poola saadikud. Selle järele läheb Taani saatkond Sigismundile mee-leheaks ordu kõrgmeistri juurde, pakkudes sellele nõu ja abi. Seepeale tänas ordu kuningat erilise saatkonna kaudu (Schillings-dorf j. t.) lubaduse eest, ja lubas Taani kuningale viisakusena, kui neil (ordul) juhtub midagi, mille peale sel õigusi, selles asjas „czu allem rechte staden”. Ühtlasi andis kirjeldatud saatkond kuningale ja õndsale kuningannale²²⁷) kingitusena edasi orduvenduse. Et võimatu on õndsas kuninganna all muud mõista kui Margarethat, kes suri teatavasti 28. oktoobril 1412, siis on

²²⁷) „unserm gnedigen herren konge und unser gnedigen frauwen der gott gnade”. Vt. lisa.

see daatum terminus ante quem'iks kogu kirjeldatud sündmustele ²²⁸).

Raske on neile sündmusile määrata eelnevat piiri. Pidepunktiks võiks meile olla kirjeldatud Sigismundi kirja saabumine Taani kuninga juurde. Me näeme kogu käesoleva kirja toonist, mis Taani ordusõbralisemaid samme nimetab Sigismundile „czu liebe willen” tehtuna, et Sigismundi kiri pidi sisaldama Eerikule nõuet, olla ordule poolustuv; samuti teame, et 1412. aasta esimestel päevadel oli Sigismund ordule jälle lähenenud, sõlmides temaga liiduse. Sel puhul esines Sigismund ringkirjalise üleskutsega ordu toetamiseks paljude valitsejate juures. Viimaste hulgas oli ka Eerik ²²⁹). Kirja daatumiks on 8. jaanuar 1412. Kuigi kirjas nimetatakse ka veel teisi samasisulisi enneolnud läkitusi Eerikule Sigismundilt, siiski näib, et ürikus sirvik 122 on jutt selle kirja saabumisest, sest siin määratakse kirja tuleku ajaga Poola saatkonna olemise aeg Taanis. See on arusaadav, kui jutt on Sigismundi viimasest läkitusest; eelmiste kohta oleks aga oodata lähemat äramääramist. Arvatavasti tuleb käesolevat kirja 8. I. 1412 pidada üheks kõige viimastest ordusõbralistest üleskutsetest Sigismundi poolt, kuna ta varsti peale selle augustikuul 1412 oli juba ordu suhtes oma seisukoha muutnud ²³⁰). Käesolev kiri saabus Eerikule umbes veebruarikuus, mis oleks siis ka Poola saatkonna viibimise ajaks Taanis. Palju hiljemini ei saanud see olla, sest siis vaevalt sai lühikese aja jooksul kuni Margaretha surmani hargneda kirjeldatud sündmustik, ja ka varem aeg ei sobiks samadel põhjustel.

Edasi kirjeldab meie ürik Taani saatkonna läbirääkimisi kõrgmeistriga ja Pommeri Boguslav VIII-ga. Hoolimata lahku minekutest saadikute äratähendamises (kord nimetatakse neid kolmandas, kord jälle esimeses isikus), pakub terve saatkonna kirjeldus meile tervikliku pildi, nii et peame arvestama asjaolu, et meil kogu aeg tegemist on ühe ja sama saatkonnaga. Selle asja juurde tuleme pärast pikemalt tagasi.

Käesoleva saatkonna läkitamine langes veel kindlasti 1412. aastasse, sest nende saatjatena nimetatakse jällegi „unser gnädiger herre und frauwe” ²³¹); sõltumusest eelmisega ei või olla siin

²²⁸) Samal seisukohal on ka Nieborowski, lk. 208.

²²⁹) Monum. Poloniae XII, nr. 44, Reg.

²³⁰) Caro, lk. 396.

²³¹) Vt. lisa.

kahtlust, et viimase all jällegi mõistetakse 28. okt. 1412 surnud Margarethat. Pärastised tulemused näitavad, et see väljasaatmine ei võinud olla palju aega enne nimetatud tähtpäeva.

Nimetatud saatkonna läbirääkimised langevad kolme täiesti kindlalt eraldatavasse osasse. Need oleksid:

- 1) Läbirääkimised kõrgmeistriga Marienburis;
- 2) Saadikute ärasõit ja läbirääkimised Boguslav VIII-ga;
- 3) Uued läbirääkimised kõrgmeistriga.

Esimestest läbirääkimistest kõrgmeistriga saame aru, nagu oleks see olnud veel Heinrich v. Plauen, kes teatavasti tagandati ametist oktoobris 1413. Kui saadikud nõudsid kõrgmeistrilt Eestimaa andmist oma kuningale, kõrgmeistri lubaduse tõttu oma saadikute (Schillingsdorf j. t.) läbi 1412, et kui ordul on midagi, mille peale Eerikul õigusi, siis ta tahab viimasele „czu rechte steten“²³²⁾, ja teate kätteviijad (Schillingsdorf j. t.) seda lubadust tõestasid, siis kõrgmeister „stund es czu, dar e r sy hatte heszen werben an unsern herren, und e r sprach, e r wuste nichte, das unser herre das werbe also ernstlich czu ym wolte genommen haben“²³³⁾. Siin tsiteeritud tekstist järgneb, muidugi eeldades kirja küllaldast täpsust, et kõrgmeister, kes läbirääkimisi peab Taani saatkonnaga, on identne selle kõrgmeistriga, kes on läkitanud 1412. a. saatkonna Taanimaale, s. o. 13. oktoobril 1413 tagandatud Heinrich v. Plauen'iga. Läbirääkimised kõrgmeistriga olid siis 1412. a. 28. oktoobri ja 1413. a. 13. oktoobri vahel. Pärastised tulemused sunnivad meid oletama, et nad aset leidsid enam selle tähtaja lõpu poole²³⁴⁾. Kuna me aga teame, et saadikud välja sõitsid juba enne Margaretha surma, siis peame selgusele jõudma, millest võis tekkida säärane ülesande täitmise viibimine. Arvatavasti oli siin põhjuseks küll see asjaolu, et saadiku-

²³²⁾ Vt. lisa.

²³³⁾ Vt. lisa.

²³⁴⁾ Et kohtamine sündis Marienburis, sellest on kahjuks võimata järeldada täpsamat daatumit läbirääkimistele, sest Voigt'i tsitaatide järele viibis Plauen 1413 kogu aeg vähemate vaheaegadega Marienburis. Hennung Kongsmark esineb 20. detsembril 1413 ürikus, mille kohta ei ole antud väljandmise asukohta. Meie seisukohale see vastu ei käi, ka siis mitte, kui ürik oleks antud Taanis, sest selle aja peale langeb meil vaheaeg läbirääkimistel kõrgmeistri ja Taani vahel. Kongsmark võis mitmel põhjusel siis Taanis olla jne. Vt. Rep. D. III, nr. 5311, lk. 182.

tel oli asjaajamise kõrval orduga ka veel teisi ülesandeid. Tööpoolest leiame ühes Makra Benedikt'iga, kes oli saadetud kuningas Sigismundi Ofeni vahekohtu otsust ordu ja Poola vahel koha peal läbi viima, ka „barones magnifici regis Daciae” 1413. a. maikuus Nakeli linnuse juurest, Pommer-Stolpi piiri lähedalt²³⁵⁾; nad teotsesid seal arvatavasti Nakeli linnuse Pommeri-Stolpile saamise otstarbel²³⁶⁾. Tuletame siinkohal meelde, et Eeriku Pommeri maad moodustasid just osa Stolpi hertsogkonnast, kus ta oli ühiselt valitsejaks oma onu Boguslav VIII-ga. On tõenäoline, et Taani saadikud Andreas Jakobs, Hennung Kongsmark, pärastine Raasepori läänimees²³⁷⁾, ja Benedikt Pogwisse, Ahvenamaa pealik²³⁸⁾, ongi, nagu käesolev dokument kinnitab, kõik kuninga nõunikud, keda Benedikt Makra mainib „barones regis Daciae” all. Käesoleva identifikatsiooni poolt räägib iseenesest arusaadav asjaolu, et sel liikumisvahenditest kehval ajal ei saadetud välja ühel ajal eriotstarvetega kulukaid saatkondi, kuna siin ju ruumilise ligiduse tõttu väga võimalik oli läbi ajada ühega.

Uuendatud läbirääkimised orduga näivad toimunud olevat aga juba uue kõrgmeistri ajal. Kui Taani saadikud kõrgmeistrile seletasid, et Boguslavil on kõrgmeistrilt selle kohta tunnistused, et ta vastavalt (1409)²³⁹⁾ sõlmitud lepingule ordu heaks sõjareisu teinud, ütles kõrgmeister, „das der meister vor ym was hette die bryffe usz gegeben sunder siner gebieteger rad”²⁴⁰⁾. See eelkäija võis olla ainult Heinrich v. Plauen, kes ka muidu sai sarnaste numbritega hakkama. Ulrich v. Juningen, kes langes Tanenbergi lahingus, ei võinud Boguslavile sääraseid tunnistusi anda. Michael Kuchmeister sai kõrgmeistriks 1414. a. jaanuari

²³⁵⁾ Monum. Poloniae II, nr. 47.

²³⁶⁾ Selle üle Caro III, lk. 298 j.; Barthold III, lk. 519, 551, 571. Vrd. Seeliger, lk. 11.

²³⁷⁾ Forsström, lk. 274.

²³⁸⁾ Ibid., lk. 276.

²³⁹⁾ Voigt, lk. 71.

²⁴⁰⁾ Vt. lisa. Et siin tegemist on teise ordu-kõrgmeistriga, kui eelmises saatkonna käigus Marienburgi, aitab kinnitada veel see, et saadikud nüüd uuesti esitavad ettekäande, mille põhjal nad enamalt üles tõtsid pretensioonid Eestimaa kohta. „Nu vermanten wir den meister und den orden das sie unsern gnedigen herren umb das herczothumb czu Eyslanden czu rechte steden wolten, als sie ym czu enboten hatten und denckten dar an, das sie unserm herren ire bruderschaft daruff gesant haben.”

alul; see ajamäär oleks siis ka meie läbirääkimiste terminus post quem'iks.

Tõenäolise terminus ante quem'i saame järgmisest asjaolust. Heinrich Plaueni valitsemisaja viimastel kuudel oli Danzigi komtuur, kõrgmeisteri vend, ette võtnud Pommer-Stolpi rüüste-
retke²⁴¹). Pommeri Boguslav esines loomulikult kaebustega, samuti ka meie saadikute ja nendel kaasas olevate ordusaadikute ees (asjaolu, mis ülihästi sobib meie arutustest iseenesest järelduva saadikute Boguslavi juures viibimise aja piiritlemisega vähemalt 1413. a. 13. oktoobri ja 1414. a. jaanuari alguse vahel). Käsitledavais läbirääkimisis tuli Pommeri rüüstamise küsimus uuesti kõne alla, ja siin seletab kõrgmeister, et ta selles asjas ei tahtvat „zu rechte stehen“²⁴²). On selge, et seega oli Plaueni sissetungi asi sel ajal veel lahendamata. 1414. a. märtsi alguseks (Laetare) aga oli ordu ja Boguslavi vahel neis asjus (Taani mõjul?!) saavutatud kokkulepe²⁴³). Seega on meil küllaldaselt põhjust paigutada eelnimetatud läbirääkimisi enne seda tähtaega. Boguslaviga oli ordu vastastikuses tülis ka veel 1414. a. lõpus²⁴⁴) ja võib-olla tõsteti samas asjas kaebusi ka veel hiljemini. Aga arvestades eelnimetatud saatkonna ja läbirääkimiste terviklikkust, on mõttetu seda Taani saadikute missiooni venitada pikemale, kui asjaolud seda sugugi ei nõua. Hiljemalt järgnev seletus, kuis kiri võis Sigismundi kätte sattuda, teeb meie oletuse veel usutavamaks.

Võrdlemisi pikk vaheaeg ja saadikute Boguslavi juures viibimine on seletatav kõrgmeistrite vahetusest tingitud umbes kolme-kuulise kõrgmeisteri sedisvakantsiga.

Ülaltoodu põhjal võisid siis käesolevas ürikus kirjeldatud sündmused järgmiselt kujuneda.

Esimene saatkonna käik kõrgmeisteri juurde sündis 1412. a. 28. oktoobri ja 1413. a. 13. oktoobri vahel, tõenäoliselt selle tähtaja lõpu poole.

Saadikud viibisid Boguslavi juures vähemalt 1413. a. 13. oktoobri ja 1414. a. jaanuari alguse vahel.

²⁴¹) Voigt, lk. 213 jj. Ka Nieborowski seob Boguslavi kaebuse „Plaueni sissetungiga“, aga vastavalt oma hilisemale saatkonna dateerimisele on ta sunnitud juurde lisama, et Boguslav ikka veel selle pärast kahjutasu nõudis. Nieborowski, lk. 208.

²⁴²) Vt. lisa.

²⁴³) Voigt, lk. 230 j.

²⁴⁴) Voigt, lk. 257 j.

Teine saatkond läks kõrgmeistri juurde 1414. a. alguse ja märtsi alguse vahel.

Kirja autorit ei ole sugugi raske kindlaks määrata, ja paneb tõepoolest imestama, millise pealiskaudsusega siit mööda on läinud kaks uurijat, kellele see dokument on tuttav. Kirja tiitliks on tema sirvikusse ümberkirjutaja (Peter Wormdith)²⁴⁵) pannud: „Disz ist der bryff, den die von Dennemarck myn herren konge geantwurt haben”. Nieborowski järeldab sellest kohe: „also eine dänische Gesandtschaft überreichte dem Kaiser in Paris diesen Brief”²⁴⁶). Prochaska jälle konstateerib, et pealkiri, mis tema poolt samas ürikus valesti publitseeritud („... den der konge von Dennemark... geantwurt haben”), on vale, ja jääb sellega rahule²⁴⁷).

Ometigi oleks piisanud pealiskaudsestki lugemisest konstateerimiseks, et Taani saatkonnast kirjutatakse kõrgmeistrile 1412—1414 väga sageli esimeses isikus. Kuigi kõige pealt saadikuist, näit. nende läkitamisest, kirjutatakse kolmandas isikus ja kolmandat isikupronoomenit ka pärast mitmes kohas saadikute äramärkimisel on tarvitatud, siiski ei või meie järeldust teha, et siin läbirääkimistel oleks tegemist rohkem kui ühe isikugrupiga, sest „meie” ja „nemad” esinevad kõrvuti mitmeski kohas, kus võimata on oletada kahesuguste tegurite esinemist²⁴⁸). On võimatu, „meie” all käesolevas kirjas mõelda kas figuraalset kõnekäändu, mis asendaks mõistet „taanipoolsed” või koguni „taani kuningat”, kes räägib oma saadikute suu läbi, sest kirjas esinevad kohad „rydden wir”²⁴⁹), „quamen wir”²⁵⁰). Peame arvama, et kirjas esineva „meie” all tuleb mõista läbirääkimisi pidavaid saadikuid endid. Sellest aga tekib otsene järeldus, et kirja Sigismundile saatjaks on nimetatud saatkond ise. Võimaluse, et kirja oleks saatnud üks neist isikuist, hävitab tõenäoliselt käesoleva üriku pealkiri, mis selle saatjaiks nimetab paljusid: die von Dennemarck.

²⁴⁵) Niipalju võib usaldada Nieborowskit, kes Wormdithi käekirja tunneb; vt. Nieborowski, lk. 208.

²⁴⁶) Nieborowski, lk. 208.

²⁴⁷) Prochaska, lk. 22.

²⁴⁸) Vt. Lisa. „Da funden sie den meister”. „Da antwurt uns der meister” ja mujal.

²⁴⁹) Lisa.

²⁵⁰) Lisa.

Edasi tuleb väita, et Sigismundi informeerimine Taani saadikute poolt ei olnud omavoliline ega ka kuritahtlik nähtus, näit. spionaaž. Seda võib järeldada kirja enese sisust, kus Eerikut käideldakse väga austavalt, püütakse teda heana hoida Rooma kuningas, katsudes Eeriku samme ordu vastu näidata kooskõlas Sigismundi manitsuskirjaga 8. jaanuarist 1412, seletades kogu Eeriku tegevust sündinuna „umb euwer gnade und umb euwrer liebe willen” ²⁵¹). Kõike arvestades peame oletama, et kirja saatmine on sündinud Eeriku enese tahtmisel, tema või ta usaldusmeeste käsul.

Kuna kiri kirjeldab sündmusi, mis hiljemalt veebruaris 1414 aset leidsid, peame arvama, et ta ise ka mitte palju hiljemini ei ole kirjutatud. Et Eerik 1414. a. suvel oma saadikute kaudu viibis tihedas läbikäimises Sigismundiga, siis on tõenäoline, et kiri nende läbirääkimiste puhul Sigismundile saadetigi.

Käesolev ürik või selle ära kiri on sattunud ordu prokuraatori Peeter Wormdithi kätte, kelle käega ta on ümber kirjutatud sirvikusse, mille kaudu ta on tuttav meilegi. Usutav ei ole Prochaska arvamine, et Sigismund kahe otsaga mängu mängides ta ise ordulaste kätte on toimetanud, et anda ordule dokumentaalset tõendust oma ordupoolustumisest ²⁵²). Ordul ei võinud olla erilist huvi teada saada neist Taani saatkonna läbirääkimistest orduga, mis ordul eneselgi tuttavad pidid olema. Sigismundi ordupoolustumine avaldub dokumendis aga ainult 1412. a. kohta, kus ordul see isegi pidi teada olema, sest Sigismund oli sel ajal temaga liiduses. Pärast halvenesid Sigismundi ja ordu suhted, ja kirja kirjutamine Taani saadikute poolt Sigismundile annab just vastupidise järelduse. Nii ei võinud kiri ka selles mõttes olla ordule dokumentaalseks tõenduseks Sigismundi ordupoolustumisest. Lõpuks — miks üldse läks vaja säärast tõendust? Prochaska viga tuleb valest üriku dateerimisest. Küll aga dokumenteerib taani-poolne teade neis asjus Sigismundile orduvaenulist suhtumist nende kahe vahel, millest teada saamine pidi olema ordule äärmise tähtsusega. Seepärast on tõenäolisem Nieborowski oletus, et kirja sisu on Peeter Wormdithile tuttavaks saanud Sigismundi ordusõbralise nõuniku Nikolaus Bunzlau kaudu ²⁵³), kuigi me

²⁵¹) Lisa.

²⁵²) Prochaska, lk. 24.

²⁵³) Nieborowski, lk. 208, 209 j.

kõigi muude Nieborowski tulemuste kohta neis asjus asume eitava seisukohale.

Saadud tulemustega oleme sattunud vastuollu käesoleva üriku kahe teise sisulise ja ajalise interpretatsiooniga. Nieborowski, kelle seisukohti me mööda minnes juba mitmeti oleme puudutanud, paigutab ürikus kirjeldatud saatkonna pikema jututa 1415. aasta hilissügisele, toetudes siin nähtavasti kõrgmeistri instruktioonkirjale 18. jaanuarist 1416, milles räägitakse, et liidus Poola ja Taani vahel on juba sõlmitud, oletades, et Taani pretensioonid, mis avalduvad käsitledavas ürikus, langevad just selle eelsesse aega. Üriku alguses nimetatud Poola saatkonna asetab Nieborowski küll õieti 1412. aastasse, kuna seal nimetatakse Margarethat elusana, ta ei ole aga tähele pannud seda, et ka Taani saatkonna väljasaatmisel, mis tema arvates oli 1415, Margaretha veel elas. Dokumendi sündmustiku ekslik dateerimine annab ühenduses usutava arvamisega, et see on Bunzlau kaudu sattunud ordu kätte, valeoletuse, et taanlaste kiri toimetati Sigismundile kätte Pariisis, kus viibis Bunzlau ühes Sigismundiga. Nieborowski on aga oma eksioletused väljendanud niisuguse kategoorilisusega, et isegi säärane uuriija, nagu L. Arbusow, on langenud lõksu ja hakanud dokumendi edasiandmise tähtpäeva kindlaksmääramiseks lähemalt piiritlema Sigismundi Pariisis viibimise aega ²⁵⁴).

Hoopis teissuguse argumentatsiooniga esineb A. Prochaska ²⁵⁵), kes on tutvunud peaasjalikult poolakatele tuntud materjaliga. Prochaska tunneb Eeriku üritusi Eestimaa kättesaamiseks ainult Voigt'i järele 1415./16. aastast peale. Et kõrgmeister tähendab ürikus, et Poola ja ordu vaheline asi on ajada paavsti ja Rooma kuninga käes, ja et paavst (Martin V) valiti 1415. aastast kestnud sedisvakantsi järele alles 11. novembril 1417, siis on see daatum Prochaskale dokumendi dateerimisel terminus post quem'iks. Et aga Pommeri Boguslavi mainitakse veel elusana, ei olevat kirjeldatud sündmused aset leidnud enam 1419. aastal ²⁵⁶). Prochaska ei ole aga selle peale tulnud, et otsida ürikule paika enne 1415. a., kui oli ju ka olemas paavst, kui Poola-ordu asi sa-

²⁵⁴) Arbusow-Stavenhagen, lk. 180, märk. 3. Nieborowski käsitleb dokumenti lk. 208 j.

²⁵⁵) Prochaska, lk. 22 jj.

²⁵⁶) Pommeri Boguslavi surmaga opereerib Prochaska teist korda liiga julgelt. Pikemalt 2. ekskursis.

muti oli lahendada Sigismundi ja paavsti käes ²⁵⁷⁾, ja et meil ka endise aja kohta on küllaldaselt teateid Eeriku orduvaenulisusest ja üritustest, Eestimaa kätte saada. Lõpuks ei ole Prochaska sugugi tähele pannud Margaretha mainimist kirjas eneses.

Paaritatult vale dateerimisega on Prochaskal ka vale arusamine dokumendi sisust. Oleks ülearune ette tuua seda arvamist, kui Prochaska vead oleneksid ainult dateerimisest. Prochaska on aga ka puhtas dokumendi interpretatsioonis tulnud tulemustele, mis meie peatöös esinevatest oluliselt erinevad ja vastu käivad. Vähemate viperuste kõrval on Prochaska oluliselt teisiti aru saanud läbirääkimiste episoodist Pommeri hertsogitega, milles punktis asub meie peaväide, et Eeriku saatkond, lubades enda ja Pommeri hertsogite abi ordule, tahtis vastutasuks ordult välja pressida Eestimaa.

Prochaska viga tuleb sellest, et meie ürikuks saadikute äratäendamiseks tarvitatakse kord „wir”, kord „sie”. Seda kahe silma vahele jättes muutub Prochaskal osa Taani saadikute jutust ordumeistri jutuks.

Ordumeister oli vastanud Eeriku nõudele Eestimaa kohta, et ta ei uskuvat, et kuningas ta viisakussõna nii tõsiselt on võtnud. Ordul olevat Eestimaa kohta dokumendid ja ta andvat selle parima meelega vahekohtu kätte ²⁵⁸⁾. Järgmine lause on õieti kõrgmeistri eitus: „Da sprach er, er hette dheynechten gang mit unserm herren den konge”. Prochaska aga saab sellest nii aru, et Taani kuningas ei saavat hästi läbi Sigismundiga ²⁵⁹⁾. Edasi paluvad Eeriku saadikud kõrgmeistrit, „das er unsers herren gnade nicht abwerfe etc.” ja vahekohtu vastu võtaks. Prochaskal on selle ütlejaks ordupool: ärgu olgu Eerik Sigismundi soovile vastu ja võtku Eestimaa suhtes vahekohus vastu ²⁶⁰⁾. Järgmise lause on Prochaska jälle valesti ordu suhu pannud: kui Eerik oleks ordu poolt, siis ka Pommeri hertsogid, kes tahtvat ordule abiks olla. Eeriku saadikud olevat vastanud, et see ei uskuvat

²⁵⁷⁾ Vrd. näit. 1414. aastal, kus Voigt, lk. 231 j. mainib, et asi seisvat paavsti käes. Sigismund oli sel ajal mitmel korral vahekohtunikuks. Vt. I peatükk.

²⁵⁸⁾ Viimast nõuab tegelikult Taani saatkond.

²⁵⁹⁾ Ometi on öeldud „unserm herre konge”, millega ürikuks alati tähendatakse Eerikut, ei iialgi aga Sigismundi, kelle märkimiseks on „euwre liebe” jne.

²⁶⁰⁾ Vt. eelmine märkus.

Pommeri hertsogeid ²⁶¹). Ordu küsimuse peale, et kas Sigismund on halba teinud Eerikule, kes on ka Pommeri hertsog, vastab Taani saatkond, et nende kuningas olevat kuningas ja tal ei olevat tegemist Sigismundiga ²⁶²). Ordu: Eerik on kuningas, aga sünnilt Pommeri hertsog; kui aga Boguslav on temale milleski liiga teinud, siis Rooma kuningas võiks sellele survet avaldada ²⁶³). Taani saadikud: Boguslav on juba sõnamurdmise tõttu lahkunud lubadusest, mis ta on Eerikule andnud.

On küllalt näidatud, et Prochaska on ürikust valesti aru saanud. Boguslavi juurde võtavad rüütlid vahetalituse oma peale selle ja Eeriku vahel jne.

Prochaska jõuab dokumendist nii aru saades muidugi tulemustele, mille vastu tarbetu on vaielda: et Sigismund on seganud Poola-Taani tekkivat kokkulepet, on mänginud kahe otsaga mängu, et ordu on tahtnud Eeriku ja Pommeri hertsogite, eriti aga Boguslavi vahele ajada kiilu.

²⁶¹) Tegelikult ütleb seda ordu.

²⁶²) Vastupidi küsib Taani ja vastab ordu. Kuningas muutub Prochaskal rääkijate äravahtamise tõttu automaatselt Eeriku asemel Sigismundiks.

²⁶³) Sama, mis eelmine märkus. Kahtlemata käib surveavalduse võimalus Eeriku kohta, sest tema valitses ühiselt „in samenden gutten” Boguslaviga Stolpi hertsogkonda.

2. e k s k u r s s.

Codex Epistolaris Vitoldi ürikute nr. 832 ja 833 dateerimisest.

Käesolevad ürikud on meil ainukesed, mis vähegi otseselt kasutatavat materjali annavad Pommeri Eeriku läbikäimisest Poolaga; sellepärast on ka ülitähtis nende õige dateerimine. Cod. Ep. Vitoldi väljaandja A. Prochaska on need ürikud paigutanud 1419. aasta esimesse poolde. Kirjades mainitav Pommer-Stolpi Boguslav VIII surm ei saavat kirjade dateerimiseks küllaldest alust anda, sest Bartholdi Pommeri ajaloo järele olevat ainult umbkaudselt teada, et see sündinud 1417. a. lõpus või 1418. a. alguses. Et aga ürikus nr. 833, mis on vastuseks nr. 832-le, Jagiello kahtleb, tas ta saab isiklikult kohata Eerikut — ähvarduse tõttu mujalt²⁶⁴), mille all Prochaska mõistab võimalikku sõda Preisiga, edasi, et kirjas nr. 833 otseselt kõneldakse võimalikust liidusest nende kahe vahel, mis teostus 15. juulil 1419, ja lõpuks, et Eeriku kirjas nr. 832 on jutt jaanipäevast kui alles saabuvast, on Prochaskale selge, et kiri kuulub 1419. a. algupoolde. Meile mitte.

Kõige pealt eksib Prochaska, arvates, et ürik nr. 833 on Jagiello vastuseks Eeriku eelmisele kirjale. Jagiello vastab kirjale, mille on temale kätte toonud rüütel Swancz²⁶⁵) (= Slawcz, Swantz de Snicz, Swantz de Desnitz). Kirjas nr. 832 teatab aga Eerik, miks ta nimetatud Slawczi enda juures veel kinni peab.

²⁶⁴) Sic! Jagiello lubab viibida Suur-Poolas harilikult kauemini. ...quantiscumque alibi nobis imminentibus agendis... Kuigi „imminentibus” all tuleb mõista ähvardavat, kuid „agenda” võib tõlkida ainult „toimetusega”. Eelmisest sõnast tuleb aru saada figuraalselt; lause mõte oleks: kuigi Jagiellol ka mujal on toimetusi, siiski tahab ta Suur-Poolasse jääda üle hariliku aja.

²⁶⁵) Legaciones... scriptotenus ac... Swancz militis... relacione... expositas... suscepimus. Cod. Ep. Vit., nr. 833.

Loomulikult ei võinud siis S. olla selle kirja edasitoimetajaks, nii et ka nr. 833 ei ole sellele vastuseks.

Kuigi Pommeri Boguslavi surmadaatum ei ole täpsalt teada, paigutab Barthold ta, nagu juba öeldud, 1417. a. lõppu või 1418. a. algusesse ²⁶⁶), see ei takista meid ju ometi võtma seda aega käesolevatele dokumentidele terminus post quem'iks.

Kindla terminus ante quem'i annab meile ürikus nr. 833 avaldatud Eeriku kavatsus sõita Pommerisse ²⁶⁷). Seal oli aga Eerik juba 2. oktoobril 1418 ²⁶⁸). Mingist muust Eeriku käigust Pommeris ei tea me aga neil aastail midagi, ja vaevalt võis seda sündida.

Kiri nr. 832 on kirjutatud enne 24. juunit 1418, sest seal nimetatakse, et Eerik tahab nendega, kellega tal on tegemist, jaanipäeval päeva pidada. Ei ole raske seda identifitseerida tõepoolest 24. juunil 1418 pidada kavatsatud vahekohtu-päeva Šlesvigi hertsogkonna üle Šlesvigis Eeriku ja Holsteini krahvide vahel ²⁶⁹). Kuna ürik nr. 833 juba lahendatuna nimetab Eeriku raskusi ta vaenlastega ²⁷⁰) ja ka Swancz juba Šlesvigi päeva asjus kavatsatud nõupidamisest on vabanenud, peame arvama, et ürik nr. 833 on kirjutatud peale jaanipäeva 1418.

Nii siis tuleks ürik nr. 832 paigutada 1418. a. algupoolele, nr. 832 aga umbes 24. juuni ja 2. oktoobri vahele 1418.

²⁶⁶) Barthold IV, 1, lk. 32. Caro, Lib. Canc. I, lk. 331, märk. 2, asetab ta kategooriliselt 1417. aastasse. Bülowi järele on Boguslav surnud märtsis või aprillis 1418 (lk. 47).

²⁶⁷) Ainult seda sihti võib mõista sõnade all — F. V. trans mare disposuit declinare, visurus terras ac dominia successionis vestre post mortem ...Boguslai devoluta (v. nr. 833).

²⁶⁸) Voigt VII, lk. 332. Pühapäev miiklipäeva järele — 2. okt. Ka Barthold IV, lk. 51, ja Hvitfeld 3. P., lk. 667, ei räägi sellele vastu. Voigti dokumendi dateerimine peab õige olema, sest 1419. a. 2. okt. on liiga hiline teiste sündmuste kohta, mida seal kirjeldatakse.

²⁶⁹) 24. juunil 1419 oli Viiburis Tallinna linna ja Viiburi pealiku Krister Nilssoni vahel päev tüliküsimuste lahendamiseks. Selle päeva kohta käivaks ei saa me aga kõnealust kirja oletada, kuna muud faktid räägivad selle poolt, et kiri on dateeritud 1418. a. Pealegi ei viibinud Eerik seal isiklikult ega polnud kuulda seesugusest kavatsusest. Ürik nr. 832 aga ütleb „diem celebraturi sumus“.

²⁷⁰) ...hactenus F. V. ad nos sic dilata agenda eiusdem F. V. cum hostibus occasionem prebuere sunt deducta...

3. e k s k u r s s.

Sigismundi mõjust Eeriku suhtumistele orduga.

Eeriku ja Sigismundi suhtumist ordu küsimusse peaaesjalikult 1419 on käsitelnud pikemalt M. Seeliger, ja on saavutanud selles resultaate, mis ei ühti meie töös saavutatuiga.

Et Seeliger võrdlemisi väga vähe teab Eeriku üritustest Eesimaa kohta, temal pea täielikult puuduvad teadmused Eeriku üritustest enne 1416. aastat ja ta ühendusse astumisest ordule oponeerivate elementidega Liivimaal eneses, siis on Eeriku vaenuline suhtumine ordu vastu jätnud Seeligerile nähtavasti mulje, nagu oleks see väga vähe tingitud Eeriku enese poliitilistest huvidest, vaid peab võimalikuks, et need on mõjustatud kõrvalt. Muidugi on Seeligerile juhtunud see äpardus, mis nii harilikult juhtub kahe isiku suhtumise kirjeldamisel: ka tema leiab, et Eeriku ordupoliitikat on mõjustanud Sigismund. Eeriku vaenuline suhtumine ordule on Seeligeri arvamist mööda peaaesjalikult kompensatsioon Sigismundi abi eest Šlesvigi küsimuses. Lk. 39 ütleb ta, et Eeriku liiduse allakirjutamine Poolaga olevat sündinud Sigismundi uuendatud mõju all. 1419. aasta liidusest osavõte olnud Eeriku poolt otsustav sekundeerimine Sigismundile, mille eest siis Eerik tasu ootas (lk. 46).

Näilikult toetab Seeligeri teooriat ka meie poolt esiletoodud seisukoht, et lisaks kolmikliidusele ordu vastu 1419 on aset leidnud ka enne seda, 1415. aastal, liidus Sigismundi, Eeriku ja Poola vahel ordu vastu. Ka sel puhul oli Sigismund abiks Eerikule Holsteini küsimuses. Seeligeri üldvaadet Eeriku ja Sigismundi suhtumise kohta üle kandes käesolevale ajajärgule saaksime pealtnäha üllatava tõenduse Seeligeri vaadete õigluse kohta.

Selle järele oleks Eerik 1415. aastal peaaesjalikult Sigismundi mõjul ordu vastu teravalt üles astunud ja Sigismund selle eest Eerikut Šlesvigris toetanud, kuna aga hiljemini, differentside tekkides Eeriku ja Sigismundi vahel, Eerik loobus oma kavatsus-

test ordu vastu ²⁷¹). 1419. a. otsib Sigismund jälle Eeriku poolehoidu ja mõjustab jälle ta ordupolitikat.

Samuti on Seeligeri teine seisukoht laiendatav pealtnäha ilma raskusteta. Ordu ja Poola vahelistes sekeldustes olevat Sigismund, kel endal läheduses puudus reaalne jõud, peaaesjalikult opereerinud Brandenburgi ja Eeriku kaudu. Kui Brandenburg Sigismundi politikas peaosas etendas, jäi Eerik tagaplaanile (lk. 27). Kui Sigismund 1415. a. läänitas Brandenburgi markkrahvkonna Friedrichile, hakkab Sigismundi poolt Eerikule ülesnäidatud tähelepanu vähenema (lk. 33). Seega oleks siis omakorda näilikut seletatud, miks Sigismund peale 1415. a. enam ei toetanud Eerikut Šlesvigi küsimuses, mille tõttu omakorda Eerik loobus agressiivsusest ordu vastu. Brandenburgi sõnakuulmatuse tõttu 1419. a. alui võtab Seeligeri järele Sigismund uuesti üles suhtumise Eerikuga. „Da Brandenburg verzichtet hatte das Übergewicht Polens mit seiner Macht auszugleichen, versuchte Sigismund jetzt in die Lücke, die Friedrichs Rückzug in seine Kombinationen gerissen hatte, Erich von Dänemark als Ersatz hineinzubringen“ (lk. 36).

Tundes aga eriti 1413. ja 1414. a. peetud läbirääkimisi Eeriku ja ordu vahel, tundes ta püüdeid ühendusse astuda orduvastaste opositiivsete jõududega Liivimaal vähemalt 1413. a. saadik, teades Eeriku ja Margaretha orduvaenulisusest 1412. aastal, kui see Sigismundi seisukohale risti vastu käis, ja samuti Eeriku orduvastast suhtumist peale 1419. a., kui Sigismund oli ordu pooldaja, ei tohi me kahelda, nagu ei oleks Eeriku pidevad üritused Eestimaa kättesaamiseks alguslikult tema enese huvidest välja läinud poliitilised püüded. Sigismund võis ju neid positiivselt mõjustada 1415. ja 1419. a.; paljas Sigismundi juurdeast koalitsioonile tegi Eestimaa kättesaamise väljavaated tugevamaks, Šlesvigi asjus võis Sigismundi abi tulevikus või olevikus Eeriku tegevust ordu

²⁷¹) Seeligeri põhjendused, et vahekord Sigismundi ja Eeriku vahel 1415—1418 halvenes, on enamikus otsitud. 1415. a. vanne Pommeri-Stettiini hertsogite vastu ei puudutanud Eerikut pea sugugi. Eerik oli heas vahekorras peaaesjalikult Pommer-Wolgasti hertsogitega, kes ka Brandenburgiga sel ajal hästi läbi said. Pommer-stettiinlased olid vahepeal liiduses isegi orduga, kui Eerik oli orduvastane (Seeliger, lk. 26; vrd. Brandenb., lk. 52).

Pommeri lääni alluvuse kuulutamine Brandenburgile 1417. a. ei olnud Eerikule muidugi sümpaatne, kuid Brandenburgiga ta suhteid ei katkestanud. Ordupolitika seisukohast ei näe me sellel mingit mõju olevat Eerikule. Isiklikkudest haavumistest Lüübeki asjus jne. ei maksa rääkida.

suhtes kiirendada ja radikaalsemaks muuta. Eerikut ei saa aga ordu suhtes ialgi pidada paljaks Sigismundi käsilaseks, nagu seda vahest oli Brandenburg. Eerik teotses ordu vastu omal initsiatiivil ja vaevalt oleks võinud Sigismund negatiivselt mõjustada Eeriku püüdeid. Vaevalt oleks Eerik maha jätnud mõtte Eestimaa vallutada ja ordule abi andnud Poola vastu, vaevalt oleks ta olnud Sigismundi politikas „vastukaaluks Poolale” (missugune Sigismundi poliitiline nõue on meil ja Seeligeril olevate andmete järele veel äärmiselt problemaatiline) Sigismundi lubaduste pärast teda tulevikus aidata Šlesvigis. Eeriku abi võis Sigismund saada ainult ordu vastu, mitte ordu poolt.

Ei ole sundivat põhjust eeldada Sigismundi mõju 1419. aasta liiduse tekkimises Eeriku ja Poola vahel. Liiduse tekkimist saab, peab seletama täiesti ilma Eeriku olemiseta Sigismundi „värske mõju all”. Poolaga olid läbirääkimised küpses staadiumis juba 1418. a. algupoolel, mil Sigismundi mõjust ei võinud juttugi olla ²⁷²). Liidus oleks vara või hilja toimunud ka Sigismundita. Senikui Seeliger kirjeldab faktisid, teab ta küll, et Taanil olid enne läbirääkimised Poolaga (lk. 37 j.). Niipea aga kui ta sellest kaugemal on, kui on tegemist seisukorra üldisema kirjeldamisega, muutub Eeriku politika Seeligeril Brandenburgi asetäiteks, Sigismundile sekundeerimiseks.

Trulle saatmine Sigismundi poolt Eeriku juurde kevadel 1419, millel on nii tsentraalne seisukoht Seeligeri töös, on Eeriku suhtumises orduga ainult väga kõrvalise tähtsusega. Ta langes ajajärku, kus Poola-Taani liidus oli peaaegu valmis.

Seeligeri oletused Trulle saatkonna otstarbe kohta, mille refereerimine viiks liiga pikale, põhjenevad väga hüpoteetilistel oletustel. Et Eerikule siin abi on pakutud Šlesvigi asjus kompensatsioonina abi eest ordu vastu, järeldab Seeliger sellest, et Eerik soovib 1420. a. Sigismundi vahekohtunikuks enese ja holstide vahel, siis kui Sigismund oli juba ordupooldaja ja Eerik ikka veel (Seeliger ei tunne seda fakti) orduvaenuline!

²⁷²) Daenell, Hansestädte, lk. 408, märk. 100, jätab lahtiseks võimaluse, et Trulle saatkond võiks olnud olla ka 1418. a., kuigi selle ise asetab 1419. aastasse. Lahtise võimaluse aga kaotab Lübb. UB. 6, nr. 83 dateerimine lk. 122, mille järjeks on Trulle saatkonnast teatav Hageni kiri. Ka siis, kui Trulle saatkond langeks 1418. aastasse, ei saaks me talle samast tähtsust anda kui Seeliger.

Seeligeril on a priori selge, et Sigismund soovib Eerikult ordu vastu sõjalist abi; Caro järele aga on Sigismund alles Kaschaus mais 1419, kui ordu oli keeldunud teda ainsaks vahekohtunikuks tunnistamast, Poolaga orduvastase liiduse sõlminud ²⁷³). Trulle ei olnud määratud üksi Eeriku, vaid ka teiste alamsaksa vürstide juurde; teda jälgisid tähelepanelikult Lüübeklased, kes olid sel ajal Sigismundi riigivande all ja kellel oli asju õiendada viimasega. Kas ei käinud Trulle mitte Eeriku juures, et teostada surveavaldust Lüübeki vastu ²⁷⁴)? Lõpuks, kas oli 8. jaanuaril kiri punktiks, mis veenis Sigismundi, et ta Brandenburgi Friedrichi ei saa kasutada ordu vastu? E. Brandenburg leiab Friedrichi juba ennegi ordusõbralisena ²⁷⁵); kahtlaseks jääb siis ka Seeligeri ajaline argument Trulle saatkonna puutumise üle orduküsimusse.

Sigismundi ordupolitika 1417.—1419. a. keskpaigani nõuab veel läbitöötamist. Enne seda aga ei tohi kümnest hüpoteetilisest ning ülihüpoteetilisest faktist teha kindlat oletust.

Eeriku mitteilmumist Šlesvigi päevale 24. juunil 1418 püüab Seeliger seletada sellega, et seda muu seas põhjustas ta Sigismundi saadikute ilmumine 14. ja 21. juuni vahel Lüübekisse. „Es ist ja denkbar, dass Erichs Stolz sich dagegen auflehnte, dass vor den Gesandten Sigismunds sich das Trauerspiel vollzog” etc.

Daenell, lk. 295, on aga arvamisel, et Lüübekis tunti juba enne 24. juuni päeva vastuolu kuninga ja Lüübeki vahel. Väga raske on uskuda, et kuuldus saadikute Lüübekisse jõudmisest võis nii kiiresti Eerikule teatavaks saada, ta otsus valmida ja lühida aja jooksul Lüübekisse pärale jõuda. Nii langeb siis ära ka see Seeligeri kasuistliku maiguga väide.

²⁷³) Caro, III, lk. 496 j.

²⁷⁴) Lüb. UB. 6, nr. 85, v. nr. 62, 63, 65; Seeliger lk. 43, nr. 1.

²⁷⁵) Brandenburg, lk. 78.

4. e k s k u r s s.

Saare piiskopi tüli oma vasallidega 1420—1421 ja selle suhtumine Eeriku üritustesse.

Peatöös näeme, kui suure tähtsusega oli Pommeri Eeriku suhete arenemisele ta läbikäimisse astumine Harju-Viru vasalkonnaga ja Liivi prelaatidega. Et Eeriku vahekorra-st Saare piiskopiga saab õige pildi ainult tundes viimase tüli ta enda vasalli Fahrensbach'iga ja viimases küsimuses meil on lahkuminev seisukoht senini trüki avaldatuist, sai tarviliseks järgnev võrdlemisi pikk ekskurss.

Rüütel Wilhelm Fahrensbach, eelmise Saare-Lääne piiskopi Winrich v. Kniprode õepoeg, oli selle valitsuse ajal Liivimaale tulnud vaese mehena. Oma onu poolt määratud 3 lossiala stiftifoogtiksi, valitses ta neid 23 aastat, ilma et oleks teinud aruannet, ja oli sel teel kogunud enesele määratu vara maaomandi näol. Onuga kokku mängides oli ta omandanud rea piiskoplikke lauamõisaid, millise seadusevastase teo varjamiseks ta oli stifti maaraamatust välja löiganud 2 lehte, ühe lehe aga ära radeerinud ja hävitanud ²⁷⁶).

1420. a. keskel Saaremaale jõudes hakkas uus piiskopp Kaspar Schuwenpflug Fahrensbachilt õigusetult omandatud kirikuvarasid tagasi nõudma. Fahrensbach keeldus seda tegemast esmalt isiklikult, pärast mõne temale sõbraliku rüütli kaudu. Piiskopp Kaspar kutsus seepeale oma vasallid kokku, et Fahrensbachi üle kohut mõista; need aga jõudsid Kaspari enese teate järele otsusele, et asi ei kuulu nende kompetentsi, vaid vaimulikku kohtusse ²⁷⁷). Seepeale otsustas piiskopp, läbi rääkides oma kapiitli ja vasallidega, asja kanda kuuria ette. Kaspar ise sõitis 1420. a.

²⁷⁶) UB. 5, nr. 2573.

²⁷⁷) Vt. Arbusow-Stavenhagen, lk. 224.

lõpul Rooma, kust ta enam oma eluajal Liivimaale tagasi ei pöördunud.

Teel Rooma oli Kasparil kohtamine ordumeistriga, millest osa võttis ka Fahrensbach, kes ordumeistri juuresolekul andis piiskopile lubaduse vaidluse all olevad külad ning 500 Riia marka välja anda ja aruande koostada oma loskondade valitsemisest ²⁷⁸⁾. Meil ei ole teada, miks Kaspar Schuwenpflug siiski ei loobunud oma kavatsusest, asja anda Roomas vaimuliku kohtu kätte; võimalik on aga, et Kaspar ei kinkinud täit usaldust Fahrensbachi lubadustele. Vähe tõenäoline on asjaolu, et Kaspari nõuded Fahrensbachi juures oleksid suuremad olnud lubadustest, mis andis talle viimane ²⁷⁹⁾. Kutsele, Rooma kohtu ette tulla, Fahrensbach ei alistunud, mille eest sattus kirikuvande alla; tema vastu saavutas Kaspar aga tagaselja-otsused.

7. märtsil oli paavst Martin V andnud breve, milles käsib ordut kaitsta Saare kirikut. Muidugi oli selle kirja inspireerinud piiskopp Kaspar ²⁸⁰⁾. 1421. a. sügisel sõlmis ordu Saare-Lääne piiskopkonna vikaaride, praosti, kapiitli ja vasallidega lepingu, mille tekst aga ei ole alal hoidunud ²⁸¹⁾. Viimase asjaolu tõttu on

²⁷⁸⁾ Vt. UB. 5, nr. 2678; „das her... Varensbech im gehalten hette, das her im geloubte in unser gegenwertikeit” — sellest järgneb lubaduse sisu. Arbusow-Stav., nr. 290, kõneleb nähtavasti samast lubadusest: „herr Willem... von syner wegen die dorffer... etc. weder geantwort hat, so als daz vor uns geredit wort und em her Willem vorhiess in seinem üsszoge”. Kõige kohta vt. samuti Arbusow-Stav., lk. 224.

²⁷⁹⁾ Raske on teada saada Kaspari enese nõudeid Fahrensbachi vastu. Alguslikke nõudmisi kirjeldab Kaspar oma kirjas 30. dets. 1422; vt. UB. 5, nr. 2573, veerg 776; pealiskaudselt loendab ta Kariselja küla ja 500 marga tagasiandmist: „und was her des von anbeginne gebruchet hette und genossen”. Kuuria juures saavutatud tagajärgedest Fahrensbachi vastu ei tea me midagi otsustada; neist räägitakse UB. 5, v. 777 j. ja 780 j.: „und gebe uns widdir in unsir kirchen gutter, und was her der genossen hat, als uns und unsir kirchen die im rechte sein zugesprochen”. Et aga ordumeister püüab Kasparile selgeks teha, et Fahrensbach on täitnud oma eelnimetatud lubadused, et nähtavasti sellega Kasparit ära hoida kuuria juurest protsessimast, peab arvama, et need olidki nõuded, mida viimane seal Fahrensbachi vastu tahtis läbi viia. Vt. UB. 5, nr. 2678.

²⁸⁰⁾ Vt. SB. Riga 1911, lk. 400, nr. 12.

²⁸¹⁾ Schirren, Verzeichnis, lk. 160, nr. 45: „Eine voreninge vnd vrede tusschen dem Ordenn vnd dem stichte tho Ozell gemaketh tho viij Jaren, lanck bie Bisschop Caspars tiden mith ssinen vicarien proueste Capittell vnd gudemans A. 1421”, ja arvatavasti sellega identne lk. 138, nr. 359.

selle lepingu sisu kohta mitmesuguseid arvamusi avaldatud, mis kõik ühtivad peajoontes selles, et siin tuleb näha ordu väljaastumist Kaspari vastu Fahrensbachi kaitseks.

Gernet on seisukohal, et Lander v. Spanheim otsekohe asus vasalkonna poole, osates ka kõrgmeistrit oma huvide jaoks võita. 1421. a. leping olevat kahtlemata piiskopp Kaspari vastu sihitud, ja kõik edaspidised sobituskatsed ordu poolt seisavad ühenduses selle aktiga. 1421. a. lepinguga tulevat hiilgaval viisil ilmsiks huvide solidaarsus ordu ja lääniaadli vahel ²⁸²⁾).

Arbusow on pea samal seisukohal, on aga ettevaatlikum. Ka temal võtab ordumeister otsekohe seisukoha vasallide poolt ²⁸³⁾. 1421. a. olevat ordul ainukeseks võiduks oma mõju kõvendamine Saare stiftis. Paavsti brevet 7. märtsist oli ordu nähtavasti ära kasutanud kaitselepingu sõlmimiseks. Leping „eigentlicher Sinn” oli ilmselt see, et ordumeister juba selleks, et Taani mõju eemal hoida, Saare stiftivasallide õiguste kaitse oma vaimuliku maaisanda vastu oma peale võttis. Ühenduses stifti vikaaridega katsus ta tüli lahendada ²⁸⁴⁾.

Ilma et me end laseksime esialgu mõjustada analoogiast ordu ülalpidamisega Fahrensbachi ja peale Kasparit oleva Saare piiskopi Kristjan Kubandi tülis, kus ordu täielikult asus Fahrensbachi pool ²⁸⁵⁾, katsume teha meie liiduse enese kontseptist mõningaid järeldusi ta sihitavuse suhtes.

Kahtlust selles, et üheks liiduse pooleks oli ordu, kuigi seda ei ole nimetatud, ei tohiks olla juba sel põhjusel, et ürik, millest tehud kontsept, asus ordu arhiivis, hoolimata veel sellest, et Schirren'i nimestikus, lk. 138, nr. 359, asuv kontsept, mida, nagu nägime, tuleb identifitseerida käesolevaga, nimetab teise poolena ordut ²⁸⁶⁾. Teise lepingut sõlmiva poolena nimetab Schirreni nimistu „tusschen dem Ordenn vnd dem stichte tho Ozell gemaketh. . . mith ssinen vicarien proueste Capittell vnd gudemans”. Meil pole mingit põhjust iseenesest kahelda, et selle nimetuse all mõeldakse isikuid, kes Kaspari ja Fahrensbachi tülis olid esimese poolehoidjad.

²⁸²⁾ Gernet II, lk. 104 j.

²⁸³⁾ Arbusow-Stavenhagen, lk. 224, märk. 4.

²⁸⁴⁾ Arbusow-Stavenhagen, lk. 248, märk. 5.

²⁸⁵⁾ Gernet, lk. 107; UB. 7, sissejuhatus, lk. XVI jj.

²⁸⁶⁾ Schirren, lk. 138, nr. 359.

Kaspar Schuwenpflug oli ise Roomas ja laskis piiskopkonda koha peal valitseda vikaaride kaudu. Need pidid juba iseenesest olema Kaspari usaldusmehed; see on ka üriklilikult tõestatud sellega, et nad Fahrensbachile, kui see Pommeri Eerikult läks tuge otsima, oma saatkonna otsekõhe järele saatsid ²⁸⁷). Samuti ei ole ka Saare piiskopkonna praostilt ja kapiitlilt oodata halba oma piiskopi vastu, sest kapiitel oli juba enne, kui Kaspar asja üles võttis, nõudnud Fahrensbachilt kirikuvara tagasiandmist ²⁸⁸). Jäävad järele „gudemannid” — vasallid, kes olid ainukesed, kes võisid kuuluda Kaspari vastaste Fahrensbachi ja H. Scherenbeke ²⁸⁹) kilda; kirjutab ju 1421. aasta alul ordumeister kõrgmeistrile, et Kaspar „seiner manschaft zumole herte lith in den sachen” ²⁹⁰). Teiselt poolt kõnelevad faktid sellele ordumeistri üldistusele vastu. Saatkonnas, mis vikaaride ülesandel läks Rootsi Fahrensbachi üritusi Pommeri Eeriku juures ümber lükkama, oli ka 2 vasalli ²⁹¹). Kui ordumeister teatab, et kogu maade vasallid on ärevuses Kaspari sammude pärast ja mõistavad seda hukka, ei usu viimane, et nende hulka kuulusid ka tema vasallid ²⁹²), samuti olid Saare stifti vasallid, kui piiskopp nad 1420. a. kokku kutsus Fahrensbachi üle kohtumõistmiseks, Kaspari jutu järele ise pidanud asja vaimuliku kohtu alla käivaks ²⁹³). Kui üks stifti vasall oli tülis maaisandaga, siis oleks olnud loomulik, et teised solidaarsuse pärast oma kaaslasega ühes käiksid. Fahrensbach oli aga stiftis teataval määral tõusik, oli ennast laiutanud tõenäoliselt ka teiste vasallide kulul ²⁹⁴), ja sellepärast ei ole sugugi võimatu, et vähemalt osa stifti vasalkonnast pooldas käsiteldavas

²⁸⁷) UB. 5, nr. 2573, v. 783, ütleb küll üldiselt, et Kaspar on läkitanud saadikud; nr. 2709, v. 999, aga pikemalt seletades ütleb ta, et seda on teinud vikaarid.

²⁸⁸) UB. 5, nr. 2573, v. 776.

²⁸⁹) Scherenbeke't süüdistas Kaspar, kuigi vähemas ulatuses, samas asjas kui Fahrensbachigi, v. UB. 5, nr. 2573 ja 2709.

²⁹⁰) UB. 5, nr. 2522.

²⁹¹) UB. 5, nr. 2709, v. 999.

²⁹²) UB. 5, nr. 2709, v. 997.

²⁹³) UB. 5, nr. 2573, v. 777. Arbusow-Stavenhagen, lk. 224, aktsepteerib ka selle fakti.

²⁹⁴) UB. 5, nr. 2573, v. 774: Ouch so haben uns wol gesaget etzliche von den unsern, dat her sie von iren gutern gebrocht hat, das sie selber nicht wissen, wie addir worumb.

tülis oma piiskoppi ²⁹⁵). Igal juhul ei saa aga gudemannide osavõtt käsitledavast lepingust tõestada selle sihitavust Kaspari vastu. Kui meil aga korda läheb lepingu asjus muul viisil usutavaks teha vastupidist, siis saab just selle läbi tõenäolisemaks oletus, et kaugeltki mitte kõik Saare stifti vasallid ei pooldanud Fahrensbachi.

Kui ordu oleks tingimusteta pooldanud Fahrensbachi, nagu seda arvab Gernet, ja 1421. aasta sügisel lepingu Saare stiftiga sõlminud tema huvide kaitseks, nagu eeldab Arbusow, siis ei saa me kuidagi aru, miks Fahrensbach, nagu pärast näeme, varsti peale lepingu sõlmimist pöördus abi otsimisega Taani kuninga poole. Pidi ju selge olema, et Eerik ja ordu korraga ei võinud ühte poolt aidata; Eeriku vahelesegamine Fahrensbachi poolt oleks kindlasti teinud ordu temale vaenuliseks. Kui Fahrensbachile oleks kindlustatud ordu abi, miks tahtis ta seda vahetada ebakindlama kaugema Põhja uniooni kuninga oma vastu? Arusaadav aga oleks Fahrensbachi samm sel juhul, kui leping Saare stifti ja ordu vahel tema huvisid negatiivselt puudutas, et ta siis tõttas abi otsima Rootsist. Oli ju ta just enne seda sunnitud vikaaridele välja andma vaidluse all olevad külad ja 500 riia marka ²⁹⁶).

Lõpuks veel üks tõendus. 18. jaanuaril 1423, kui Kaspar oli kõrgmeistrile kätte saatnud paavsti bulla ärakirja, mis võidukalt lõpetas viimase protsessi Fahrensbachi vastu kuuria juures, instrueerib kõrgmeister Liivi ordumeistrit järgmiselt: Kui Fahrensbach tuleb appi hüüdma, siis tuleb seletada, et kõrgmeister tunneb temale kaasa; aga tal ei olevat veel vastust Kasparilt, mille varsti loodab saada. Rooma otsuse asjus tuleb Fahrensbachile seletada, et ordulased ei tunne vaimulikku õigust, ja tuleb soovitada pöörduda Tartu ja Riia piiskoppide poole (see ei ole Fahrensbachi tingimusteta pooldamine, vaid asja enda pealt äraveeretamine). Kui aga Saare stifti prokuraatorid ²⁹⁷) manitsevad bulladega ja ordumeistrit appi kutsuvad, ja kui seda heaga ära hoida ei saa, kuni tuleb vastus Kasparilt (see on nähtavasti samuti ettekääne, nagu Fahrensbachilegi; kõrgmeister ütleb ise, et ta Kasparilt kirja saanud),

²⁹⁵) Ka eelnenud ajast on tuttav Saare vasallide opositsioon kirikuvarede raiskamise vastu ja üheskäimine piiskopiga; vt. Girgensohn, lk. 11.

²⁹⁶) Arbusow-Stavenhagen, nr. 290.

²⁹⁷) Nähtavasti on selle all mõeldud vikaare.

siis tuleb tarvitada oma „Schriftgelarten”²⁹⁸). Asjaolu, et Saare prokuraatoritelt oodatakse appikutset Fahrensbachi vastu, tuleb nähtavasti sellest, et 1421. a. leping stiftiga ei olnud Fahrensbachile positiivne.

Enne kui me vaatleme, miks ordu sõlmis 1421. a. lepingu Saare stiftiga tõenäoliselt Fahrensbachi vastu, katsume lähemalt ära määrata selle sõlmimise aega. Arbusow oletab selle tekkimist 22. juuni ja 9. augusti vahel. Esimesel kuupäeval teatab Liivi ordumeister kõrgmeistrile paavsti bulla²⁹⁹) kättesaamisest, milles viimane nõuab ordumeistrilt kaitset Saare stiftile³⁰⁰). 9. augustil kirjutab Liivi ordumeister kõrgmeistrile, et ta olevat viimase näpunäitel kirjutanud Saare vikaaridele, nagu ta ennemalt pakkumise teinud, et kui stiftil midagi juhtub, milles nad ordumeistri abi vajavad, siis tahtvat viimane neile heal meelel nõuks ja abiks olla³⁰¹). Viimasest tsitaadist aga selgub pigemini, et leping ordu ja stifti vahel ei ole 9. augustiks veel tehtud, sest see on alles ordumeistri pakkumine. Käesolev kiri ei ole nähtavasti mitte teade kõrgmeistrile tehtud lepingust, vaid arvatavasti teade sellest, et on astutud samme vastavalt 22. juunil 1421. palutud kõrgmeistri nõuandele, mis arvatavasti vahepeal kohale jõudis³⁰²).

11. septembril aga talitavad ordumeister ja vikaarid käsi-käes³⁰³), nii et selleks ajaks, nagu peame arvama, leping juba oli sõlmitud. Nii siis sündis lepingu tegemine 9. augusti ja 11. septembri vahel 1421.

Katsume nüüd meile saadaval olevate andmete põhjal ära määrata ordu seisukohta Kaspar Schuwenpflugi ja Fahrensbachi vahelises tülis. Ordule pidi see tüli olema ebasoovitavaks nähtu-

²⁹⁸) UB. 5, nr. 2672.

²⁹⁹) SB. Riga 1911, lk. 400, nr. 12.

³⁰⁰) Arbusow-Stavenhagen, nr. 286.

³⁰¹) UB. 5, nr. 2560: und mit namen so haben wir den vicariis des stichtes zu Ozele, nach ewir gnaden anewisunge, gescreiben, als wir uns auch vor irboten haben; also were es sache das der kirchin und stichte zu Ozele icht anliggende wurde, dar sie unser bescherunge inne wurden sein bedurffen, dar wolden wir uns in gutwillig rades und hulfe inne beweisen.

³⁰²) UB. 5, nr. 2560. Arbusow-Stavenhagen, nr. 286. Kirjutatud on Saare vikaaridele vastuseks kõrgmeistri 30. juulist dateeritud kirja nõuandel (kolmap. enne Petri ad vincula); ei saa arvata, et nii lühikese ajaga oleks võinud sõlmida liidust. — Arbusowi liiduse dateerimise kohta vt. Arb.-Stavenhagen, lk. 248, m. 5.

³⁰³) Arbusow-Stavenhagen, nr. 290.

seks. Fahrensbachiga oli ordu enne selle tülliminekut olnud nähtavasti kaunis heas vahekorras³⁰⁴), samuti oli senini ordu inkorporatsioonipoliitika nendemaahärrade vastu sihitud³⁰⁵). Ometi peame meeles pidama, et Kaspar Schuwenpflug oli Saare piiskopkonnas olnud ordu kandidaat³⁰⁶), selle järele kui ei õnnestunud teda upitada Riia peapiiskopi toolile³⁰⁷). Ordu oli hoolitsenud selle eest, et Kaspar paavsti poolt kinnitatuna piiskopkonna rahulikult kätte saaks, hoolimata kapiitli elektist Joh. Schutte'st³⁰⁸). Stiftivasalle toetades oleks ordu, tehes Schuwenpflugi oma vaenlaseks, kaotanud selle võidu, mis ta saavutas omameelset meest Saaremaal läbi viies. Eriti sel raskel ajal, kus vaerahudega varjatud sõjaseisukord Poolaga ordut sundis kõiki oma jõude pingutama, oleks mõtetu olnud muuta enesele vaenuliseks seni sõbralikku prelaati, meest, kellelt oleks võib-olla isegi tegelikku abi sõja korral võinud saada, sundima ühendusse astuma oma vaenlastega. Teiselt poolt aga ei võinud ordumeister vahekorda ka Fahrensbachiga mitte lahkkeliliseks muuta. Viimase selja taga seisis mõjukas Harju-Viru vasallide korporatsioon, kelle liikmeks olid niihästi Fahrensbach kui ka Scherenbeke³⁰⁹). Ainukeseks mõistlikuks teeks ordule pidi olema vastaste lepitamine, katse luua kompromissi, et eemaldada seda ordu seisukohast ebameeldivat konflikti.

Sellelt seisukohalt on meile arusaadavad Liivi ordumeistri hädaldamised kõrgmeistrile Saare konflikti pärast. 22. juunil 1421 kirjutab ordumeister kõrgmeistrile paavsti appinõude puhul Saare stiftile: „Sullen wir dem uns denne in alle sache stössin wedir und vort, was eyn yelichir anhebt, und uns denne selbest ein krig obir den hals vellet uns und unssen ordin antreffen...“³¹⁰) ja 6. septembril 1422: „Wir wissen nicht, von was anschundinge sulche sachen in dessen notten uns zukommen“, et Saare piiskopp on tülis oma alamate Fahrensbachi ja Scherenbeke'ga, kes on ka kõrgmeistri alamad³¹¹). Samuti on kinnituseks meie seisukohale or-

³⁰⁴) Arbusow-Stavenhagen, lk. 230.

³⁰⁵) Arbusow-Stavenhagen, lk. 224, m. 4, lk. 225.

³⁰⁶) UB. 5, nr. 2451. Arbusow-Stavenhagen, lk. 247.

³⁰⁷) UB. 5, nr. 2263, 2313 ja mujal.

³⁰⁸) UB. 5, nr. 2467. Stifti ülevõtjatele Kaspari prokuraatoritele anti ühes Dünamünde komtuur, mis pidi juhuliste vastuoludele vastu seadma ordu autoriteedi.

³⁰⁹) Vt. järgnev ekskurss.

³¹⁰) Arbusow-Stavenhagen, nr. 286.

³¹¹) UB. 5, nr. 2634, v. 874.

dumeistri katsed enne Kaspari ärasõitu kompromissi luua Fahrensbachi ja Kaspari vahel, mida võib järeldada Fahrensbachi lubadustest Kasparile ordumeistri ees, mida vaatlesime eespool. Oma südame põhjas võis ju ordumeister Fahrensbachile rohkem sümpatiseerida; võib-olla sai sellest ka Kaspar aru, kui ta asja viis, vaatamata Fahrensbachi lubadustele, siiski vaimuliku kohtu ette, nagu eespool nimetatud, arvatavasti mitte usaldades lubaduse teostamist. Nähtavasti tõsiselt püüdis ordu ära hoida ka asja minekut vaimuliku kohtu alla, arvatavasti kartes hädaohtlikku pretsedentsjuhu tekkimist, et piiskopid ajavad ilmlikke asju vaimuliku õiguse abil, ja ka seda, et see seisukorra üleliia teravaks ajab.

Ordu nõuded, et Kaspar asja kuuria juurest ära tooks³¹²⁾, ja liiga pikale veniv mittereageerimine appikutsele paavsti kaudu 7. märtsist, pidid viima Kaspari veendumusele, et tal ei olnud ordu toetust täiel määral loota, ja arvamisele, et ordu pooldab Fahrensbachi. Kaspar nägi end sunnitud olevat abi otsima teisalt, ja hea juhuse pakkusid siin Riia peapiiskopi läbirääkimised Eerikuga. Ta saavutas, nagu teisedki piiskopid, 24. septembriks Eerikult kaitsekirja³¹³⁾, milleks andis Eerikule ettekäände paavsti sellekohane sooviavaldus, mis küll dateerimata, kuid arvatavasti kuulub juuli- või augustikuusse 1421³¹⁴⁾. Saare piiskopi ühendusse astumisest Eerikuga sai ordu arvatavasti haisu ninna, kas otsekoheste teadete näol või jälle järeldades seda Riia peapiiskopi läbirääkimistest Eerikuga, milles kahtlustäratavana mõjus 4 Tartu stifti nõukogu liikme ühessõit Habundiga³¹⁵⁾.

³¹²⁾ Seda võib järeldada Liivi ordumeistri palvest, et kõrgmeister esineks sellise näpunäitega Kaspari juures; vt. UB. 5, nr. 2522.

³¹³⁾ UB. 5, nr. 2503. Daatumi suhtes vt. Mollerup, lk. 14 ja Arbusow-Stavenhagen.

³¹⁴⁾ Acta Pont. Dan. II, nr. 1359. Käesoleval ürikul puudub daatum. Väljaandja on selle dateerinud Kaspari valitsusajaga, mis ilmselt liiga lai. Kahtlemata on paavsti sellekohane kiri samane, millest räägitakse kaitsekirjas Saare piiskopile, nii et ta peab olema välja antud enne 24. sept. 1421. Paavsti käsitletav kiri ei ole üheskoos välja antud sama asja käsitleva kirjaga ordule 5. märtsist 1421 (SB. Riga, lk. 400, nr. 12), sest et tekst ja dateerimiskoht lahku lähevad. „Romae, apud St. Mariam maiorem” on sel aastal dateeritud paavsti kirju septembri ja oktoobri alguses (Cod. Ep. Vit., nr. 973, Mon. Pol. XII, nr. 98, Acta Pont. D. II, nr. 1371), s. o. peale paavsti suvist äraolekut Roomast. Veel 14. juulil oli paavsti kantselei Tiiburis (Acta Pont. D. II, nr. 1370). Arvatavasti kuulub siis ka nimetatud kiri siia aega.

³¹⁵⁾ Arbusow-Stavenhagen, nr. 286.

Tõenäoliselt sundis Saare piiskopi ähvardav ühendus maa vaenlasega ordu loobuma ta sinnamaalsest politikast, mis püüdis lõplikku vahekorra katkemist kummagi vastasega ära hoides nende vahel laveerida. Ordumeister tegi Saare vikaaridega lepingu, et muuta ülearuseks Kaspari läbirääkimisi Eerikuga. Milles leping seisis, ei ole meil teada. Kirjast, mis Liivi ordumeister augusti alguses saatis vikaaridele, võib üldiselt järeldada, et leping pidi stiftile pakkuma ordu abi, kui seda tarvis ³¹⁶). Arvata-vasti lepingu tagajärjel hakkas ordu Fahrensbachile peale käima, et see teeks järeleandmisi, mille tagajärjeks siis ka oligi, et Fahrensbach vikaaridele üle andis vaidluse all olevad külad ja 500 riia marka ja esines arvata-vasti muudegi lubadustega ³¹⁷). Ordumeister, nagu selgub, lubas nähtavasti ka edaspidi Fahrensbachi peale survet avaldada ³¹⁸), et asi lahenduks.

Kas vikaarid ja kapiitel ning Saare stifti vasalkond esinesid ka vastaslubadustega ordu juures, ei ole muidugi üriklilikult kindlaks tehtav. Vikaarid olid 11. septembriks 1421, pärast seda kui Fahrensbach neile oli üle andnud temalt nõutud külad ja 500 marka, ordumeistri sõnade järele pöördunud Kaspari poole palvega, et see nüüd loobuks asja hoidmisest vaimuliku kohtu käes, ja samuti palunud ordumeistrit, et see ka omalt poolt esineks Kaspari ees seesuguse palvega ³¹⁹). Sellest võib järeldada, et nähtavasti kohustusid vikaarid ordu abi korral Fahrensbachi vastu ka omalt poolt kaasa mõjuma selleks, et Kaspar oma tsitatsioonid kuuria juurde ära jäta, mis, arvestades asjaolu, et Kaspari nõuded Fahrensbachi vastu ordumeistri juures 1420. a. lõpul antud Fahrensbachi lubadustest vaevalt suuremad võisid olla, sugugi Kaspari seisukohale risti vastu ei käinud.

Nagu nägime, hakkas ordu tõenäoliselt 1421. aasta lepingu tagajärjel Fahrensbachile tugevamini peale käima. Fahrensbach veendus selles, et ordu ei taha temale täit kaitset pakkuda, vaid

³¹⁶) UB. 5, nr. 2560.

³¹⁷) Arbusow-Stavenhagen, nr. 290.

³¹⁸) Arbusow-Stavenhagen, nr. 290. Liivi ordumeister palub kõrgmeistrit Kasparile kirjutada, et kuna Fahrensbach osa oma lubadustest on täitnud, siis esimene loobuks tsitatsioonidest kuuria juures ja tuleks tagasi Liivimaale. Edasi: „wir hoffin, ap God will, wor daz geschiet, wir wellen in die sache bas gryffen und hern Willem also undirweisen”, et asi sõbralikult lõpetataks.

³¹⁹) Arbusow-Stavenhagen, nr. 290.

tema kulul pooli tahab lepitada, ja pöördus abi otsimisega Taani kuninga poole. See sündis tõenäoliselt varsti peale lepingu sõlmimist. Piiskopp Kaspari sõnadest selgub, et ta vikaarid saatsid Fahrensbachile järele oma saadikud, kes selle süüdistusi pidid tagasi tõrjuma, ja et ta paavsti palvel Eerikult on saavutanud kaitsekirja pärast Fahrensbachi käiku ³²⁰). Kuigi Kaspar siis arvatavasti enese õigustamiseks tõsiasju on vähe võltsinud, on ometigi kahtluseta, et Fahrensbachi käiku tuleb paigutada umbes Eerikult kaitsekirja saamise aega. 11. septembril aga on Fahrensbach ordumeistri sõnade järele välismaal ³²¹), nii et tõenäoliselt tuleb seda välismaal-käiku identifitseerida Eeriku juures käimisega, nagu seda teeb ka Arbusow ³²²).

Kuigi Kasparile oleks olnud vastuvõetav leping ta enda vikaride ja ordu vahel, siiski olid juba käimas, nagu eespool nägime, läbirääkimised tema ja Eeriku vahel, ja lühida aja tõttu ei saanudki kaugel Itaalias viibiv piiskopp nende lõpulejõudmist enam takistada. Eeriku abi aga pidi muidugi ka Kasparile soovitamam olema ordu abist. Eerikult, kuigi kaugemalt jõult, oli oodata tingimusteta kaitset Fahrensbachi vastu, ordu huvides oli aga kõige pealt ainult konflikti lahendamine rahulikul teel. Pöördudes ordu poole oleks Kaspar sunnitud olnud lõpetama oma läbikäimise Eerikuga, Fahrensbachi käik kuninga juurde tegi aga võimalikuks, et ta tulevikus sellest võib-olla tuge leiab. Schuwenpflug jäi oma liiduse juurde Eerikuga.

³²⁰) UB. 5, nr. 2709, v. 999.

³²¹) Arbusow-Stavenhagen, nr. 290.

³²²) Arbusow-Stavenhagen, lk. 248, märk. 5.

5. e k s k u r s s.

Liivi stiftide vasallide suhtumisest Eeriku üritustesse 1421. aasta septembrist peale.

Eeriku löömine Schuwenpflug-Fahrensbachi tülis ühes liiduse sõlmimisega tema ja kolme Liivi stifti vahel peletas Taani kuningalt Harju-Viru vasallide poolehoidu. Niihästi Gernet kui ka Arbusow on arvamisel, et terve Liivimaa vasalkonnad võtsid selles tülis seisukoha Fahrensbachi poolt ³²³). Sellega oleks öeldud, et ka stiftide vasalkonnad läksid üle ordu poole ja loobusid Eerikut pooldamast. Eeriku kaotus 1421. a. septembris, liiduse sõlmimisel prelaatidega, oleks siis olnud absoluutne ja oleks antud rõõmustavalt kaaluv põhjendus Eeriku Eestimaa taasvallutamise katkestamise seletamisel. Kahjuks ei saa ühineda Gerneti, Arbusowi ja Hildebrandi arvamiselega.

Otsustava tähendusega asjaoluks Fahrensbachi pooldajate kindlaksmääramisel osutub see, kuidas aru saada alljärgnevaist üriklikult antud lauseist. 4. jaanuaril 1421 teatab Liivi ordumeister kõrgmeistrile: Saare piiskopp mõtlewat vaimuliku õiguse ja põlusega vastu astuda oma vasallidele: „des ee nicht gewesen en ist in dessen landen, dar sich de ritterschaft der lande z u m o l e s e r e in settet und ungerne da ran wolden”... ³²⁴) etc.

Edasi refereerib Kaspar aasta keskel 1423 ordumeistri teadet, et „die manschaft der ganzen lande gemeinlich

³²³) Gernet, lk. 102 jj. Arbusow-Stavenhagen, lk. 270 j.; vrd. ka lk. 248. Hildebrand, UB. 7, sissejuhatus, lk. XXII. Polemiseerime järgnevas peajasjalikult Arbusowi kui tõsise uurija vastu. Ühes Arbusowi tagasihoidlikumate seisukohtadega langevad automaatselt ära Gerneti pateetiliselt teravaks aetud väidete kõrval ka Transehe seisukohad; vt. lk. 18, 90, 274.

³²⁴) UB. 5, nr. 2522.

besammelt eintrechtlich im (ordumeistrile) vorgegeben haben"... asjaolusid, millest selgub ettekandjate Fahrensbachi pooldus ³²⁵).

„Ritterschaft der lande zu mole" ja „manschaft der ganzen lande" all mõistavad Arbusow, Gernet jne. kogu Liivimaa vasalkondi, ja on arvamisel, et neile ordumeistri sõnadele tuleb kinkida usaldust.

Kaheldavaks teeb asjaolu see, et Kaspar ise Fahrensbachi pooldajate äramääramisel tõmbab piirid palju kitsamalt. Ta ütleb vaieldes vastu ordumeistrile: „Item wir hoffen, das bei den rittern und knechten, die sulche sachen unserm herren, dem gebietiger obgeschreiben (Liivi ordumeister) vorbracht haben, nicht gewest sin, noch dor ane beisteen die ganze manschaft aller unserer herren der praelaten des landes, noch die unsern die jo nicht das wenigeste teil der manschaft sin in den landen", kuna ju siis vale oleks nende väide, et nad Taani kuningalt olevat saanud oma eesõigused ³²⁶). Kas Kaspar ainult sellepärast kahtleb stifti vasallide poolehoidus Fahrensbachile, et need esinevad ordumeistri teate järele põhjendusega, mis võiks iseloomuline olla ainult Harju-Viru vasallidele, või on tal konkreetsemad andmed, ei saa sellest järeldada; Kaspari kahtlustus võib aga hästi olla ka meie kahtluseks. Et Kaspar edasi kahtleb, kas terve Harju-Viru vasalkond pooldab Fahrensbachi või ainult ta sugulased naise kaudu Dietrich Vietinghoff'iga eesotsas ³²⁷), nõrgendab muidugi Kaspari väidete usutavust; ometigi teeb järjekord, milles avaldatakse kahtlust, eelmise väite usutavamaks viimasest, eriti aga ütlus, mis järgneb eelmisele lausele, et ta olevat kuulnud, et mõned Eestimaal asuvad seda täiesti on ütelnud.

Ühte võib aga pea täiesti kindlaks pidada: vaevalt andsid stiftivasallid ordumeistrile Kaspari teguviisi üle „ametliku" protestatsiooni. Ajaliselt paigutab Arbusow Harju-Viru vasallide protesteerimise ilmselt õigesse aega — 24. juunile 1422, aga et nimetatud koosolekul viibisid ka stifti vasalkonna esindajad, on ebausutav.

24. juuni koosolekut peab eeldama UB. 5, nr. 2610 ja 2611 väljaandmisest. Neil ürikutel esinevad tunnistajatena ainult Harju-Viru vasallid, nende seas Fahrensbach ja Vietinghoff. Ai-

³²⁵) UB. 5, nr. 2709.

³²⁶) UB. 5, nr. 2709.

³²⁷) UB. 5, nr. 2709.

nult ordumeistri ütlusest „die manschaft der ganzen lande gemeinlich besammelt“ järeldeb siis Arbusow, et koosolekust on osa võtnud ka stiftivasallide esindajad.

Me näeme küll, et stiftivasallid ühes Harju-Viru omadega osa võtavad sel ajal hoogu läinud maapäevadest. Kuid maapäeva eeltingimuseks oli ka nende piiskoppide sealolek (isiklik või representeeriv, kui osavõte oli takistatud; äraolija aset täitis, niipalju kui Arbusow-Stavenhageni retsessidest näha, harilikult mõni teine piiskopp või ta vasallid). 24. juuni päev ei ole maapäev; sellest ei võtnud meie teada osa ükski piiskopp, peale Tallinna piiskopi, seegi arvatavasti väljaspool päeva kui niisugust, lahendades selle päeva ajal tüli Mikaeli nunnakloostri ja Tallinna linna vahel. Tartu ja Riia prelaatide äraolek on ka Arbusowil teada ³²⁸).

Päev, kus harilikul Harju-Viru vasallide päevamise tähtajal ordu käsutajate ja ordu vasallide kõrval osa võtsid piiskopkonna vasallide esindajad, oleks unicum omal alal. Kogu Arbusow-Stavenhageni retsesside esimesest köitest ilmunud kolmes vihus on see monstrum ainuke omasugune. Arbusowil on ilmselt raskusi olnud sellele nimetuse leidmisega; pealkirjaks on pandud käesolevale jälle unicum'ina esinev „Ständetag“. Võib peaaegu kindlasti eitada sellest stifti saadikute osavõttu, — oma ordupoolsust võisid viimased palju kindlamini salaja tegelikult üles näidata kui avalikult orduseisuste-päeval oma seisukohti deklareerida — riisikol, oma maahärradega tülli minna. Asi näib küll kõige paremini lahendatav olevat, kui peame protestatsiooni ainult Harju-Viru vasallide tehtuks. Peale 27. septembrit 1422 (sõja lõpp) palusid sõjast osavõtnud orduvasallid kõrgmeistrit, et see mõjuks Fahrensbachi kasuks Kaspari juures. Sellele reageeris Kaspar kirjaga 30. detsembrist 1422 ³²⁹). Novembris 1422 kohtas Liivi ordumeister kõrgmeistrit ³³⁰), ja et teist kohtamist selle lühikese aja kohta ei saa konstateerida, siis arvatavasti seal esitas Liivi ordumeister asja uuesti kõrgmeistrile „von bete wegen ritter und knechte der lande“, millele reageerib Kaspari kiri 1. maist 1423, kuna eelmine (kaduma läinud) vastus olnud lühike ³³¹). Aja jooksul 27. sept. 1422 kuni novembrini ei ole ükski vasallide kokku-

³²⁸) Arbusow-Stavenhagen, lk. 272. Seal ka üriklikud andmed.

³²⁹) UB. 5, nr. 2573. Selle dateerimise üle vt. Brieflade III, lk. 242.

³³⁰) Arbusow-Stavenhagen, lk. 271, märk. 1.

³³¹) UB. 5, nr. 2709 algus. Liivi ordumeister on asja „vorbracht“, mis juhib tähelepanu suusõnalisele edasiandmisele.

saamine konstateeritav. Arvatavasti käsitleb Liivi ordumeistri ettekanne kõrgmeistrile sama protestatsiooni, mille andsid sõjast osavõtnud orduvasallid kõrgmeistrile, ja ordumeister üldistab neid, der „ganzen lande“, milles on oma jagu õigust, kui ta käib kõigi orduvasallide kohta. Muidugi on siis ka võimalik, et selline otsus tehti jaanipäeval.

Stiftivasallide osavõtte vastu räägib see, et kõige pealt, nagu nägime eelmises ekskursis, ei olnud Saareramaa omad vasallid suurelt osalt tõenäoliselt mitte Fahrensbachi poolt, vaid pooldasid oma piiskoppi. Tartu vasallidest olid neli mõjukamat tõenäoliselt sõlminud Eerikuga liiduse oma piiskopi nimel ühes Kaspariga. Saare vasallide eeskuju pidi mõjuma teiste stiftide omale samuti tugevasti.

Ka ei olnud Riia vasallid³³²⁾ oma enamuses ordu pooldajad, nagu see loomulik oleks olnud, kui nad oleksid seisnud Fahrensbachi pool. Kui ordumeister septembri alul 1422 palus Riia peapiiskoppi appi sõtta, siis vastas see, et paavst olevat talle ära keelanud appi minna, aga vasallidele jätab ta tegevusvabaduse. Ainult „eins theils“, nende hulgas Kokenhuseni foogt Georg Gutsleff, oli valmis minema, loobus aga pärast Habundi keelu peale³³³⁾. Teades oma vasallide ordupoolsust, nagu see esineb Arbusowil, oleks peapiiskopp vaevalt riskeerinud vasallidele lubada tegevusvabadust. Stifti vasalkondade tõsisel ordupooldamisel oleksid üksikud katsed, nagu Tartu vasalli Claus Üxküll'i jagu³³⁴⁾, olnud sagedamad ja surve piiskoppidele tugevam.

Stiftivasallide antagonism ordu vastu avaldub ka Vileny rahu pitseerimise üle peetud kirjavahetuses. Nagu kõrgmeister Russdorf püüdis allapitseerimisega viivitades rahu nurja ajada³³⁵⁾, nii keeldusid arvatavasti ka Riia ja Tartu prelaadid andmast samal eesmärgil oma pitsateid. Ordu poolt ei saadud ega loodetudki saada pitsateid ültatähendatud piiskoppidelt ja nende vasallidelt.

³³²⁾ Riia vasallide üle vt. ka UB. 5, nr. 2581, veerg 798.

³³³⁾ UB. 5, nr. 2634. Arbusow näeb siin nähtavasti eelmiste teooriate foonil ekslikult stiftivasallide ordupooldust ja üldistab liiga julgelt. Arbusow-Stavenhagen, lk. 274.

³³⁴⁾ UB. 5, nr. 2634.

³³⁵⁾ UB. 5, nr. 2040, Arbusow-Stavenhagen, nr. 322, UB. 5, nr. 2638.

L i s a.

**Ürik Saksa ordu keskarhiivist, sirvik 122,
leht 154—156.**

Deutschordensarchiv Wien.

Codex 122 cartularius, pag. 154—156.

Disz ist der bryff, den die von Dennemarck myn herren konge
geantwurt haben.

Durchlutiger mechtiger konig czu allen geczyten merer des
riches als euwrer gnade geschriben hatte euwrem lieben bruder
unserm gnedigen herren dem konge von Denmarcke, Sweden und
Norweygen etc. als von des konges wegen von Polan und des
ordens von Pruszen, das das musz czu gudem ¹⁾ flehe kommen als
euwer gnaden bryffe uszwysset, den euwrer gnade unserm gnedigen
herren dem konge dar uff sante. Da euwrer gnaden bryffe quam
an unsern herren den konig, da hatte der konig von Polan sinen
volmechtigen boten by unserm herren dem konig gehatte und
claget ubir den orden von Pruszen, das er eyn grosze unrecht
gethan hette ²⁾ und enthilde ein lant und lute ym ³⁾ vor, das czu
siner krone horet mit rechte und wolle nicht czu rechte mit ym
kommen, und bot sich czu unserm herren dem konge, das er solte
sin mechtig sin czu fruntschaft und czu rechte, als er auch vor
dicke gethan ⁴⁾ hette. Da sante unser herre der konig sin boten
an den meister und an den orden von Pruszen umb euwer gnade
und umb euwrer liebe willen, als euwrer liebe ym czugeschriben hat,
und bot sich fliszlich dem orden von Pruszen czu hilff und czu rad.
Das nam der orden von Pruszen wol czu dang und sante iren
mechtigen boten an unsern herren den konig als den pherrer von
Dantczc, und den ritter her Schillingesdorff und hatten ⁵⁾ des

¹⁾ fleh durchgestrichen. ²⁾ hette am Rande nachgetragen. ³⁾ ym über
der Zeile nachgetragen. ⁴⁾ hat durchgestrichen. ⁵⁾ nach hatten Rasur.

meisters und des ordens vol mechtig glauwes bryff mit, und sie danckten unserm herren dem konge fliszlich, das er sich dem orden also höhe erboten hette und sprachen das unser herre der konig solte ire mechtig sin, und enboten unserm herren dem konge, hetten sie ichte da sin gnade rechte czu hette, da wolten sie ym staden czu allem rechten und dar czu ym beholffen sin, und santen unserm gnedigen herren konge und unser gnedigen frauwen der gott gnade jre bruderschafft und lieszen sie bitten, das sie das daruff enphahen wolten. Das an namen sie unser gnediger herre und frauwe daruff, und santen⁶⁾ da jren rad an dem meister und orden, als hern Andres Jacobs, hern Hennugen Kongsmarck und hern Benedictus Pogwisse. Da funden sie den meister czu⁷⁾ Marienburg und sin gebieteger, die worben das myns herren⁸⁾ gnade⁹⁾ das gerne arbeyten wolte¹⁰⁾ umb euwrer gnade liebe willen¹¹⁾ als ir ym czugeschriben hette, und wolte sich des gerne kosten¹²⁾ laszen. Und auch als der konig von Polan unserm herren czugeschrieben hatte, das er sin mechtig wesen solte czu fruntschafft und czu rechte, und hoffte unser herre der konig¹³⁾ das er sie wol ver eynegen wolte, ob er sin mechtig were uff beyde syten, als obgeschriben steet, das czu dheyneym krige mer solte kommen. Da antwurt uns der meister, das sie des rechten bliben weren czwischen(!) dem konge von Polan und irem orden by unserm heiligen vatter dem babst, und by euwren konglichen gnaden, und wolten des rechten anders by dheyneym bliben. Da¹⁴⁾ antwurten sie wydder, wes sie nichte by ym bliben wolten, des konde er nichte entscheyden¹⁵⁾, wann sie besorgten, das unser heilger vatter der babst und euwrer gnade also vil czu werben hettet von der cristenheyd wegen¹⁶⁾, das das lange wurde, ee sie euwrer gnade gescheyden mochte. Und konde unser herre der konig ichts darczu haben gethan, als ym euwrer gnade czugeschriben hette, das hette er gerne gethan und wolte dhein koste noch arbeyt daran gesparet haben. Da antwurt uns der meister und der orden, das sie es¹⁷⁾ by¹⁸⁾ dheyneym bliben konden, dann by

⁶⁾ nach santen ein Tintenklecks. ⁷⁾ nach u eine Rasur. ⁸⁾ Tintenleck über drei Zeilen. ⁹⁾ gnade am Rande nachgetragen. ¹⁰⁾ und vor umb durchgestrichen. ¹¹⁾ willen am Rande. ¹²⁾ kosten am Rande. ¹³⁾ mit das beginnt pag. 155. ¹⁴⁾ am Rande Hinweisungszeichen. ¹⁵⁾ und vor wann durchgestrichen. ¹⁶⁾ wegen am Rande. ¹⁷⁾ mit durchgestrichen. ¹⁸⁾ by

unserm heiligen vatter dem babst und bey euwren gnaden als vorgeschriben steet. Das ist die antwurt, die ¹⁹⁾ uns wart, die unser gnediger herre der konig hat gesant umb euwrer gnade czu liebe wyllen. Gnediger herre sinte mer so worben wir unsers herren des kongs und siner riche eygenwerbe, als unser herre der konig uns bevolen hat und als der meister und der orden an unsern herren den konig bracht hatte mit jren mechtigen boten vorgeschriben. Als ab der orden ichte hette, das unserm gnedigen herren dem konig horte, des wolten sie ym czu staden mit rechte ²⁰⁾ und ²¹⁾ darczu beholfflich sin. Des hat yn myn herre der konig gar fliszlich gedancket, und ire bruderschaft auch ²²⁾ dar uff enphangen hat. Und was sin begerde, das sie ym ²³⁾ czu rechte steten wolten umb das herczothum czu Eyslant, das czu siner cronon horet mit rechte czu Dennemarck. Da antwurt ²⁴⁾ der meister wydder, das sie des nicht enhofften, das unser herre darnach stunde in solichen noten, als sie daweren. Da antwurten sie wydder, das unser herre ²⁵⁾ der konig nicht darumb gesprochen hette, nu czu czyten dysen hette er es ym nicht selbes angeboten mit sinen mechtigen ²⁶⁾ sende boten, und die sendeboten waren ²⁷⁾ da gegenwirtig, und bekanten, das sie es ²⁸⁾ an unsern herren den konig geworben hetten, und der meister ²⁹⁾ stund es czu, dar er sy hatte heszen werben an unsern herren, und er sprach, er wuste nichte, das unser herre das werbe also ernstlich czu ym wolte genommen haben, und sprach er hette bryffe daruff, und er lyesze sie die horen ³⁰⁾. Da antwurten sie wydder, das er es mit unserm herren dem konge uff das rechte seczte und neme sin bryffe czu hilffe. Da sprache er, er hette dheynen rechten gang mit unserm herren dem konge. Da baten wir, das er unsers herren gnade nicht abe werffen solte und solte ym czu rechte steden, wann er mochte ym und dem orden beholfflich sin, und dete es gerne, wann mann ym czu rechte steden wollte. Und wann er mynen herren den konig hette, so hette er alle Stetinschen herren, dye ym und sym orden ³¹⁾ mochten beholfflich sin. Da antwurt er uns, er

über der Zeile. ¹⁹⁾ antwurt die am Rande. ²⁰⁾ v durchgestrichen. ²¹⁾ und über der Zeile. ²²⁾ auch am Rande. ²³⁾ ym über der Zeile. ²⁴⁾ am Rande von späterer Hand: Denmarck hett gefordert das herzogthumb Eyßland. ²⁵⁾ herre über der Zeile. ²⁶⁾ vor sendeboten sed durchgestrichen. ²⁷⁾ nach waren wyder ausgestrichen, da am Rande. ²⁸⁾ sie es über der Zeile. ²⁹⁾ meister über der Zeile. ³⁰⁾ beginnt pag. 156. ³¹⁾ am Rande Hinweisungs-

glowbete dheynen Stetinschen herren. Da fragten wir yn ³²⁾, ob ym unser ³³⁾ herre der konig unglauwen bewyset hette, er wer ein Stetinsche herre. Da sprach er, er wer ein konig, er hette ym dheynen unglauwen czu gelegt. Da sprachen wir, er ist eyn konig siner riche, und ein Stetinsche herre von geburte. Da antwurte er uns wydder, er wer sin gnediger herre, er hette yn nichte gemeynet. Da fragten wir yn, ob herczog Bogesleyff ³⁴⁾ von Pommern ym unglauwen bewyset hette, des wer myn herre konig wol mechtig czu rechte, wann sie sin geseszen in samenden gutten czu Pommern. Da sprach er ³⁵⁾ ia, er hat uns eynen bryff besigelt, und der wer nicht gehalten. Da sprachen wir, er gebe uns sinen boten mit, wir hoffen er solle euch wol czu rechte steen. Da gab er uns sinen botten, da quamen wir vor unsern herren von Pommern und berichten yn der clage, und das wir die bryffe gehoret hetten, die sin gnade het gegeben dem orden von Pruszen, uff ein reyse czu thun. Da liesz er uns gutte bryffe lesen, das er sin reyse gethan hette, und das der meister und der orden ym danckten, das er syn reyse wol gethan hette. Da clagte unser herre von Pommern ubir die Pruszen herren, das sie ym und unserm herren dem konge ire lant abgerryden, gebrant und gerawpt hetten bynnen frydes. Da rydden wir an den meister von Pruszen wydder, und underrichten yn, das wir sin quitbryffe gehoret hetten. Da sprach er, das der meister ³⁶⁾ vor ym was hette die bryffe usz ³⁷⁾ gegeben sunder siner gebieteger rad. Und wir berichten yn der clage, als unser herre von Pommern clagt ubir yn, und gute bryff wydder sinen orden hette, uff myns herren lant und sin. Gnediger herre anders konde uns dhein antwurt werden, und wir fonden nicht ³⁸⁾ das sie unsern herren dem konge czu rechte steden wolten. Nu vermanten wir den meister und den orden das sie unsern gnedigen herren umb das herczothum ³⁹⁾ czu Eyslanden czu rechte steden wolten, als sie ym ⁴⁰⁾ czu enboten hatten und denckten dar an, das sie unserm herren ire bruderschafft daruff gesant haben. Da antwurt er uns wer es von ⁴¹⁾ dem orden haben wolte, er solte mer darczu thun. Das lieszen wir nicht abe. Wir vermanten yn aber und baden, das er unserm herren konge nit rechtes engynge, hette ⁴²⁾

zeichen. ³²⁾ v vor ob durchgestrichen. ³³⁾ am Rande Hinweisungszeichen. ³⁴⁾ am Rande von späterer Hand Pommern. ³⁵⁾ vor ia g durchgestrichen. ³⁶⁾ vor v o r von durchgestrichen. ³⁷⁾ am Rande Hinweisungszeichen. ³⁸⁾ vor das s durchgestrichen. ³⁹⁾ beginnt pag. 157. ⁴⁰⁾ nach ym er durchgestrichen. ⁴¹⁾ vor dem v durchgestrichen. ⁴²⁾ vor unser ry durch-

unser herre der konig ⁴³⁾ rechte ⁴⁴⁾ darczu, er liesz yn darczu, er wolte sin gerne enberen, und wolte er es haben, er hette es oder mit rechte oder mit fruntschafft und quomen sie on fruntschafft czu hauss, so hofften wir des wol, unser herre hilte wol fruntschafft mit ym. Noch wolten wir nit abe lassen. Wir vermanten yn aber, das er unserm herren dem ⁴⁵⁾ konge nicht rechtes were. Da sprach er, er hette das herczothum by dem orden funden, und ee er ⁴⁶⁾ das wolte abelaszen by siner czyt, er wolte sich eer hencken laszen etc. ⁴⁷⁾.

gestrichen. ⁴³⁾ vor rechte nit durchgestrichen. ⁴⁴⁾ bei rechte s am Schlusse durchgestrichen. ⁴⁵⁾ vor konge ko durchgestrichen. ⁴⁶⁾ vor das ein Buchstabe durchgestrichen. ⁴⁷⁾ neben der Schlusszeile am Rande Hinweisungszeichen.

Referat.

Dänemarks Bemühungen Estland zurückzugewinnen 1411—1422.

Die politische Konstellation im Nordosten Europas hatte sich am Ende des 14. und Anfang des 15. Jahrhunderts zu Ungunsten des Deutschen Ordens verschoben. Im Süden und im Norden schlossen sich die bisher unter sich verfeindeten Nachbarstaaten zu grösseren Staatengebilden zusammen. Im Süden vereinigten sich Polen und Litauen im Jahre 1386, oder eigentlich erst 1401; im Norden entstand die Kalmarsche Union. Die beiden neuen Staatenkomplexe glaubten auf einige Ordensgebiete Ansprüche zu haben; der eine erhob Anspruch auf Pommerellen und Samogitien; der Expansionsdrang des anderen war direkt gegen den livländischen Zweig des Ordens, gegen Estland, gerichtet.

Dänemark, der leitende Staat der nordischen Union, war im ersten Jahrzehnt des 15. Jahrhunderts mit dem Deutschen Orden wegen Gotland in scharfem Konflikt gewesen. Kaum war es 1408 zu einem Kompromiss gekommen, der beide Parteien unbefriedigt liess, als der südliche Nachbar 1410 in der Schlacht bei Tannenberg die innere Kraft des Deutschen Ordens für immer brach. Die Notlage des Ordens bot für Dänemark eine günstige Gelegenheit, sich des Besitzes von Estland zu versichern; und dies blieb, neben den Bestrebungen zur Wiedererlangung Schleswigs, über ein Jahrzehnt lang ein festes Expansionsziel der äusseren Politik der skandinavischen Union.

Der Anfang der dänischen Bemühungen um Estland lässt sich schon bis vor Erichs des Pommern wirklichen Regierungsantritt verfolgen. Es war die Königin Margareta, von der man schon 1411 in Livland einen Überfall befürchtete, und die 1412 kurz vor ihrem Tode eine Aktion gegen den Orden einleitete, die vorläufig mit bloss diplomatischen Mitteln das Herzogtum Estland wieder unter Dänemark bringen sollte.

Diese Aktion wird in der dieser Arbeit beigelegten Urkunde beschrieben und fällt in die Zeit von 1412 bis 1414. Es handelte sich nämlich um mehrfache Versuche einer dänischen Gesandtschaft bei den Hochmeistern des Deutschen Ordens, Heinrich v. Plauen und Michael Kuchmeister, gegen Zusage der dänischen und der von den Dänen abhängigen pommerschen Hilfe gegen Polen, von dem Hochmeister zu erlangen, dass er die strittige Frage des Besitzes von Estland einem Schiedsgericht überliesse und dem Dänenkönig „zu Rechte zu stehen“ verspräche. Das Ansinnen sich so leicht Estlands zu entäussern wurde von den Hochmeistern abgewiesen, wie auch die dänischen Versuche Erich als Schiedsrichter zwischen dem Orden und Polen einzusetzen.

Da der Plan Estland auf friedlichem Wege zu gewinnen scheiterte, suchte sich Erich jetzt mit den anderen ordensfeindlichen Mächten zu verbinden, was er wahrscheinlich auch früher neben der besprochenen Stellungnahme dem Orden gegenüber getan hat. Hauptsächlich kamen dabei in Betracht die Hauptfeinde des Ordens: Polen, Litauen und der römische König Sigismund.

Im Frühjahr 1415 finden wir die Verhandlungen zwischen Erich und Polen-Litauen schon im vollen Gange. Spätestens zu Anfang 1416, wahrscheinlich aber Ende März oder Anfang April 1415, haben diese Verhandlungen zu einem gegen den Orden gerichteten Bündnis zwischen den beiden jungen Unionen geführt. Um dieselbe Zeit hat auch der auf die Neumark prästendierende Sigismund sich mit dem litauischen Grossfürsten Witold gegen den Orden verbunden.

Die im Laufe des Jahres 1414 zwischen Erich und Sigismund gepflogenen Verhandlungen über gemeinsame Stellungnahme gegen die holsteinischen Grafen und die wendischen Hansestädte hatten zur völligen Übereinstimmung zwischen den beiden Monarchen geführt. Es ist sehr wahrscheinlich, dass man dabei auch die Ordensfrage berührte, an der beide Teile stark interessiert waren. Die letztere Tatsache ist unter anderem auch durch die Absendung der dieser Arbeit beigelegten Urkunde an Sigismund bezeugt. Es ist also wahrscheinlich, dass zwischen Erich und Sigismund hinsichtlich des Ordens eine Verabredung oder ein Bündnis geschlossen worden ist, vermutlich um die Mitte des Jahres 1415. Zu der so zustande gekommenen Koalition gegen den Orden gehörten wahrscheinlich noch der von Sigismund abhängige Markgraf Friedrich von Branden-

burg und Erichs Onkel Herzog Boguslav VIII. von Pommern-Stolp.

Der Orden war völlig eingekreist. Vermutlich sollte die kriegerische Aktion gegen ihn im folgenden Jahre beginnen. Erich der Pommer scheint mit diesem Gedanken umgegangen zu sein. Die Pläne der ordensfeindlichen Koalition wurden aber nicht verwirklicht. Die Hauptschuld daran trägt die Tatsache, dass am Ende des Jahres 1415 Litauen von den Tataren angegriffen wurde, und um den Rücken frei zu haben, musste Polen-Litauen auf eine Verlängerung des Friedens mit dem Orden eingehen. Das gab auch Sigismund Anlass die Erfüllung seiner Forderungen bei dem Orden auf friedlichem Wege zu versuchen, wozu sich ihm gute Aussichten boten. Erich konnte jetzt natürlich nicht allein den Krieg beginnen. Durch Sigismunds Rücktritt von der Koalition war Erich, auch in der Schleswiger Frage im Stich gelassen, dort in einen Krieg verwickelt worden. An die Wiedererlangung Estlands war vorläufig nicht zu denken, obwohl in Litauen die Tatarengefahr bald vorüber war, und Polen wieder mit Erich Verbindungen anzuknüpfen suchte.

Es bedurfte weiterer Anstrengungen der Polen, um Erichs Augenmerk wieder auf die Gewinnung Estlands zu richten. Bisher hatte in der dänischen Aussenpolitik die Wiedererlangung Schleswigs die Hauptrolle gespielt. Estland stand an zweiter Stelle, und obwohl man nie unterliess eine Gelegenheit zur Wiedererlangung desselben auszunutzen, so operierte man doch nur mit den Mitteln, die der jeweilige Zustand in Südjütland zuließ. Um Estland auf den ersten Plan der dänischen Aussenpolitik zu rücken, bedurfte es eines grösseren Lockmittels.

Ein solches zu finden ist den Polen gelungen durch Abschluss der Ehepakten zwischen dem präsidenten dänischen Thronfolger Boguslav und der Erbin des polnisch-litauischen Reiches Hedwig, der Erichs Nachfolger glänzende Aussichten zum Gewinn eines neuen grossen Staatenkomplexes bot. Seit Mitte 1418 hören wir wieder von Unterhandlungen zwischen Dänemark und Polen, die durch Erichs Reise nach Pommern im Herbst 1418 beschleunigt wurden. Als Frucht dieser Verhandlungen unterzeichnete man im Sommer 1419 ein allgemeines Schutz- und Trutzbündnis zwischen den beiden Reichen, das besonders gegen den Orden gerichtet war, den Dänen aber auch polnische Hilfe in Schleswig zusagte. Die Koalition, der sich

wieder Sigismund anschloss, wollte den Orden ganz aufheben und sein Territorium teilen. Erichs Rüstungen im Frühjahr 1419 sind sehr wahrscheinlich gegen den Orden gerichtet. Wiederum war es aber das Zurücktreten Sigismunds und der Polen, das den Aufschub des Krieges bis zum nächsten Jahr veranlasste.

*

*

*

Neben Allianzen mit anderen Staaten suchte Erich auch mit ordensfeindlichen Elementen in Livland in Beziehung zu treten. Hier hatte der Orden im Bestreben einen livländischen Einheitsstaat unter seiner Führung zu gründen zu Anfang des 15. Jahrhunderts merkliche Vorteile errungen. Das Rigasche Erzstift war so gut wie inkorporiert, die anderen Bistümer waren, wenn nicht in ordensfreundlichen, so doch in neutralen Händen. Diese ausgesprochene Hegemonie des Ordens erweckte aber eine Opposition unter den livländischen Vasallenschaften, die ihren grossen politischen Einfluss und ihre Privilegien hauptsächlich dem politischen Gleichgewicht in Livland und dem Hader der Landesherren untereinander zu verdanken hatten.

Die Neubesetzung des Dorpater Bistums nach dem Tode des Bischofs Bernhard Bulowe scheint im Anfang des Jahres 1413 einen grösseren Zusammenstoss der obengenannten Interessengruppen herbeigeführt zu haben. Der Orden suchte natürlich seinen Kandidaten Günther v. Schwarzberg durchzusetzen, das Dorpater Kapitel hatte einen anderen, dem Namen nach unbekannten Elekten, den auch sehr wahrscheinlich die Dorpater Vasallenschaft unterstützte. Der Gegensatz war so scharf, dass das Stift ein Bündnis mit dem ordensfeindlichen litauischen Grossfürsten Witold einging.

Auch Erich der Pommer hat wahrscheinlich hier die Gelegenheit gefunden, sich in Livland einen Anhang zu verschaffen. 1413, vermutlich im Mai, wurde ein Dorpater Vasall, Johann v. Dolen, wegen landesverräterischer Verbindungen mit Dänemark von dem Hochmeister Heinrich v. Plauen hingerichtet. Der Fall muss schon wegen des grossen Einflusses der Dolenschen Familie nicht vereinzelt gewesen sein, es gibt Andeutungen, dass auch einige von den Tiesenhausen mit Erich in Verbindung gestanden haben. Ob die Konspiration der Dorpater und, durch die Tiesenhausen, auch vielleicht Rigascher Vasallen nur die Besetzung des Dorpater Bischofsstuhles mit einem ordensfeindlichen Kan-

didaten bezweckte, oder, wie aus einigen Andeutungen hervorzugehen scheint, das Stift unter Dänemark zu bringen zum Ziele hatte, muss unentschieden gelassen werden.

Jedenfalls stehen mit den Unruhen der Dorpater Vasallen im Zusammenhange die zur selben Zeit an den Tag getretenen Verbindungen der harrisch-wierischen Vasallen mit Erich. Nähere Gründe dazu sind ausser den schon oben genannten vielleicht in der auch für die Ordensvasallen schweren Kriegszeit zu suchen. Jedenfalls kann nicht bezweifelt werden, dass diese Verbindungen zum Ziele hatten, Harrien und Wierland unter Dänemark zu bringen. Die Erinnerungen an die goldene Zeit der Dänenherrschaft waren bei den Vasallen noch wach.

In betreff der späteren Zeit ist die Verbindung verschiedener livländischer Vasallen mit Erich nur für das Jahr 1421 urkundlich direkt bezeugt; es ist aber zu vermuten, dass auch in der Zwischenzeit der Verband zwischen ihnen und Dänemark sich nicht lockerte, da doch z. B. der Prozess zwischen dem Orden und den Angehörigen des genannten Joh. v. Dolen wegen Schadenersatzes die Gemüter von 1415 bis 1419 in ständiger Aufregung erhielt.

Eines nach dem anderen glitten auch die Bistümer aus ordensfreundlichen Händen. In Dorpat gelang es dem Orden 1413 nicht, seinen Kandidaten durchzubringen. Der Papst ernannte zum Bischof Dietrich Resler, der zwar nicht der Elekt des Kapitels war, aber bei seiner Ankunft in Livland gleich die ordensfeindliche Politik seines Kapitels sowie dessen Bündnis mit Witold, wahrscheinlich auch mit Erich, übernahm. Jedenfalls scheint Resler, als 1419 der Öselsche Elekt Johann Schutte sich gegen den Ordenskandidaten Kaspar Schuwenpflug bei Dänen und Polen Unterstützung verschaffte, seine Hände im Spiel gehabt zu haben.

Die Besetzung des Erzstifts im Jahre 1418 mit Johannes Habundi brachte der Opposition ein neues Glied. Die Opposition setzte sich neue Ziele; die Habitfrage wurde wieder aufgeworfen, und hatte in dem Rigaschen Erzbischof wieder ihren natürlichen Verfechter.

Im Mittsommer 1421 trat Habundi eine Reise nach Schweden an, wo er im Auftrage des Papstes als Schiedsrichter den Streit zwischen dem König Erich und dem Erzbischof von Upsala Johannes Gerekeson schlichten sollte. Wahrscheinlich wurde

von den livländischen Prälaten schon im Februar 1421, wo auf dem Landtag ihre letzte Zusammenkunft sich konstatieren lässt, der Entschluss gefasst, die bevorstehende Zusammenkunft zwischen dem Erzbischof und Erich gegen den Orden auszunutzen. Mit Habundi reisten 4 Dorpater Vasallen aus dem obersten Rat des Bischofs von Dorpat.

Die Folge der Zusammenkunft mit Erich war, dass dieser den 24. Sept. 1421 eine Urkunde ausstellte, durch die er das Rigasche Erzstift unter seinen Schutz nahm. Ein ebensolcher Brief ist dem Öselschen, vielleicht auch dem Dorpater Bistum ausgestellt worden. Es ist nicht zu bezweifeln, dass hinter den allgemeinen Sätzen der Schutzurkunden ein Bündnis der livländischen Prälaten mit Erich steckt.

Das Bündnis mit den livländischen Prälaten bezeichnet den Höhepunkt der dänischen Erfolge im Bestreben sich in Livland einen Anhang zu verschaffen. Abgesehen davon, dass die Stifts- und Ordensvasallen, wie es im Frühjahr 1421 bezeugt wird, öffentlich ein Abzeichen des dänischen Königs trugen, war es Erich gelungen, einen förmlichen Vertrag mit allen bedeutenden geistlichen Herren in Livland zu schliessen.

Doch eben dieser engere Zusammenschluss mit den Prälaten wirkte auf Erichs Bestrebungen auch stark negativ. Den Ausschlag gab hier der Zwist zwischen den Öselschen Stiftsvasallen Wilhelm Fahrensbach und Heinrich Scherenbeke mit dem neuen, 1419 ernannten Bischof Kaspar Schuwenpflug. Die direkte Folge davon war, dass Erich eines grossen Theiles seines Anhangs in Livland verlustig ging.

Mitte 1420 auf Ösel angelangt, versuchte der neue Bischof mehrere unrechtmässig in Fahrenbachs Besitz gekommene bischöfliche Tafelgüter zurückzugewinnen und wurde dabei von seinem Kapitel und, wie es scheint, wenigstens von einem Theile seiner Vasallen unterstützt. Der Orden war mit beiden Parteien in freundschaftlichem Verhältniss gewesen und suchte eine vermittelnde Stellung zwischen dem mit päpstlichem Interdikt belegten Fahrensbach und dem bei der Kurie verweilenden Bischof einzunehmen, um mit keinem von beiden zu brechen.

Doch gerade diese schwache Stellungnahme veranlasste beide Parteien, die bei dem Orden keine genügende Unterstützung fanden, sie bei Erich zu suchen, der sich gerne auf eine Intervention einliess, um seinen Anhang in Livland zu vergrössern.

Zuerst scheint Kaspar sich mit einem päpstlichen Brief an Erich gewandt zu haben. Der Orden, vermutlich um dem Abschluss eines Bündnisses zuvorzukommen, nahm jetzt in einem zwischen dem 9. August und dem 11. September mit den Vikarien des Kapitels und den Vasallen des Öselschen Stiftes geschlossenen Verträge Stellung für Kaspar. Jetzt, vom Orden ohne alle Unterstützung gelassen, wandte auch Fahrensbach sich an Erich. Schon den 11. September ist er im Auslande.

Fahrensbach war auch ein Mitglied der harrisch-wierischen Vasallenschaft und wurde von dieser moralisch unterstützt, während die livländischen Prälaten für Kaspar Stellung nahmen. Natürlich konnte Erich nicht auf die Anhängerschaft beider Parteien rechnen; er hatte zwischen der Freundschaft der Prälaten und derjenigen der harrisch-wierischen Vasallen zu wählen. Die schwache Stellungnahme des Ordens im Fahrensbachschen Konflikt hatte wenigstens die gute Folge für Erich, dass ihm die Möglichkeit zu wählen blieb. Erich verbündete sich im September 1421 mit den Prälaten, verlor aber die Anhängerschaft der harrisch-wierischen Vasallen, die sich mit dem Orden versöhnten, dem nur übrig blieb für Fahrensbach Stellung zu nehmen. Mit den Prälaten hätte sich Erich auch ohne den Fahrensbachschen Konflikt sowieso verbunden; der Konflikt brachte in seine Anhängerschaft einen reinen Verlust durch den Abfall der harrisch-wierischen Vasallen. Doch war Erichs Position in Livland noch stark genug, denn auch die Stiftsvasallen scheinen ihr gutes Verhältnis zu Erich gewahrt zu haben.

* *

*

Im Laufe eines Jahrzehnts hatte Erich, wie wir gesehen, alle möglichen Schritte getan, um Estland wiederzugewinnen. In der Mitte des Jahres 1422 aber nimmt Erichs Ordenspolitik eine auf den ersten Blick unerklärliche Wendung. Erich versöhnt sich nicht nur mit dem Orden, es wird sogar 1423 ein gegenseitiges Schutz- und Trutzbündnis zwischen den früheren Feinden abgeschlossen.

Ende 1418 und Anfang 1419 hatte die estländische Frage im Vordergrund der dänischen Aussenpolitik gestanden. Der hauptsächlich durch Polen und Litauen verursachte zweimalige Aufschub der kriegerischen Aktion in den Jahren 1419 und 1420 musste Erichs Begierde nach Estland einigermaßen abkühlen,

besonders als die Polen, um sicherere und nähere Hilfe zu gewinnen, die Ehepakten zwischen Erichs Thronfolger und der polnischen Prinzessin Hedwig aufhoben und neue mit Friedrich von Brandenburg, für dessen jüngeren Sohn abschlossen. Doch ist die letztere Tatsache kein genügender Grund für das Nachlassen von Erichs Bemühungen um Estland. Sie rückte nur die dänische Estlandpolitik von dem Vordergrund auf die Stelle, wo sie vor 1418 gewesen war. Erichs Augenmerk war wieder hauptsächlich auf Schleswig gerichtet, wo er in neue Verwicklungen geriet. Die Tatsache aber, dass Erich gänzlich auf die Wiedererlangung Estlands verzichtete und sogar ein Bündnis mit dem Orden einging, ist durch diese Motive nicht zu erklären. Die Ursachen dazu sind anderswo zu suchen.

Bisher hatte der Orden auf Erichs Intrigen nur schwach reagiert. Man versuchte mehrere Male dem König Erich klarzumachen, dass man rechtmässig im Besitze von Estland sei, und seine Beschuldigungen abzuweisen, was bei Erich nur geringen Erfolg haben konnte.

Bisher waren die estländische und die Schleswiger Frage ohne Wechselwirkung gewesen. Erich konnte gegen den Orden, dessen Kräfte durch die drohende Haltung der Polen paralysiert waren, wie er wollte, auftreten, ohne dass es ihm in Schleswig Schaden gebracht hätte. Ende 1421 ist aber hier eine Änderung zu spüren.

Den 1. September 1421 kamen die Verhandlungen zwischen dem Hochmeister des deutschen Ordens und den wendischen Hansastädten zum Abschluss. Gegen Aufhebung des Pfundzolls in den preussischen Städten sagten die wendischen Städte dem Orden eine Hilfe von 2000 Mann im Falle des Krieges zu. Der livländische Ordensmeister hoffte dadurch hauptsächlich gegen Dänemark geschützt zu sein.

In der Schleswiger Frage hing die Entscheidung, ob das Herzogtum dem König oder den holsteinischen Grafen gehören solle, in sehr hohem Masse von den wendischen Städten ab, die von Anfang an die Sache in ihre Hände genommen hatten. Da der Orden und die Städte sich verbündet hatten, so war Erich jetzt in seiner Haltung gegen den Orden in hohem Masse durch seine Schleswiger Politik gebunden.

Als später das Verhältnis zwischen den wendischen Städten und Erich gespannt geworden war und ein Tag zur Schlichtung

der Streitigkeiten in Vordingborg den 5. Juli 1422 einen offenen Kriegszustand zwischen den beiden Parteien zur Folge hatte, hat auch Erich die neue Wendung der Dinge in Betracht gezogen. Dass ihm das Bündnis des Ordens mit den Hansastädten bekannt war, dass er dessen Gefahr vielleicht sogar überschätzte, bezeugt seine Äusserung in Vordingborg, dass der „Widerdris der Hanseaten“ von dem im September 1421 mit dem Orden geschlossenen Bündnis herrühre, mit dem die Hansastädte den König bedroht hatten.

In Vordingborg weilte damals auch ein Gesandter des Deutschen Ordens, Siegfried Stegelitz, um bessere Verhältnisse zwischen dem letzteren und Erich anzubahnen. Hier gab Erich zum ersten Mal ernstlich zu verstehen, dass er nichts gegen eine Stellungnahme für den Orden hätte, wenn nur der Hochmeister mit den Städten sprechen wollte. Der Orden hat sehr richtig getan, als er die weitere Vermittlung dem Stralsunder Bürgermeister Konrad Bischof anvertraute, der nur die Solidarität des Ordens mit den wendischen Städten betonen konnte.

Inzwischen war in die Schleswiger Frage Klarheit gekommen. Sigismund, der Erichs Kräfte gegen die Hussiten wenden wollte, griff mit seiner Autorität ein. Den 6. Januar kam das lange erwartete Bündnis zwischen Erich und den Hanseaten zustande. Als Schiedsrichter zwischen Erich und den Holsteinern war Sigismunds Bevollmächtigter Herzog Rumpold von Schlesien aufgestellt, von dem Erich nur ein günstiges Urteil erwarten konnte. Erichs weitere Politik besteht von nun an in dem Bestreben die Holsteiner möglichst zu isolieren. Er verband sich auch mit anderen Hansastädten; auch mit dem Orden konnte er wegen der Hansastädte nicht mehr in schlechtem Verhältnis stehen. Von diesem Standpunkt aus versteht man den Punkt in dem Bündnisse zwischen Erich und dem Orden, dass die Erich versprochene kriegserische Hilfe auch übers Meer gesandt werden sollte.

Da die Entscheidung der Schleswiger Frage jetzt wieder von Sigismund abhing, der den Orden als Gegengewicht gegen die hussitenfreundlichen Polen betrachtete, so musste auch Erich mit dem Orden schon Sigismunds halber ein besseres Einvernehmen suchen. Auch war die Freundschaft des Ordens für jeden Fall gegen die wendischen Städte zu verwerten, besonders im Falle einer hanseatischen Handelsblockade.

Wir sehen, dass das Bündnis vom 1. Sept. 1421 zwischen dem Orden und den Hansastädten die beiden Hauptprobleme der dänischen Aussenpolitik in gegenseitige Abhängigkeit gebracht hat. Schleswig bildete seit dem brandenburgisch-polnischen Bündnis von 1421 wieder ihr Hauptobjekt. Der Zustand in Schleswig forderte jetzt die Bemühungen um Estland aufzugeben. Das war für Erich nicht zu schwer. Durch das am 24. Sept. 1421 geschlossene Bündnis mit den livländischen Prälaten hatte er einen wichtigen Teil seines Anhangs in Livland verloren. Im Melnofrieden, im Herbst 1422, hatte auch Polen-Litauen vorläufig den Orden zur Ruhe kommen lassen, so dass es nicht mehr so leicht war, eine Allianz zustande zu bringen. Und die Hauptsache war: nachdem man sich Schleswigs versichert hatte, konnte man ja wieder an Estland denken.

Einige sekundäre Faktoren, z. B. der Einfluss der pommerischen Herzöge, der Verwandten Erichs, die von dem Bündnis zwischen Brandenburg und Polen bedroht waren, beschleunigten den Abschluss des Schutz- und Trutzbündnisses zwischen Dänemark und dem Deutschen Orden in Neustettin den 15. Sept. 1423. Der Vertrag von Neustettin bedeutet das Ende von Erichs Bemühungen um Estland, die also keinesfalls eine zufällige Erscheinung, sondern ein mit Zähigkeit verfolgtes Ziel der dänischen Aussenpolitik während eines Jahrzehnts gebildet hatten.

Tsiteeritud kirjandus.

a) Ürikute kogud.

- Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten. 4., 5., 6. Band, herausgegeben von Friedrich Georg Bunge. 7. Band, hrsg. von H. Hildebrand. Reval 1859; Riga 1867, 1875; Riga u. Moskau 1881. Tsit. UB.
- Codex Epistolaris Vitoldi, collectus opera Antonii Prochaska. Monumenta medii aevi historica, res gestas Poloniae illustrantia, tomus VI. Cracoviae 1882. Tsit. Cod. Ep. Vitoldi.
- Sverges traktater med främmande magter utgifne af O. S. Rydberg, III. delen. Stockholm 1895. Tsit. Rydberg.
- Codex epistolaris saeculi decimi quinti, I jagu, collectus opera Augusti Sokolowski, Josephi Szujski. Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia, tomus II, w Krakowie 1876. Tomus II collectus opera Anatolii Lewicki, ibidem tomus XII, w Krakowie 1891. Tsit. Monum. Pol. II & XII.
- Acten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens. Hrsg. v. M. Toeppen. Akten der Ständetage Ost- und Westpreussens I. Leipzig 1878. Tsit. Toeppen.
- Liber cancellariae Stanislai Ciolek. Hrsg. v. J. Caro. I--II. Archiv für österreichische Geschichte 45 u. 52. Wien 1871—1875. Tsit. Caro, Lib. canc.
- Urkundenbuch der Stadt Lübeck. 6. Theil, Lübeck 1881. Tsit. Lüb. UB.
- Codex diplomaticus Brandenburgensis. Des zweiten Haupttheiles III. Band. Hrsg. v. A. F. Riedel. Berlin 1846. Tsit. Cod. dipl. Br.
- Dogiel, Codex diplomaticus Regni Poloniae etc. Tomus I, Vilnae 1758. Tomus IV, Vilnae 1764. Tsit. Dogiel.
- Codex Diplomaticus Lithuaniae, edidit Eduardus Raszyński. Vratislaviae 1845. Tsit. Raszyński.
- Die Recesse und andere Akten der Hansetage. Bd. VII, Leipzig 1893. Tsit. HR.

Livländische Güterurkunden (aus den Jahren 1207 bis 1500). Hrsg. v. H. v. Bruiningk u. Nicolaus Busch, Riga 1908. Tsit. Bruiningk.

L. Arbusow jun., Analekten zur livländischen Kirchengeschichte nebst einem Brief des EBFs. Joh. Wallerode v. Riga. Sitzungsber. der Gesellschaft für Geschichte u. Altertumskunde d. Ostseeprovinzen Russlands aus d. Jahre 1911. Riga 1913. Tsit. S. b. Riga 1911.

C. Schirren, Verzeichnis livländischer Geschichtsquellen in schwedischen Archiven und Bibliotheken. Ausbeute d. Jahres 1860. Dorpat 1861—68. Tsit. Schirren.

Acta Pontificum Danica. II. Bd. Udg. av Alfr. Krarup og Johs. Linbæk. København 1907. Tsit. Acta Pont. Dan.

Repertorium Diplomaticum Regni Daciae mediaevalis. III. Bind. Udg. ved Kr. Erslev. København 1906. Tsit. Rep. D.

b) Ürikute kogud ühenduses uurimustega ja vanemad uurimused, mis tulevad arvesse peamiselt materjali-kogudena.

Akten und Rezesse der Livländischen Ständetage. Bearbeitet v. O. Stavenhagen u. Leon. Arbusow jn. I. Band. Riga 1907—1926. Tsit. Arbusow-Stavenhagen.

Est- und Livländische Brieflade aus d. Nachlasse von Baron Robert Toll. Hrsg. v. Ph. Schwartz. Riga, Moskau, Odessa 1879. Tsit. Brieflade.

J. Voigt, Geschichte Preussens. VII. Band. Königsberg 1836. Tsit. Voigt.

Johannis Długossi seu Longini Historia Polonica. Leipzig 1711. Tsit. Długosz.

A. v. Kotzebue, Preussens ältere Geschichte. III. Band. Hamburg 1811. Tsit. Kotzebue.

A. Prochaska, Z Archiwum Zakonu Niemieckiego. Kraków 1911. Tsit. Prochaska.

A. Huitfeldt, Danmarckis Rigis Krønike. Anno 1652. Tsit. Huitfeldt.

c) Uurimused.

Kr. Erslev, Erik av Pommern, hans Kamp for Sønderjylland og Kalmarunionens Opløsning. København 1901. Tsit. Erslev.

W. Møllerup, Dänemarks Beziehungen zu Livland vom Verkauf Estlands bis z. Auflösung d. Ordensstaats (1346—1561). Übersetzt von W. Ruberg. Berlin 1884. Tsit. Møllerup.

- P. Nieborowski, Der Deutsche Orden und Polen in der Zeit des grössten Konfliktes. 2. Aufl. Breslau 1924. Tsit. Nieborowski.
- E. Brandenburg, König Sigmund und Kurfürst Friedrich I. von Brandenburg. Berlin 1891. Tsit. Brandenburg.
- J. Caro, Geschichte Polens. III. Teil. Geschichte d. europ. Staaten, hrsg. v. A. H. L. Heeren u. F. A. Ukert. Gotha 1869. Tsit. Caro III.
- M. Seeliger, Die politischen Beziehungen König Sigmunds zu Erich v. Dänemark bis z. Jahre 1422. Dissertation, Halle 1910. Tsit. Seeliger.
- E. Daenell, Die Blütezeit der Deutschen Hanse. I. Berlin 1905. Tsit. Daenell, Blütezeit.
- E. Daenell, Die Hansestädte und der Krieg um Schleswig. Zeitschrift d. Gesellschaft f. Schleswig-Holsteinsche Geschichte. Bd. 32. Kiel 1902. Tsit. Daenell, Hansestädte.
- O. Forsström, Suomen keskiajan historia. Kuvallinen Suomen historia, II osa. Jyväskylässä 1898. Tsit. Forsström.
- F. W. Barthold, Geschichte von Pommern und Rügen III. ja IV. Hamburg 1842, 1843. Tsit. Barthold.
- J. Aschbach, Geschichte Kaiser Sigmunds. I. Bd. Hamburg 1838. Tsit. Aschbach.
- v. Bülow, Bogislav VIII. Allgemeine Deutsche Biographie, III. Bd., lk. 47 j. Leipzig 1876. Tsit. Bülow.
- J. V. Ruuth, Tutkimuksia Suomen ja Hansan välisestä suhteista ennen vuotta 1435. Helsingissä 1882. Tsit. Ruuth.
- A. F. Riedel, Die letzten Jahre unmittelbarer Herrschaft des Kurfürsten Friedrich I. über d. Mark Brandenburg. Märkische Forschungen, V. Bd. Berlin 1857. Tsit. Riedel.
- Th. Schieman, Russland, Polen und Livland bis ins 17. Jahrhundert. Bd. I—II. Berlin 1885—1887. Tsit. Schieman.
- P. Girgensohn, Die Inkorporationspolitik des Deutschen Ordens in Livland 1378—1397. Mitteilungen a. d. livländischen Geschichte, XX. Bd. Riga 1907. Tsit. Girgensohn.
- P. v. d. Osten-Sacken, Livländisch-russische Beziehungen während der Regierungszeit des Grossfürsten Witowt von Litauen (1392—1430). Mitt. a. d. livl. Geschichte, XX. Bd. Riga 1908. Tsit. Osten-Sacken.
- A. v. Gernet, Forschungen zur Geschichte des Baltischen Adels. 1. Heft. Die Harrisch-Wierische Ritterschaft unter der Herrschaft des Deutschen Ordens. Reval 1892.—2. Heft. Die Anfänge der livländischen Ritterschaften. Reval 1895. Tsit. Gernet.
- A. Bergengrün, Der Process wegen der Hinrichtung Johannes von Dalen. Mitth. a. d. Geb. d. Geschichte Liv-, Est- u. Kurlands, Bd. XIV. Riga 1890. Tsit. Bergengrün.

- L. Arbusow sen., Livlands Geistlichkeit. Dritter Nachtrag. Mitau 1913.
Tsit. Arbusow, Geistlichkeit.
- A. v. Transehe-Roseneck, Zur Geschichte des Lehnswesens in Livland. Mitteilungen a. d. Gebiet d. Geschichte Liv-, Est- u. Kurlands, XVIII. Band. Riga 1903. Tsit. Transehe.
- Dansk Biografisk Lexikon udgivet av C. F. Bricka. X. Bind. Kjøbenhavn 1896. Tsit. D. Biogr. Lexik.
- K. G. A. Grandinson, Studier i hanseatisk-svensk historia II. Stockholm 1885. Tsit. Grandinson.
- K. Höhlbaum, Zur deutsch-dänischen Geschichte der Jahre 1332—1346. Hansische Geschichtsblätter 1878. Tsit. Höhlbaum.
-

S i s u.

Eessõna	3
Taani püüded Eestimaa taasvallutamiseks 1411—1422	6
I peatükk: Taani otsekohesed üritused Eestimaa kättesaamiseks ja ühendusse astumine teiste ordu välisvaenlastega	10
II peatükk: Eeriku suhtumine orduvaenuliste elementidega Liivimaal .	37
III peatükk: Eeriku loobumine püüetest Eestimaad vallutada	59
1. ekskurss: Saksa ordu keskarhiivi sirvik 122, leht 154—156 leiduva dokumendi üle	73
2. ekskurss: Codex Epistolaris Vitoldi ürikute nr. 832 ja 833 dateerimisest	83
3. ekskurss: Sigismundi mõjust Eeriku suhtumistele orduga	85
4. ekskurss: Saare piiskopi tüli oma vasallidega 1420—1421 ja selle suhtumine Eeriku üritustesse	89
5. ekskurss: Liivi stiftide vasallide suhtumisest Eeriku üritustesse 1421. aasta septembrist peale	99
Lisa: Ürik Saksa ordu keskarhiivist, sirvik 122, leht 154—156	103
Referat: Dänemarks Bemühungen Estland zurückzugewinnen 1411— 1422	108
Tsiteeritud kirjandus	118